

Лекція 1

ТЕМА 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРАЄЗНАВСТВА

Мета: розглянути сутність та теоретико-методологічні засади національного краєзнавства, взаємозв'язок з іншими дисциплінами; розкрити особливості розвитку туристичного краєзнавства на етапах його формування; формування у студентів любові до рідного краю.

Методи навчання: словесні (лекція-діалог, бесіда); наочні (презентація, ілюстрація).

Дидактичні засоби навчання: навчально-методичний комплекс, підручник, презентація.

Література

1. Всеукраїнська спілка краєзнавства: матеріали та документи. - К.: Рідний край, 1997.
2. Географічна енциклопедія України: УЗ т. - К.: Українська енциклопедія, 1990. - Т. 2. - С 208-209.
3. Демідієнко О. Я., Іонова О. М., Кузнецова В. І. Основи краєзнавства. - К., 2001.
4. Енциклопедія українознавства: У 11 т. / Під ред. проф. В. Кубійовича. - Л., 1994. - Т. 3. - С. 1159-1160.
5. Жупанський Я. І., Круль В. П. До питання про географічні засади сучасного національного краєзнавства // Український географічний журнал. - 1993. - № 3. - С. 52-55.
6. Жу панський Я., Круль В. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства // Краєзнавство. - 1994. - № 1-2. - С 3-6.
7. Захаров С. Функції, етапи, стадії географічного краєзнавства // Географія та основи економіки. - 1999.
8. Історичне краєзнавство в Українській РСР / П. Т. Тронь-ко, В. О. Гербик, О. І. Лугова та ін.; відп. ред. П. Т. Тронько. - К.: Наукова думка, 1989.
9. Костриця М. Витоки українського краєзнавства // Географія та основи економіки в школі. - 2000. - Мі. - С. 31-32; №2. - С 34-36.
10. Костриця М. Географічне краєзнавство: актуальні питання теорії // Географія та основи економіки в школі. - 1999. - №3. - С. 35-37.
11. Костриця М. Географічне краєзнавство: Поступ у III тисячоліття // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2002. - № 2. - С 5-7.
12. Костриця М. З історії становлення шкільного географічного краєзнавства в Україні // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2001. - № 7. - С 4-5.
13. Костриця М. Кому заважає краєзнавство? // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 1999. - № 5. - С. 2.
14. Костриця М. Становлення організаційних форм українського географічного краєзнавства // Географія та основи економіки в школі. - 2005. - № 3. - С 39-42.
15. Костриця М.Ю. Туристсько-краєзнавча робота в школі. - К.: Радянська школа, 1985.

16. Краеведение: Пособ. для учителя / Под. ред. А. В. Даринского. - М.: Просвещение, 1987.
- 17'. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи: Наук, збірник. - К.: Академія, 2003. - 232 с
18. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм. - К.: Вища школа, 1994.
19. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Теоретичні основи географічного краєзнавства і соціальне районування / Сучасний стан та перспективи вивчення географії рідного краю у школах: Тези доповідей Міжнародного наук.-метод, семінару. - Харків, 1994. - С 3-4.
20. Програма курсу "Основи туризму і краєзнавства" // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2002. - № 35. - С 10-13.
21. Рєпніна В. Краєзнавчо-пошукова діяльність учнів у позашкільному закладі // Географія та основи економіки в школі. - 2000. - № 1. - С 34-35.
22. Рудницький С. Коротка географія України: Фізична географія. - К.: Лан, 1910.
23. Сафиулина А. 3. Географическое краеведение в общеобразовательной школе: Пособ. для учителей. - М.: Просвещение, 1979.
24. Серебряй В. Краєзнавство в системі народної освіти // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2001. - № 13. - С. 7-8.
25. Серкіз Я. Історичне краєзнавство: Навч.-метод, посіб. - Л.: ЛОНМІО, 1995.
26. Сов'як П. Яким шляхом піде Дрогобицьке краєзнавство? // Вісник Дрогобиччини. - 1997. - 5 квітня.
27. Соловей М. В. Шкільна географія і краєзнавство у педагогічній спадщині Софії Русової // Географія та основи економіки. - 2001. - № 1. - С 33-34.
28. Тімець О. Значення краєзнавства на різних етапах розвитку суспільства // Рідна школа. - 2002. - Серпень-вересень. - С 57-58.
29. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. - К.: Рідний край, 1994.
30. Тронько П. Т. Родовід українського краєзнавства // Краєзнавство. - 1993. - № 1. - С 3-7.
31. Тушковський П.А. Краєвиди України в зв'язку з її природою і людністю. - К.: Червоний шлях, 1924.
32. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький: Фундатор української географії. - Львів; Мюнхен, 1993.
33. Шишченко П. Сутність географічного краєзнавства // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2000. - № 42. - С. 1-2.

«Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини».

К. Д. Ушинський

План

- 1) Сутність туристичного краєзнавства, взаємозв'язок з іншими дисциплінами**
- 2) Об'єкт і предмет туристичного краєзнавства**
- 3) Джерела туристичного краєзнавства**

1. Сутність туристичного краєзнавства, взаємозв'язок з іншими дисциплінами

Могутнім і невичерпним джерелом духовності, моральності і культури сучасної людини є її любов до рідного краю, його безцінних багатств, шанування вікових традицій свого народу. Але мало любити свій край — його ще треба добре знати.

Знання рідного краю не просто збагачує і звеличує людину, воно служить своєрідним містком, що єднає покоління минулі з поколіннями прийдешніми.

Пошана до традицій давньої культури та славного минулого творить основи теперішності та є запорукою майбутнього.

Українське краєзнавство має глибоке коріння і давні традиції. «Вагомий і безцінний внесок у його розвиток зробили відомі вчені минулого – Орест Левицький, Михайло Максимович, Опанас Маркевич, Вадим Пассек, Олександр Лазаревський, Микола Закревський, Петро Єфименко, Микола Аркас, Михайло Грушевський, Дмитро Яворницький, Павло Чубинський, Максим Берлінський, Микола Біляшівський, Федір Вовк, Євтим Сіцинський...».

Поняття «краєзнавство» в різні часи мало різне значення. Видатний український педагог К. Д. Ушинський уперше дав визначення краєзнавства як педагогічного поняття, виділивши в ньому суспільно-економічний, освітньо-виховний і методичний аспекти. Видатний педагог наповнив уживаний тоді термін «батьківщинознавство» (термін запроваджено М. В. Ломоносовим) загальнопедагогічним змістом. У краєзнавстві К. Д. Ушинський вбачав могутній засіб вивчення країни. «Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини».

Навчання географії на місцевому матеріалі, провісником якого був К. Д. Ушинський, дало поштовх до зародження батьківщинознавчого напрямку в географії, який став основою сучасного краєзнавства.

Історія становлення власного поняттєво-термінологічного апарату залишається однією з маловивчених сторінок національного краєзнавства.

Першим в Україні ще наприкінці XIX ст. обґрунтував поняття **«краєзнавство» як науку** і виклав його суть, значення та місце в житті народу у статті «Галицьке краєзнавство» (1892 р.) І. Франко. Це була перша спроба створення фахової бібліографії, що стосувалася українського краєзнавства.

Термін «краєзнавство» з кінця XIX ст. досить часто трапляється у науковій і науково-популярній літературі як у вузькому, так і в широкому розумінні його змісту.

У 1914 р. запорізький викладач гімназії І. Маньков запропонував поряд з терміном «батьківщинознавство» вживати термін **«краєзнавство»**.

«Зоряним» часом розвитку краєзнавства були 20—30-ті рр. ХХ ст. Першим тезу про те, що краєзнавство можна трактувати у вузькому і широкому розумінні цього слова, обґрунтував вчений-енциклопедист, академік С. Л. Рудницький (1877—1938 рр.). У своїх працях учений визначав Україну як цілісну географічну одиницю, розробив план дослідження та вивчення її географії в усіх аспектах. С. Рудницький радив починати географічне вивчення свого краю з краєзнавства, а на його основі здійснювати вивчення початкового курсу географії України.

В узагальненому вигляді основним об'єктом географічного краєзнавства є суспільно-територіальний комплекс (СТК) певної території, який характеризується сукупністю природних ресурсів, населених місць і природоперетворювальних об'єктів [19].

«Краєзнавство», — за визначенням відомого географа О. С. Баркова, — це комплекс наукових дисциплін, різних за змістом та своїми методами дослідження, але таких, що ведуть до єдиної мети — наукового і всебічного пізнання краю.

Сучасне визначення поняття «Краєзнавство» — це комплексне, наукове і всебічне вивчення певної території (села, міста, області, краю), це — популяризація і використання цього пізнання з метою наближення життя до науки, це — засіб навчання і виховання національно-свідомих громадян.

Упродовж ХХ ст. на теренах України бурхливо розвивається туристична індустрія. Для всебічної розбудови туристичної індустрії на певній території необхідне всебічне вивчення її туристично-рекреаційних ресурсів власне засобами і методами краєзнавства.

Отже, основним **об'єктом туристичного краєзнавства** виступає, у широкому розумінні, рекреаційно-туристичний потенціал території, а у вузькодисциплінарному вимірі — рекреаційно-туристичний комплекс (РТК) рідного краю.

Рекреаційно-туристичний комплекс (РТК) — це функціональна підсистема територіальної рекреаційної системи, що характеризується єдністю території, яка володіє значним рекреаційним потенціалом, наявністю сукупності рекреаційних установ і підприємств інфраструктури, єдністю організаційних форм управління, що забезпечують ефективне використання природних і економічних ресурсів.

Іншими словами, об'єктом дослідження є рідний край через призму його туристичної самобутності. Характерними об'єктами національного туристичного краєзнавства виступають терени окремих одиниць адміністративно-територіального поділу держави, історичні й етнографічні краї (Волинь, Бойківщина, Гуцульщина, Слобожанщина тощо), біосферні заповідники (Східні Карпати, Дунайський тощо), національні природні парки (Шацький, Карпатський, Подільські Товтри й ін.), ландшафтні парки (Меотида, Каньйон Дністра тощо), історико-культурні заповідники (Поле Берестецької битви, Древній Галич й ін.) тощо.

У 1914 р. запорізький викладач гімназії І. Маньков запропонував поряд з терміном «батьківщинознавство» *вживати термін «краєзнавство»*.

«Зоряним» часом розвитку краєзнавства були 20—30-ті рр. ХХ ст. Першим тезу про те, що **краєзнавство можна трактувати у вузькому і широкому розумінні цього слова**, обґрунтував вчений-енциклопедист, академік С. Л. Рудницький (1877—1938 рр.). У своїх працях учений визначав Україну як цілісну географічну одиницю,

розробив план дослідження та вивчення її географії в усіх аспектах. С. Рудницький радив починати географічне вивчення свого краю з краєзнавства, а на його основі здійснювати вивчення початкового курсу географії України. В узагальненому вигляді основним об'єктом географічного краєзнавства стає суспільно-територіальний комплекс певної території, який характеризується сукупністю природних ресурсів, населених місць і природоперетворювальних об'єктів

Краєзнавство, — за визначенням відомого географа О. С. Баркова, — це комплекс наукових дисциплін, різних за змістом та своїми методами дослідження, але таких, що ведуть до єдиної мети — наукового і всебічного пізнання краю.

Сучасне визначення поняття: **Краєзнавство** — це комплексне науково-дослідне та популяризаторське вивчення певної території й накопичення знань про неї. При цьому на географічній базі поєднуються знання географії, екології, історії, археології, топоніміки, топографії, геральдики, етнографії, філології, мистецтвознавства. До краєзнавчої діяльності не відносять археологічні розкопки, тому що вони вимагають державної ліцензії.

Як наука краєзнавство спрямоване на дослідницьку роботу щодо історичних традицій, особливостей сучасності та тенденцій розвитку етносу певної території.

Як вид діяльності краєзнавство передбачає організацію заходів з комплексного вивчення краю.

Як навчальна дисципліна, краєзнавство має на меті – формування системи знань про особливості краєзнавства, розуміння сутнісних рис туристичної спеціалізації України.

Завдання курсу:

- дослідження сутності краєзнавства, основ туристичного краєзнавства;
- вивчення класифікацій рекреаційних ресурсів, туристсько-рекреаційного й історико-архітектурного потенціалу;
- формування знань щодо соціопсихологічних аспектів туристичного краєзнавства.

Дисципліна “Туристичне краєзнавство” складається з 4 змістових модулів:

1. Становлення та розвиток краєзнавства в Україні:

1. Теоретико-методологічні засади краєзнавства.
2. Історія становлення й розвитку краєзнавства в Україні.
3. Кластеризація в туристичній діяльності.

2. Характеристика природно-географічного туристичного потенціалу України:

1. Сутність та склад природних краєзнавчо-туристичних ресурсів.
2. Природно-географічні ресурси України.
3. Кліматоутворюючі рекреаційні ресурси.
4. Водні рекреаційні ресурси.
5. Спеліотуристичні ресурси України.
6. Природно-антропогенні ресурси України.

3. Суспільно-історичні туристичні ресурси України:

1. Сутність та склад суспільно-історичних ресурсів.
2. Історико-архітектурні туристичні ресурси України.
3. Біосоціальні рекреаційно-туристські ресурси.
4. Фортеці, замки і монастирі як подієві ресурси.

4. Оцінка туристичних ресурсів України:

1. Оцінка архітектурно-історичних рекреаційно-туристських ресурсів.
2. Оцінка природних краєзнавчо-туристичних ресурсів.

Взаємозв'язок дисципліни “Туристичне краєзнавство” з іншими дисциплінами курсу:

2. Об'єкт і предмет туристичного краєзнавства

Основним об'єктом туристичного краєзнавства виступає::

- у широкому розумінні, рекреаційно-туристичний потенціал території,
- у вузькодисциплінарному вимірі — рекреаційно-туристичний комплекс рідного краю.

Іншими словами, *об'єктом дослідження є рідний край через призму його туристичної самобутності.*

Рекреаційно-туристичний потенціал території (РТПТ) — це ступінь потужності певної території в рекреаційному відношенні, сукупність засобів, необхідних для здійснення туристичної діяльності.

Реалізована частина РТПТ включає: рекреаційні ресурси, задіяні в рекреаційній споживчій та господарській діяльності; трудові ресурси, зайняті у

рекреаційній господарській діяльності, які формують існуючі рекреаційні послуги; існуюча рекреаційна інфраструктура.

Перспективна частина РТПТ включає: резервні рекреаційні території, створення нових об'єктів рекреації; залучення нових та підвищення кваліфікації трудових ресурсів, зайнятих у рекреаційній господарській діяльності, які будуть формувати нові види рекреаційних послуг; побудова нової та реконструкція і переоснащення існуючої рекреаційної інфраструктури.

Рекреаційно-туристичний комплекс (РТК) — це функціональна підсистема територіальної рекреаційної системи, що характеризується єдністю території, яка володіє значним рекреаційним потенціалом, наявністю сукупності рекреаційних установ і підприємств інфраструктури, єдністю організаційних форм управління, що забезпечують ефективне використання природних і економічних ресурсів.

Характерними об'єктами національного туристичного краєзнавства виступають:

- терени окремих одиниць адміністративно-територіального поділу держави,
- історичні й етнографічні краї (Волинь, Бойківщина, Гуцульщина, Слобожанщина тощо),
- біосферні заповідники (Східні Карпати, Дунайський тощо),
- національні природні парки (Шацький, Карпатський, Подільські Товтри й ін.),
- ландшафтні парки (Меотида, Каньйон Дністра тощо),
- історико-культурні заповідники (Поле Берестецької битви, Древній Галич й ін.) тощо.

Предметом дослідження туристичного краєзнавства виступають окремі складові туристично-рекреаційного потенціалу краю:

- природні рекреаційні ресурси (мінеральні води, клімат, озера тощо);
- ступінь їх освоєння і характер експлуатації,
- пам'ятки історії і культури,
- туристичні заклади,
- інші об'єкти туристичної інфраструктури, а також різноманітні аспекти розвитку туристичного руху в країні.

Саме туристичне краєзнавство здатне репрезентувати всьому світові багатство національної історико-етнокультурної спадщини, зацікавити нею широкі верстви населення держави, насамперед, молодь, здатне відродити "з руїни" унікальні занедбані об'єкти старовини, спроможне "допомогти" українським музеям, заповідникам і національним паркам заробляти достатні кошти для розширеного самофінансування й своєчасного проведення реставраційних, консерваційних чи упорядкувальних робіт.

Ключові завдання, які стоять нині перед українським туристичним краєзнавством і вимагають цілеспрямованої уваги з боку держави, громадських організацій і фондів, науковців і практиків краєзнавчої справи.

3. Джерела туристичного краєзнавства

До основних джерел туристичного краєзнавства прийнято відносити:

1. Краєзнавчу бібліографію;
2. Картографічні джерела (архіви музеїв, державні архіви);
3. Усні джерела (усна народна творчість: казки, легенди, думи, пісні, прислів'я і приказки тощо);
4. Статистичні джерела;
5. Спостереження за об'єктами і процесами природи; друковані джерела (підручники, довідники, енциклопедії, путівники, карти, журнали, газети тощо);
6. Пам'ятки історії та культури, пов'язані з історичними подіями в житті краю, розвитком суспільства і держави, а також твори матеріальної і духовної діяльності, які мають історичну, наукову, художню та іншу культурну цінність.

Краєзнавча бібліографія - важливий засіб збору інформації про літературу, яка вийшла в минулому і виходить тепер.

Її завданнями є виявлення, облік, характеристика і пропаганда краєзнавчої літератури.

Краєзнавча бібліографія досить **різноманітна за видом** видань, за призначенням і повнотою відбору літератури, за періодичністю випуску і періодом, який охоплюється, за тематикою. Майже в усіх обласних, багатьох міських і районних бібліотеках є спеціальні каталоги краєзнавчої літератури.

Картографічні джерела слугують як джерелом інформації, так і засобом для демонстрації результатів, одержаних іншими способами.

Турист-краєзнавець може нанести на карту зібрані ним дані про природу краю, населення і господарство, позначити центри народних художніх промислів, місцеві пам'ятки.

Офіційні джерела - це державні архіви, що є охоронцями багатовікової документальної спадщини як величезного народного надбання.

Прикладом архівних джерел можуть служити **львівські зібрання стародруків**. Так, у Львові знаходиться Архів карт, заснований 01.11.1824 р. для використання та збереження кадастру території Галичини і Буковини. Колекція карт та планів нараховує 2045 справ і становить комплекс картографічних документів, зібраний у 1375-1943 рр. Значні картографічні колекції є також у ЛНБ НАНУ імені Василя Стефаника та в НБ ЛНУ імені Івана Франка.

Усні джерела – за допомогою спілкування з людьми зберігають багатющі відомості про життя у різні епохи.

Каналом передачі цих відомостей є усна народна творчість: казки, легенди, думи, пісні, прислів'я, приказки тощо.

До усних краєзнавчих джерел слід віднести і бесіди, які, зазвичай, реалізуються у вигляді зустрічей з "цікавими людьми".

Добрі справи відбуваються кожного дня і всюди, здійснюють їхня і всюди, здійснюють їх наші сучасники, тому бесіди з ними мають велику цінність.

Спостереження - одне з вагомих джерел краєзнавства, що дозволяє вивчити етно-, біо- та інші різновиди туристичного потенціалу у динаміці

Сучасні технічні засоби дозволяють робити якісну фото- та відео-зйомку, у тому числі і проводити спостереження у режимі on-line.

Інтернет-ресурси:

- Зелений туризм (сільський відпочинок в Україні) - www.ruraltourism.com.ua
- Інформаційно-туристичний центр Рівненщини – www.tourism.rv.ua
- Інформаційно-туристичний центр Львівщини – www.tourism.lviv.ua
- Інформаційно-туристичний центр Чернігівщини – www.ch-turizm.com.ua
- Квебекская декларация по экологическому туризму 22 мая 2002 г. // <http://www.world-ecotourism.org/ruso/global/globalcodeethicscode/documents>
- Офіційний сайт Міністерства культури і туризму України – www.mincult.gov.ua
- Міністерство курортів і туризму АР Крим – www.mintourism.crimea-portal.gov.ua
- Музейний простір України – www.ukrmuseum.org.ua
- Официальный сайт компании «Майгер Консалтинг» www.maygerconsulting.com
- Офіційний Інтернет-сайт Криму “Крим туристичний” – www.tourism.crimea.ua
- Офіційний сайт Всеукраїнського проекту «7 чудес України» www.7chudes.in.ua
- Офіційний сайт Державного Комітету статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Офіційний туристичний сайт Київщини - www.ko-tourism.gov.ua
- Портал “Санаторно-курортне лікування” – www.crimea-skl.info/
- Презентаційний туристичний сайт Закарпатської області – www.transcarpathiatour.ua.
- Презентаційний туристичний сайт Тернопільщини – www.ternotour.com.ua
- Регіональний інформаційний портал Херсонщини «АРТКАВУН» – www.artkavun.kherson.ua
- Сайт Туристична Диканщина – www.dikanka-turism.narod.ru
- Спілка сприяння сільського зеленого туризму України – www.greentour.com.ua
- Туристичний сервер Криму – www.tour.crimea.com.
- Українська спадщина (Історико-культурна спадщина України: пам’ятники історії, мистецтво, архітектура. Портал Науково-дослідного інституту пам’ятко-охоронних досліджень) – www.heritage.com.ua
- Українсько-польський туристичний портал, Рада з туризму Карпатського регіону – www.tourism-carpathian.com.ua
- Феноменология путешествий как предмет туристики <http://academy.rmat.ru/2005/09/23/fenomenologiya-puteshestvii-kak-predmet-turistiki.html>
- www.tourism.gov.ua
- Украина без секретов – фото - <http://ukraina.bezsekretov.com/photopark/>

- ТУРМОМЕТР - социальная сеть туристов -<http://turometr.ru/geo/europe/ukraine/>
- Достопримечательности Украины. - <http://tripua.info/>
- Заповедники и национальные парки - <http://reserves-park.ru/>
- Вся Украина – Туристический портал <http://iloveua.org/>

Лекція 2

ТЕМА 2. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ КРАЄЗНАВСТВА В УКРАЇНІ

Мета: розглянути сутність та теоретико-методологічні засади національного краєзнавства, взаємозв'язок з іншими дисциплінами; розкрити особливості розвитку туристичного краєзнавства на етапах його формування; формування у студентів любові до рідного краю.

Методи навчання: словесні (лекція-діалог, бесіда); наочні (презентація, ілюстрація).

Дидактичні засоби навчання: навчально-методичний комплекс, підручник, презентація.

Література

1. Всеукраїнська спілка краєзнавства: матеріали та документи. - К.: Рідний край, 1997.
2. Географічна енциклопедія України: УЗ т. - К.: Українська енциклопедія, 1990. - Т. 2. - С 208-209.
3. Демідієнко О. Я., Іонова О. М., Кузнецова В. І. Основи краєзнавства. - К., 2001.
4. Енциклопедія українознавства: У11 т. /Під ред. проф. В. Кубійовича. - Л., 1994. - Т. 3. - С. 1159-1160.
5. Жупанський Я. І., Круль В. П. До питання про географічні засади сучасного національного краєзнавства // Український географічний журнал. - 1993. - № 3. - С. 52-55.
6. Жу панський Я., Круль В. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства // Краєзнавство. - 1994. - № 1-2. - С 3-6.
7. Захаров С. Функції, етапи, стадії географічного краєзнавства // Географія та основи економіки. - 1999.
8. Історичне краєзнавство в Українській РСР / П. Т. Тронь-ко, В. О. Гербик, О. І. Лугова та ін.; відп. ред. П. Т. Тронько. - К.: Наукова думка, 1989.
9. Костриця М. Витоки українського краєзнавства // Географія та основи економіки в школі. - 2000. - Мі. - С. 31-32; №2. - С 34-36.
10. Костриця М. Географічне краєзнавство: актуальні питання теорії // Географія та основи економіки в школі. - 1999. - №3. - С. 35-37.
11. Костриця М. Географічне краєзнавство: Поступ у III тисячоліття // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2002. - № 2. - С 5-7.
12. Костриця М. З історії становлення шкільного географічного краєзнавства в Україні // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2001. - № 7. - С 4-5.
13. Костриця М. Кому заважає краєзнавство? // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 1999. - № 5. - С. 2.
14. Костриця М. Становлення організаційних форм українського географічного

- краєзнавства // Географія та основи економіки в школі. - 2005. - № 3. - С 39-42.
15. Костриця М.Ю. Туристсько-краєзнавча робота в школі. - К.: Радянська школа, 1985.
  16. Краеведение: Пособ. для учителя / Под. ред. А. В. Дарин-ского. - М.: Просвещение, 1987.
  - 17'. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи: Наук, збірник. - К.: Академія, 2003. - 232 с
  18. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм. - К.: Вища школа, 1994.
  19. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Теоретичні основи географічного краєзнавства і соціальне районування / Сучасний стан та перспективи вивчення географії рідного краю у школах: Тези доповідей Міжнародного наук.-метод, семінару. - Харків, 1994. - С 3-4.
  20. Програма курсу "Основи туризму і краєзнавства" // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2002. - № 35. - С 10-13.
  21. Рєпніна В. Краєзнавчо-пошукова діяльність учнів у позашкільному закладі // Географія та основи економіки в школі. - 2000. - № 1. - С 34-35.
  22. Рудницький С. Коротка географія України: Фізична географія. - К.: Лан, 1910.
  23. Сафиулина А. З. Географическое краеведение в общеобразовательной школе: Пособ. для учителей. - М.: Просвещение, 1979.
  24. Серебряй В. Краєзнавство в системі народної освіти // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2001. - № 13. - С. 7-8.
  25. Серкіз Я. Історичне краєзнавство: Навч.-метод, посіб. - Л.: ЛОНМІО, 1995.
  26. Сов'як П. Яким шляхом піде Дрогобицьке краєзнавство? // Вісник Дрогобиччини. - 1997. - 5 квітня.
  27. Соловей М. В. Шкільна географія і краєзнавство у педагогічній спадщині Софії Русової // Географія та основи економіки. - 2001. - № 1. - С 33-34.
  28. Тімець О. Значення краєзнавства на різних етапах розвитку суспільства // Рідна школа. - 2002. - Серпень-вересень. - С 57-58.
  29. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. - К.: Рідний край, 1994.
  30. Тронько П. Т. Родовід українського краєзнавства // Краєзнавство. - 1993. - № 1. - С 3-7.
  31. Тушковський П.А. Краєвиди України в зв'язку з її природою і людністю. - К.: Червоний шлях, 1924.
  32. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький: Фундатор української географії. - Львів; Мюнхен, 1993.
  33. Шишченко П. Сутність географічного краєзнавства // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2000. - № 42. - С. 1-2.

*Чужих країв ніколи я не бачив
Принад не знаю їхніх і прикрас
Та вірю серцем щирим і багатим:
Нема землі такої, як у нас.*
В.Симоненко

План

- 1) Етапи розвитку українського краєзнавства
- 2) Форми та види краєзнавства.
- 3) Діяльність Всеукраїнської спілки краєзнавців

1. Етапи розвитку українського краєзнавства

Основні риси етапів формування краєзнавства в Україні

1 етап - стихійно-описовий - з X по XVIII ст.

- Першим географічно-краєзнавчим описом нашої батьківщини є український літопис «Повість врем'яних літ», який датує початок «руської землі» 860 роком. Є всі підстави вважати одного з його головних авторів — Нестора Літописця — першим вітчизняним географом і краєзнавцем.
- У Київському літописі вперше вжито назву «Україна» (1187р.), подано багато інформації про окремі землі і події, явища природи, рослинний і тваринний світ нашого краю, про його народ.

2 етап - початку (зародження) наукового краєзнавства - з XVIII ст. до середини XIX ст.

- Було здійснено комплексний опис більшості територіальних одиниць Російської імперії, зокрема й українських.
- В Україні сформувався ряд місцевих культурно-просвітницьких, у т.ч. етнографічних, центрів: Полтава, Одеса, Ніжин, Харків, провідним з яких згодом став останній.

3 етап — становлення українського краєзнавства — охоплює останню третину XIX ст. — початок XX ст.

- Було організовано етнографічно-статистичну експедицію Географічного товариства до Південно-Західного краю, тобто на всю Правобережну Україну. Керував експедицією видатний український етнограф, автор тексту українського національного гімну «Ще не вмерла України», географ-краєзнавець Павло Чубинський. Експедиція збрала величезний краєзнавчий матеріал — 12 томів. під загальною назвою «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край», 1872— 1878рр.

4 етап — певний застій у зв'язку з репресіями царизму щодо української мови і культури - з кінця XIX ст. до початку XX ст.

- Провідним центром українознавства на цьому етапі стає Львів. У 1868р. серед університетської молоді Галичини зароджується ідея створення товариства «Просвіта. 2 вересня 1968 р, розпорядженням Віденського Міністерства освіти дозволено заснування Товариства «Просвіта».

— М. Грушевський був одним з організаторів Української Видавничої *Спілки* (1899 р.) і Товариства Прихильників української науки й літератури (1904 р.), організував публічні університетські курси у Львові. У 1898 р. вийшов I том його монументальної праці *«Історія України-Русі»*, доведеної в подальшому до 9 томів, що вийшли друком у Львові та Києві в 1889 - 1937 рр., видав *«Ілюстровану історію України»* (1904р.), *«Історію української літератури»* в 5 томах.

5 етап — розвиток історичного краєзнавства - початок XX ст. - початок XX ст.

— Цей етап тісно пов'язаний з іменем Івана Крип'якевича, учня М. Грушевського, який з 1905 р. до 1914 р. опублікував понад 20 праць, присвячених історії Галичини. Усього ж у творчій спадщині І. Крип'якевича близько 200 праць з історії нашого краю. Це був період комплектування й оформлення збірок про пам'ятки матеріальної і духовної культури регіонів, створення місцевих музеїв.

— Особливого розвитку набула діяльність Ф. К. Вовка, який видав 455 праць з найважливіших проблем етнографії, антропології, мистецтвознавства, фольклористики, і серед них перший узагальнюючий нарис *«Етнографічні особливості українського народу»*. Учений-краєзнавець світового рівня Ф.К. Вовк був професором Сорбонського, Санкт-Петербурзького і Київського університетів.

6 етап - період «культурної революції» - 1920-1930 рр.

— *Перші заходи радянської влади з українізації* мали на меті розширити вживання української мови. Зросла кількість українців в урядових установах. Кампанія українізації охопила всі царини життя України. Найбільший вплив вона справила на освіту.

— Рушійною силою українізації системи освіти був М. Скрипник — голова комісаріату освіти з 1927 р, по 1933р. Працюючи з одержимою завзятістю, він домігся того, що в 1929р. *понад 80 % загальноосвітніх шкіл і 30 % вищих навчальних закладів вели навчання виключно українською мовою, 97 % українських дітей навчалися рідною мовою*.

— Аналогічне відродження переживала україномовна преса. До 1927 р. українською мовою друкувалось більше як 50 % книжок, а в 1933р. з 426 газет 373 виходило рідною мовою.

— Бурхливо в 1920-ті рр. розвивався *краєзнавчий рух*. Успішно впроваджувались як наукові, так і громадські форми краєзнавства. Краєзнавство стає масовим. Краєзнавчий рух в Україні у 1920-ті рр. вели *Київське товариство природознавців, Історичне товариство Нестора Літописця та Українське Наукове товариство*. На кінець 1920-х рр. в Україні налічувалося 30 тис. краєзнавців, працювало 51 товариство, 658 гуртків краєзнавства.

— Систематичну роботу в галузі краєзнавства в Україні розпочато після *Першої Всеукраїнської краєзнавчої наради* (Харків, 1925р.), де було визначено напрям роботи та обрано перший *Український комітет краєзнавства* (УКК). Він керував роботою 32 регіональних краєзнавчих товариств. УКК мав свій друкований орган — журнал *«Краєзнавство»*. За період 1927 - 1930 рр. вийшло 28 номерів.

— Питаннями вивчення культури і побуту населення України займалися різні комісії, кабінети, *Музей антропології та етнології* Ф. К. Вовка у Києві, етнографічні секції УКК. Слід відзначити також діяльність *Етнографічного товариства* (Київ, 1925

р.), яке після об'єднання у 1927 - 1928 рр. місцевих етнографічних гуртків перетворилося на *Всеукраїнське етнографічне товариство*.

- Краєзнавчими дослідженнями займалися науково-дослідні кафедри історико-географічного профілю. У Чернігові був створений *Інститут краєзнавства* — єдиний навчальний заклад у республіці такого профілю (діяв у 1924 - 1925 рр.). Упродовж 1924—1925 рр. функціонував *Чернівецький інститут краєзнавства*, що об'єднав зусилля багатьох українських дослідників Буковинського краю.
- Старанням багатьох галицьких краєзнавців (С. Старосольський, К. Паньківський) у жовтні 1924 р. у Львові було засновано *Українське крайове краєзнавчо-туристичне товариство «Плай»*, яке працювало до 1939р. і мало філії у Перемишлі, Самборі, Стрию і Тернополі. Це товариство розгорнуло широку екскурсійну, видавничу і пропагандистську діяльність.

7 етап - період занепаду краєзнавства - 1929-1945.

- У 1929р. в Україні налічувалося 51 товариство та 658 гуртків у 32 округах республіки. І з цього ж року розпочалося репресивне *нищення краєзнавчого руху* й братовбивче цькування одними вченими-краєзнавцями інших прогресивних учених і цілих наукових шкіл — М. Грушевського, Д. Яворницького, Д. Багалія, М. Слабчека — українського краєзнавства.
- У роки Другої світової війни краєзнавчий рух на українських теренах був фактично припинений.

8 етап - період відродження краєзнавства - 1946-1990.

- По завершенню Другої світової війни (й остаточної інтеграції Галичини до складу Української РСР) Академія наук України виступила ініціатором *відродження краєзнавчого руху*.
- У 1947 р. у Києві було створено *Український філіал Всесоюзного географічного товариства*, відкрито його відділення в Чернівцях (1945 р.), Криму (1945 р.), Харкові (1946 р.), Львові (1947 р.), Одесі (1953 р.), Мелітополі (1955 р.), Луганську (1959 р.).
- У другій половині ХХ ст. *значно пошквалилися етнографічні дослідження*. Велика заслуга в цьому належить академіку М.Т. Рильському та члену-кореспонденту К.Г. Гуслистому, які своїми теоретичними працями та практичною діяльністю сприяли розгортанню етнографічних досліджень в Україні.
- Основними науковими етнологічними осередками у республіці стали *Відділ етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії в Києві та Відділ етнографії Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР у Львові* (зараз це Львівський філіал Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського НАН України).
- У цей період українськими етнографами-краєзнавцями підготовлено ряд фундаментальних монографій, наприклад: «*Українці*» (1964р.), «*Бойківщина: історико-етнографічні дослідження*» (1983 р.), «*Гуцульщина. Історико-етнографічні дослідження*» (1967 р.), «*Карпатський збірник*» (1976 р.), «*Этнография восточных славян*» (1987 р.) тощо.

- З початку 1960-х рр. спостерігається помітне піднесення краєзнавчого руху, *музейного будівництва*. Створено ряд історико-етнографічних музеїв просто неба. Такі музеї почали діяти в Переяславі-Хмельницькому, Ужгороді, Львові, Чернівцях, Києві. У 1966 р. у Львові в Шевченківському гаї був створений Музей етнографії та народного промислу.
- У другій половині ХХ ст. відбувається *процес диференціації наукового краєзнавства*, особливої ваги стало набирати *історичне краєзнавство*. Зростає інтерес до історії міст і сіл, до охорони пам'яток історії та культури, створюється мережа громадських історико-краєзнавчих музеїв. Численна когорта талановитих українських науковців, працівників культури й освіти, краєзнавців-аматорів була залучена до написання фундаментальної *«Історії міст і сіл Української РСР»* у 26 томах.
- Масового характеру у 1960—1980 рр. набрало *шкільне краєзнавство*, туристично-краєзнавча робота школярів.
- Координації краєзнавчих досліджень значною мірою сприяло проведення протягом 1980-х рр. чотирьох *Всеукраїнських краєзнавчих конференцій* у Полтаві, Вінниці, Чернігові, Миколаєві, а також *Першої Всесоюзної краєзнавчої конференції з історичного краєзнавства*, яка відбулася в Полтаві. На основі їх практичних рекомендацій були розроблені комплексні плани краєзнавчих досліджень, для реалізації яких потрібно було об'єднати всі краєзнавчі сили України.
- Інститутом історії України Академії Наук було видано ряд фундаментальних краєзнавчих праць: *«Пам'ятники історії й культури Української УРСР»* (Київ, 1987) та *«Історичне краєзнавство в Українській РСР»* (Київ, 1989).
- Поряд із цим, на перешкоді повноцінному та об'єктивному розвитку краєзнавства стояли *формалізм, заорганізованість класово-партійний підхід, командні методи управління культурою, наукою і освітою, підміна справжньої творчості і самодіяльності мас їх імітацією*.

9 етап - період розвиток краєзнавства у незалежній Україні- 1946-1991.

- Після здобуття Україною державної незалежності краєзнавча робота в країні активізувалася. Знаковими науковими працями цього періоду стали монографії Р. В. Маньківської «Музейництво в Україні» (Київ, 2000), Л. В. Баженова «Історичне краєзнавство Правобережної України у ХІХ — на початку ХХ ст. Становлення. Історіографія. Бібліографія» (Хмельницький, 1995), Я. Серкіза «Історичне краєзнавство» (Львів, 1995) тощо та низка праць академіка П. Т. Тронька.
- Про зростання ролі краєзнавства в розбудові незалежної України свідчить факт відродження в березні 1990р. Всеукраїнської Спілки краєзнавців. 27 березня 1990р. відбувся Перший установчий Всеукраїнський краєзнавчий з'їзд, який проголосив відродження Всеукраїнської спілки краєзнавців (ВСК), затвердив її Статут, обрав керівні органи Спілки: Правління та Ревізійну комісію, а також президію правління Спілки. Основне місце в діяльності Спілки посідає:

- виховання у громадян почуття національної самосвідомості, глибокої поваги до історії, культури, мови, традицій українського народу, а також інших народів, пов'язаних з ним своєю долею;
  - шанобливе ставлення до скарбів рідної природи і культури;
  - всебічне сприяння розвитку державності незалежної України;
  - відродження духовності та історичної пам'яті українського народу.
- = Після першого з'їзду Спілки розпочався активний процес утворення місцевих краєзнавчих організацій. Зокрема, були створені і плідно працювали Черкаська, Харківська, Полтавська, Тернопільська, Житомирська, Волинська, Рівненська, Чернігівська, Донецька, Дніпропетровська, Івано-Франківська, Одеська, Миколаївська, Хмельницька, Чернівецька обласні організації Спілки.
  - = 9 грудня 1995 р. Президент України видав Указ "Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури", засновано Всеукраїнський фонд відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені Олесея Гончара, який, акумулюючи добродійні кошти, сприяє відродженню українських святинь, що були в різний час знищені (зокрема, Михайлівського Золотоверхого собору початку XII ст. і Успенського собору Києво-Печерської лаври початку XI ст.).
  - = За роки незалежності України справжніми науково-методичними краєзнавчими центрами стали: *Музей народної архітектури та побуту України, Чернігівський музей імені В. Тарнавського, Дніпропетровський музей імені Д. Яворницького* та ін.
  - = Велику роль у становленні географічного краєзнавства в Україні на сучасному етапі відіграє тижневик "Географія. Краєзнавство. Туризм", заснований у 1996 р. спільно з Асоціацією вчителів України
  - = Важливою ділянкою роботи Української спілки краєзнавців є видавнича діяльність. Першим набутком у цьому напрямі став фундаментальний збірник "*Репресоване краєзнавство*", що побачив світ у 1992 р. В Україні з'являються регіональні краєзнавчі періодичні видання — щорічники, збірники, альманахи: "*Краєзнавець Черкащини*", "*Відродження*", «*Січеславщина*», "*Волинські дзвони*", "*Джерело*" та ряд інших.
  - = Непересічною подією для всієї географічної науки та українського краєзнавства став вихід у світ першої в історії нашої держави Географічної енциклопедії України у трьох томах.
  - = Своєчасними стали Указ Президента України "*Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні*" від 23.01.2001 р. № 35, а також відповідна Постанова Кабінету Міністрів України "*Про затвердження програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року*" від 10.06.2002р. № 789. Ці законодавчі акти окреслили стратегічні напрямки розвитку національного краєзнавства.

2. Форми та види краєзнавства

Форми краєзнавства

Залежно від завдань та масштабу досліджень розрізняють

- державне (наукове) краєзнавство,
- учбове краєзнавство
- громадське краєзнавство.

Державне краєзнавство - це комплексні наукові краєзнавчі дослідження території країни державними науковими установами (музеями, науково-дослідними закладами, державними органами влади тощо).

Учбове краєзнавство - це система краєзнавчої освіти в навчально-виховній роботі школи, вузу, інших навчальних установ, яка проводиться за різними напрямками: літературне, історичне, географічне, природознавче, етнографічне, фольклорне.

Усі ці напрямки є частинами цілого, основними структурними елементами загальноосвітнього краєзнавства, тісно пов'язані між собою.

Суть учбового краєзнавства полягає у всебічному вивченні учнями з навчально-виховною метою території свого краю за різними джерелами, переважно на основі попередніх спостережень під керівництвом викладача.

Найпоширенішими з організаційних форм туристично-краєзнавчої діяльності є: гурток, секція, клуб, товариство.

Гурток - самодіяльна група учнів (студентів), що займаються поглибленим вивченням рідного краю. Це основна і найпоширеніша форма туристично-краєзнавчої роботи в ВНЗ

Секція - первинна форма студентських краєзнавчих об'єднань (гуртків, клубів, товариств), їхня складова частина. Кількість членів кожної секції гуртка, як правило, не перевищує 10. Секції організуються в гуртках, де налічується від 18 до 25 членів.

Клуб - найвища форма організації туристично-краєзнавчої роботи. Він об'єднує різні секції і гуртки. Членами клубу можуть бути 60 і більше студентів.

Товариство (громадська організація) - самодіяльна організація, із понад 30-40 членами, які цікавляться туризмом і краєзнавством. Товариство може складатися з 3-5 споріднених за змістом роботи секцій (географічних, біологічних, історичних, літературів-етнографів, туристів-краєзнавців).

В студентській туристично-краєзнавчій роботі виділяють стаціонарні і похідні форми.

Стаціонарні форми: робота на географічному майданчику, фенологічні спостереження, зустрічі із славетними земляками, уявні подорожі краєм, краєзнавчі олімпіади, конференції, лекторії, краєзнавчі естафети, конкурси, виставки, вікторини, випуск краєзнавчого журналу, радіо- і стінна газета, листування та обмін краєзнавчою літературою, видання альманахів та інші заходи, що проводяться на місці, в умовах ВНЗ, населеного пункту.

Похідні форми: прогулянки, екскурсії, одноденні та багатоденні походи, подорожі на різних видах транспорту, експедиції, туристські зльоти тощо.

Основні етапи туристично-краєзнавчої роботи: підготовчий, польовий і заключний.

Підготовчий період - упродовж цього періоду студенти ознайомлюються з програмою і методикою проведення того чи іншого виду краєзнавчих досліджень, вивчають територію маршруту за літературними і картографічними джерелами, складають картосхему району і план маршруту, готують усе необхідне для спостережень.

Польовий період - це краєзнавчі дослідження під час екскурсій, походів чи експедицій за складеним у підготовчий період планом. Польові дослідження - це збирання відомостей про природу, історію й економіку краю, а також топонімічного, археологічного, етнографічного та інших матеріалів.

Заклучний період - у цей період проводиться оформлення та облік результатів проведення туристично-краєзнавчої роботи, створення нових і поповнення існуючих краєзнавчих музеїв новими експонатами і матеріалами.

Громадянське краєзнавство - це діяльність різноманітних громадських (недержавних) товариств, спілок, клубів, об'єднань щодо організації краєзнавчих досліджень, конференцій, виставок тощо. З метою популяризації кращих доробків місцевих краєзнавців, традицій і звичаїв українського народу, історії і мистецтва рідного краю в Україні надається всебічна підтримка ентузіастам і прихильникам громадського краєзнавчого руху.

Розрізняють різні масштабні рівні організації краєзнавчого руху в Україні.

До **загальнодержавного рівня** відносимо такі організації:

- Всеукраїнську спілку краєзнавців,
- Товариство охорони пам'яток історії та культури,
- Українське товариство охорони природи,
- Географічне товариство України тощо.

Регіональний і місцевий рівні представлені численними громадськими організаціями, фондами і товариствами (наприклад, Товариство дослідників Волині).

В основі краєзнавчо-туристської роботи лежать такі **принципи**:

1. Ідейно-політична спрямованість. Діяльність юних краєзнавців підпорядковується завданням формування у них світогляду, любові до праці, високих морально-вольових якостей, готовності відстоювати завоювання незалежної України.

2. Науковість і посильність. У процесі краєзнавчої роботи в учнів формується система науково-природничих понять: вони засвоюють екологічні терміни, дізнаються про причини явищ, подій тощо. Важливо, щоб знання учнів ґрунтувалися не на емпіричному матеріалі, а були глибокими, ґрунтувалися на наукових основах. Краєзнавче вивчення здійснюється на основі добре опрацьованих методик і передбачає, не тільки засвоєння певних знань, а і збирання, узагальнення фактів багатогранного життя, спроби вироблення практичних рекомендацій, особливо в галузі охорони, раціонального використання і відновлення природних багатств, економії електроенергії, сировинних матеріалів. Водночас слід подбати, щоб зміст і обсяг краєзнавчих досліджень був посильним для учнів, відповідав їх інтересам і здібностям.

3. Оптимальне поєднання дослідної і суспільно корисної діяльності. У процесі краєзнавчої роботи учнів значне місце належить їхній суспільно корисній діяльності. Глибшому розумінню учнями цінності виконаної роботи сприяє

проведена ними дослідницька діяльність, у процесі якої вони переконуються в можливостях людини планомірно впливати на навколишнє середовище і змінювати його відповідно до життєвих потреб. Вивчення рідного краю органічно включає в себе суспільно корисну працю як неодмінну умову формування в учнів активної життєвої позиції.

4. Комплексність і систематичність. Краєзнавче вивчення має здійснюватись одночасно за всіма напрямками і протягом навчального року, і в літні місяці.

5. Плановість і наступність. Краєзнавча робота планується на кожний навчальний рік. У

річному плані школи краєзнавчо-туристській роботі відводиться окремий розділ, в якому передбачаються такі заходи: підготовка інструкторів-краєзнавців і туристів-розрядників, організація краєзнавчих олімпіад, конференцій, вечорів, розширення і поновлення експозицій шкільного музею, природоохоронна робота, методичне керівництво краєзнавчою роботою і дитячим туризмом.

Наступність у роботі здійснюється встановленням зв'язків між різновіковими краєзнавчо-туристськими об'єднаннями гуртками юних натуралістів, туристськими клубами та підтримуванням контактів з колишніми вихованцями школи, які живуть у рідному краї і за його межами. Вони надсилають до школи колекції мінералів, гербарний матеріал, карти, відеофільми, зустрічаються з краєзнавцями під час відпусток.

6. Гласність і змагання. Роботу краєзнавчого об'єднання слід широко висвітлювати і

пропагувати серед усіх членів колективу. Засобами гласності є стінна преса, радіомовлення, масові заходи. Між гуртками, секціями слід організовувати змагання, обмін досвідом.

7. Взаємозв'язок дитячих краєзнавчих об'єднань і місцевих державних установ та

добровільних товариств. Велику допомогу школі подають Державна інспекція по охороні природи, Державний архів, Державні і народні музеї, Будинки творчості, добровільні товариства — охорони пам'яток культури, охорони природи, відділення Географічного товариства. Важливо, щоб школа мала контакти з місцевими науковими закладами - вузами, сільськогосподарськими дослідними станціями, заповідниками, лісництвами, гідрометеобюро та ін. Вони можуть допомогти визначити завдання для дослідження, дати консультації науково-методичного характеру, матеріально-технічну допомогу тощо. Особливо необхідними є зв'язки шкільного краєзнавчого об'єднання з обласною (міською) екскурсійно-туристичною станцією, яка є організаційно-методичним центром краєзнавства і дитячого туризму краю.

8. Поєднання дитячого самоуправління з педагогічним керівництвом краєзнавчою роботою.

Дитячі краєзнавчі об'єднання очолює штаб (президія, правління, рада). До керівного органу входять активні краєзнавці. Педагоги допомагають органу самоуправління в плануванні роботи, порадами і рекомендаціями щодо організації

масових заходів, поліпшення організаційної структури учнівського об'єднання. У школах, де існують масові краєзнавчі товариства, туристські клуби, створюються ради (комісії) сприяння юним краєзнавцям. До складу ради входять директор школи (організатор позакласної виховної роботи), працівники місцевих музеїв, наукових установ.

3. Діяльність Всеукраїнської спілки краєзнавців

Про зростання ролі краєзнавства в розбудові незалежної України свідчить факт відродження в **березні 1990р. Всеукраїнської Спілки краєзнавців**.

27 березня 1990р. відбувся **Перший установчий Всеукраїнський краєзнавчий з'їзд**, який проголосив відродження Всеукраїнської спілки краєзнавців (ВСК), затвердив її Статут, обрав керівні органи Спілки: Правління та Ревізійну комісію, а також президію правління Спілки.

Головою правління Всеукраїнської Спілки краєзнавців було обрано Петра Тронька, заступниками голови: Галину Косян, Анатолія Непокупного, Лерія Макаренка, відповідальним секретарем — Юрія Данилюка, головою Ревізійної комісії — Євгена Складенка. Учасники з'їзду прийняли звернення "До всіх, хто закоханий в рідний край, хто шанує його минуле і вірить в його майбутнє".

Перший Статут Спілки було затверджено Постановою Ради Міністрів 24 серпня 1990 р. А 7 квітня 1993 р. Спілка отримала свідоцтво Міністерства юстиції України № 440 "Про реєстрацію нової редакції", де визначено основні завдання і напрями діяльності благодійної за своїм характером, творчої громадської організації. Головним у діяльності Всеукраїнської Спілки краєзнавців, її правління, керівних органів на місцях, як зазначено в Статуті, є розвиток краєзнавчого руху в органічному поєднанні всіх його державних, громадських і шкільних форм, залучення до пізнання рідного краю широких верств населення, використання досвіду, набутого в цій галузі в Україні та за кордоном.

Основне місце в діяльності Спілки посідає:

- виховання у громадян почуття національної самосвідомості, глибокої поваги до історії, культури, мови, традицій українського народу, а також інших народів, пов'язаних з ним своєю долею,
- шанобливе ставлення до скарбів рідної природи і культури,
- всебічне сприяння розвитку державності незалежної України,
- відродження духовності та історичної пам'яті українського народу.

Після першого з'їзду Спілки розпочався активний процес утворення місцевих краєзнавчих організацій. Зокрема, були створені і плідно запрацювали Черкаська, Харківська, Полтавська, Тернопільська, Житомирська, Волинська, Рівненська, Чернігівська, Донецька, Дніпропетровська, Івано-Франківська, Одеська, Миколаївська, Хмельницька, Чернівецька обласні організації Спілки.

Разом із **Лігою історичних міст та відділом регіональних проблем Інституту історії України** Всеукраїнська спілка краєзнавців розпочала роботу з підготовки і видання літопису історичних міст України.

9 грудня 1995 р. Президент України видав **Указ "Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури"**, засновано Всеукраїнський фонд відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені Олесея Гончара, який, акумулюючи добродійні кошти, сприяє відродженню українських святинь, що були в різний час знищені (зокрема, Михайлівського Золотоверхого собору початку XII ст. і Успенського собору Києво-Печерської лаври початку XI ст.).

У 1990-х рр. було організовано і проведено ряд Всеукраїнських і регіональних краєзнавчих конференцій, що стали пам'ятним явищем у науковому краєзнавчому житті.

За роки незалежності України справжніми науково-методичними **краєзнавчими центрами** стали:

- Музей народної архітектури та побуту України,
- Чернігівський музей імені В. Тарнавського,
- Дніпропетровський музей імені Д. Яворницького та ін.

Велику роль у становленні географічного краєзнавства в Україні на сучасному етапі відіграє тижневик "Географія. Краєзнавство. Туризм". Заснований у 1996 р. спільно з Асоціацією вчителів України, цей часопис нині є науково-популярним і організаційно-методичним флагманом краєзнавчого руху в Україні.

Важливою ділянкою роботи Української спілки краєзнавців є **видавнича діяльність**. Першим набутком у цьому напрямі став фундаментальний збірник "Репресоване краєзнавство", що побачив світ у 1992 р. В Україні з'являються регіональні краєзнавчі періодичні видання — щорічники, збірники, альманахи: "Краєзнавець Черкащини", "Відродження", «Січеславщина», "Волинські дзвони", "Джерело" та ряд інших.

Непересічною подією для всієї географічної науки та українського краєзнавства став вихід у світ першої в історії нашої держави Географічної енциклопедії України у трьох томах.

Ось чому досить своєчасними стали **Указ Президента України "Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні"** від 23.01.2001 р. № 35, а також відповідна Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року" від 10.06.2002р. № 789. Ці законодавчі акти окреслили стратегічні напрямки розвитку національного краєзнавства.

У національній **"Програмі розвитку краєзнавства..."**, зокрема, передбачається: видати енциклопедичне багатотомне зібрання "Історії міст і сіл України" у новій редакції, розробити програму з курсу "Краєзнавство" та запровадити курс краєзнавства у ВНЗ, загальноосвітніх школах, підготувати довідник "Музеї та заповідники України", заснувати премію імені Дмитра Яворницького за особливий внесок у розвиток краєзнавства тощо.

Національна спілка краєзнавців України (НСКУ) — всеукраїнська громадська добровільна творча організація, що об'єднує краєзнавців.

26 травня 1925 року в приміщенні Харківського ветеринарного інституту зібралися представники 22 регіональних краєзнавчих осередків, щоб створити *Український комітет краєзнавства* як постійно діючий орган. Закипіла робота:

збиралися конференції, відкрито було журнал «*Краєзнавство*», вивчалася історія у 32 округах. Тоталітарний режим швидко згорнув цю діяльність, знищивши 30 тис. дослідників рідного краю. І тільки в повоєнні роки життя українського краєзнавства відродилося.

16 жовтня 2008 року Кабінет Міністрів України видав постанову, в якій зазначено: «Враховуючи видатні заслуги у забезпеченні розвитку української національної культури, надати статус національної Всеукраїнській спілці краєзнавців і надалі іменувати її — *Національна спілка краєзнавців України*»

Станом на червень 2010 членами спілки були 2 000 фахівців, з яких п'ять академіків, шість членів-кореспондентів НАН України, 79 докторів, 152 кандидати наук і сім Героїв України. Ця «верхівка» тримається на фундаменті краєзнавців сіл і міст, а це понад 30 000 фахівців.

Лекція 3

ТЕМА 3. ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКОГО ТУРИЗМУ

Мета: розглянути сутність та теоретико-методологічні засади національного краєзнавства, взаємозв'язок з іншими дисциплінами; розкрити особливості розвитку туристичного краєзнавства на етапах його формування, формування у студентів любові до рідного краю.

Методи навчання: словесні (лекція-діалог, бесіда); наочні (презентація, ілюстрація).

Дидактичні засоби навчання: навчально-методичний комплекс, підручник, презентація.

Література

1. Всеукраїнська спілка краєзнавства: матеріали та документи. - К.: Рідний край, 1997.
2. Географічна енциклопедія України: УЗ т. - К.: Українська енциклопедія, 1990. - Т. 2. - С 208-209.
3. Демідієнко О. Я., Іонова О. М., Кузнецова В. І. Основи краєзнавства. - К., 2001.
4. Енциклопедія українознавства: У11 т. /Під ред. проф. В. Кубійовича. - Л., 1994. - Т. 3. - С. 1159-1160.
5. Жупанський Я. І., Круль В. П. До питання про географічні засади сучасного національного краєзнавства // Український географічний журнал. - 1993. - № 3. - С. 52-55.
6. Жу панський Я., Круль В. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства // Краєзнавство. - 1994. - № 1-2. - С 3-6.
7. Захаров С. Функції, етапи, стадії географічного краєзнавства // Географія та основи економіки. - 1999.
8. Історичне краєзнавство в Українській РСР / П. Т. Тронь-ко, В. О. Гербик, О. І. Лугова та ін.; відп. ред. П. Т. Тронько. - К.: Наукова думка, 1989.
9. Костриця М. Витоки українського краєзнавства // Географія та основи економіки в школі. - 2000. - Мі. - С. 31-32; №2. - С 34-36.
10. Костриця М. Географічне краєзнавство: актуальні питання теорії // Географія та основи економіки в школі. - 1999. - №3. - С. 35-37.
11. Костриця М. Географічне краєзнавство: Поступ у III тисячоліття // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2002. - № 2. - С 5-7.
12. Костриця М. З історії становлення шкільного географічного краєзнавства в Україні // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2001. - № 7. - С 4-5.
13. Костриця М. Кому заважає краєзнавство? // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 1999. - № 5. - С. 2.
14. Костриця М. Становлення організаційних форм українського географічного

- краєзнавства // Географія та основи економіки в школі. - 2005. - № 3. - С 39-42.
15. Костриця М.Ю. Туристсько-краєзнавча робота в школі. - К.: Радянська школа, 1985.
  16. Краеведение: Пособ. для учителя / Под. ред. А. В. Даринского. - М.: Просвещение, 1987.
  - 17'. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи: Наук, збірник. - К.: Академія, 2003. - 232 с
  18. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм. - К.: Вища школа, 1994.
  19. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Теоретичні основи географічного краєзнавства і соціальне районування / Сучасний стан та перспективи вивчення географії рідного краю у школах: Тези доповідей Міжнародного наук.-метод, семінару. - Харків, 1994. - С 3-4.
  20. Програма курсу "Основи туризму і краєзнавства" // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2002. - № 35. - С 10-13.
  21. Рєпніна В. Краєзнавчо-пошукова діяльність учнів у позашкільному закладі // Географія та основи економіки в школі. - 2000. - № 1. - С 34-35.
  22. Рудницький С. Коротка географія України: Фізична географія. - К.: Лан, 1910.
  23. Сафиулина А. З. Географическое краеведение в общеобразовательной школе: Пособ. для учителей. - М.: Просвещение, 1979.
  24. Серебряй В. Краєзнавство в системі народної освіти // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2001. - № 13. - С. 7-8.
  25. Серкіз Я. Історичне краєзнавство: Навч.-метод, посіб. - Л.: ЛОИМО, 1995.
  26. Сов'як П. Яким шляхом піде Дрогобицьке краєзнавство? // Вісник Дрогобиччини. - 1997. - 5 квітня.
  27. Соловей М. В. Шкільна географія і краєзнавство у педагогічній спадщині Софії Русової // Географія та основи економіки. - 2001. - № 1. - С 33-34.
  28. Тімець О. Значення краєзнавства на різних етапах розвитку суспільства // Рідна школа. - 2002. - Серпень-вересень. - С 57-58.
  29. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. - К.: Рідний край, 1994.
  30. Тронько П. Т. Родовід українського краєзнавства // Краєзнавство. - 1993. - № 1. - С 3-7.
  31. Тушковський П.А. Краєвиди України в зв'язку з її природою і людністю. - К.: Червоний шлях, 1924.
  32. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький: Фундатор української географії. - Львів; Мюнхен, 1993.
  33. Шишченко П. Сутність географічного краєзнавства // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2000. - № 42. - С. 1-2.

План

- 1) Планування туристично-краєзнавчої діяльності**
- 2) Виховання юних туристів**
- 3) Запобігання конфліктів у туристично-краєзнавчій діяльності**

1. Планування туристично-краєзнавчої діяльності

Планування туристично-краєзнавчої діяльності учнівської молоді має свої особливості. Основними організаційними формами діяльності є туристичні походи, які реалізуються у певній послідовності та взаємозв'язку. Для проведення походу, в якому мають бути реалізовані освітні, оздоровчо-спортивні та виховні цілі, потрібна певна підготовча робота. Після завершення походу виконується робота щодо визначення його підсумків. Три частини туристично-краєзнавчої діяльності - підготовка, проведення і підведення підсумків туристичного заходу - в нерозривній єдності утворюють структурний блок. Реалізовані у певній послідовності частини блоку утворюють туристично-краєзнавчий цикл. Планування, організація і проведення туристично-краєзнавчих циклів повинні ґрунтуватися на педагогічних принципах, що є основними вимогами і служать керівництвом при визначенні змісту, організації, методів навчання і виховання.

Розробка туристично-краєзнавчого циклу неможлива без дидактичного принципу науковості, що реалізується в системному підході до вирішення завдання планування. Його варто розглядати як єдину систему діяльності, керовану метою і завданнями виховання. Принцип науковості в туристично-краєзнавчій діяльності здійснюється в попередньому вивченні районів подорожі, при обробці зібраних матеріалів, підготовці учнів до виконання відповідної роботи в туристичному поході.

При плануванні необхідно враховувати послідовність і систематичність виховного впливу. Це передбачає безперервність педагогічного процесу в туристичній роботі, вимагає наступності у здійсненні виховних впливів. Тому ідеальний варіант планування туристично-краєзнавчої роботи - це модель, що складається з чотирьох циклів. Центральна ланка кожного циклу - багатоденний похід під час канікул, початок наступного циклу перекривається в часі з закінченням попереднього. Важливо також, щоб запланована таким чином туристично-краєзнавча робота здійснювалася без відриву від тієї роботи, що велася з класом протягом навчального року і була її якісно новим етапом, що сприяє закріпленню раніше отриманих знань, умінь, навичок.

При цьому необхідна реалізація такого принципу, як міцність засвоєння знань, умінь і навичок, що досягається в туристично-краєзнавчій діяльності тим, що учасник походу тричі проходить свій маршрут: спочатку вивчає у літературі особливості району походу; здійснює безпосередньо сам похід, у якому стикається з цими особливостями; а потім обробляє зібраний перед походом і в поході матеріал. У такій інтенсивній системі вивчення району подорожі міцність знань досить висока.

Однак деякі педагоги не завжди дотримуються цього принципу і часто походи переслідують тільки спортивні цілі. Суспільно корисна, краєзнавча й інша робота в такій подорожі зводиться до мінімуму або взагалі відсутня. Зрозуміло, такий захід здійснювати значно легше, але педагогічний ефект від нього дуже низький.

Підготовка, проведення і підведення підсумків туристично-краєзнавчих заходів складає єдиний блок, що називається туристично-краєзнавчим циклом. Центральна ланка в туристично-краєзнавчому циклі - власне туристичний захід: похід по наміченому маршруту з використанням активних засобів пересування, проведення в

поході збору краєзнавчого матеріалу і виконання суспільно-корисної роботи на маршруті.

Перша частина циклу повинна враховувати всю діяльність групи, спрямовану на підготовку походу. Сюди входять: заняття групи по підготовці господарчої, матеріально-технічної частини; заняття по удосконаленню навичок орієнтування на місцевості; заняття, на яких здійснюється знайомство з краєзнавством району походу; заняття, спрямовані на удосконалення фізичного розвитку учасників походу, тобто тренування; зустрічі з людьми, чия доля зв'язана з районом походу; консультації з краєзнавцями; відвідування музеїв, виставок; проведення трудових десантів з метою заробітку коштів для походу і таке інше.

Заключна частина циклу – підведення підсумків походу. Вона включає: обробку зібраного матеріалу; підготовку, складання й оформлення звіту про похід; оформлення фотогазети і фотозвіту; передачу зібраного краєзнавчого матеріалу зацікавленим організаціям; проведення звітнього виступу груп перед туристичним або навчальним колективом. Як у підготовчій, так і в заключній частині туристично-краєзнавчого циклу планується проведення учбово-тренувальних і тематичних походів вихідного дня; участь групи в змаганнях з туристичної техніки й орієнтування, краєзнавчих конкурсах, конференціях, вікторинах відповідно до календарного плану. Не можна залишатися осторонь від загальноміських, обласних та Всеукраїнських заходів, потрібно брати в них участь, планувати проведення заходів, присвячених ювілейним датам.

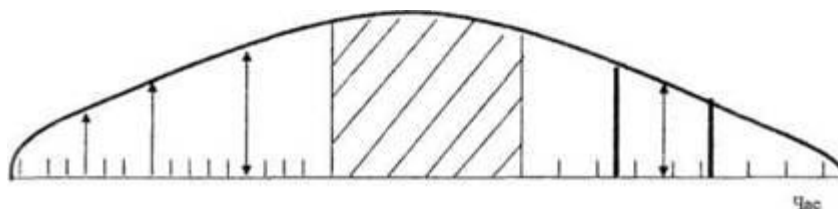

Рис. 1. Туристично-краєзнавчий цикл

Умовні позначення:

| - заняття, тренування; зустрічі з людьми, чие життя зв'язане з районом походу; звіти про виконану роботу з адміністративно-господарських і краєзнавчих посад, обробка результатів походу, складання звіту тощо;

↑ - одноденні походи, екскурси;

↕ - дво-триденні походи;

■ - публічні звіти про похід;

▒ - ступеневий або категорійний похід

Верхня крива характеризує декілька факторів:

- по-перше, це інтенсивність активності учнів;

- по-друге, це емоційний настрій юних туристів;

- по-третє, це фізичне та психічне навантаження учасників походу.

Для зручності та наочності туристично-краєзнавчий цикл зображують у вигляді графіку. На листі паперу проводять лінію, що відповідає в масштабі відрізок часу, запланованому на підготовку, проведення і одне, і друге, і третє взаємопов'язане одне з одним і впливає на результативність туристичного заходу. Тобто, активність учнів і

її інтенсивність підтримується гарним емоційним настроєм і, в свою чергу, збільшує їх фізичну і психічну втому.

У залежності від тривалості і складності походу підготовчий період може складатися від одного до двох-трьох місяців і більше. Вважається, що тривалість підготовчого періоду можна приблизно визначити у відношенні: тиждень підготовки на один день походу. Протягом тижня проводяться два - три заняття (заходи). Тривалість заключного періоду, як правило, вдвічі коротша за тривалість підготовчого, але може бути і більшою, в залежності від обсягу роботи. Таким чином, час від початку до кінця циклу однієї великої подорожі може становити три-п'ять місяців планомірної безперервної роботи.

Туристично-краєзнавчий цикл планується командиром разом з керівником групи, узгоджується і затверджується загальними зборами групи на першому занятті. Тоді ж проводиться розподіл адміністративно-господарських і краєзнавчих посад. Заняття проводять як керівник групи, так і учасники походу: штурман - з техніко-тактичної підготовки; фізорг - з фізичної підготовки; санітар - по наданню першої допомоги і дотриманню в поході правил особистої гігієни тощо. Деяка кількість занять виділяється для індивідуальної роботи учнів з літературою.

2. Виховання юних туристів

У туристично-краєзнавчій діяльності у єдності реалізуються моральне, трудове, естетичне, розумове та фізичне виховання.

У походах здійснюється перевірка і загартування таких морально-вольових якостей, як чесність, скромність, організованість, дисципліна, сміливість, рішучість, чуйність, доброта, принциповість, дружба, товариськість, відповідальність, акуратність і багато інших. У поході учні знаходяться в таких умовах, коли кожен з них надає допомогу своєму товаришу, одночасно приймаючи допомогу від нього. В процесі виконання доручень, що виконуються на виду у всіх, кожен несе повну відповідальність перед своїми товаришами за якість її виконання.

Специфічна особливість туристичних походів дає змогу підліткам реалізувати таку потребу як пошук автономії в малому колективі. Крім цього складності побуту у поході, діяльність туристичного гурту за законами "Один за всіх, всі за одного" дозволяє підліткам більш критично відноситись до оцінки якостей товариша, цим самим реалізувати потребу підлітків у дружбі.

У туристичних походах формуються воля, мужність, самовладання. Той, хто систематично ходить у походи, вміє цінувати дружбу, завжди допоможе товаришу у важкій ситуації.

Туристично-краєзнавча діяльність значно розширює можливості спілкування підлітків із однолітками та дорослими. Особливості діяльності дозволяють педагогу бути постійним учасником або спостерігачем спілкування підлітків. Це допомагає йому виправляти лексику школярів, регулювати напрямки бесід учнів, вчасно запобігати конфліктам, формувати етику спілкування з друзями та недругами. В той же час спільна діяльність зближує підлітків та дорослих, сприяє виникненню неформального спілкування між ними, правильне використання якого дозволяє

педагогу більш активно впливати на виховання школярів. Важливим "важелем" правильного спілкування підлітків є наявність в туристичній групі "законів", правил і традицій, таких як: "Критикуючи - пропонуй", "Підкорись думці колективу: колектив вирішив - виконай, навіть якщо не згоден", "Виявляй повагу та вимогливість до своїх товаришів", "Слово керівника - закон" та ін.

Велике значення для морального виховання має трудова діяльність юних туристів. Завдяки різноплановості та різнобічності туристично-краєзнавчої діяльності має широке поле застосування здібностей школярів, через які вони можуть показати себе, затвердити як знавець, спеціаліст в очах товаришів. Задоволення від виконаної роботи збуджує бажання утвердитись в інших видах діяльності. Дітям цього віку властиве прагнення до самостійності. Оскільки туристичний гурт являє собою автономну групу з одним - двома дорослими, то для підлітків відкривається можливість задовольнити і цю потребу. Що стосується потреби в фізичній діяльності, яка насичена подоланням труднощів, то в процесі проходження туристичного маршруту виникає безліч труднощів, пов'язаних з вагою рюкзака, пересіченою місцевістю, погодними умовами та багато інших, які дають можливість підліткам "перевірити" себе.

Трудове виховання підлітків під час походів базується на діяльності по задоволенню вітальних (життєво необхідних) потреб: в їжі, у відпочинку, у сні тощо. Вітальні потреби, як стверджують психологи, знаходяться в основі ієрархії потреб, останні рівні якої складають соціальні потреби, в тому числі і потреба в суспільно корисній роботі. В умовах повсякденного життя вітальні потреби задовольняються за допомогою діяльності батьків і родичів дитини. А в процесі туристичних походів - працею самих підлітків.

Як свідчить досвід, у більшості підлітків не сформовані знання, вміння та навички праці по самообслуговуванню - приготування їжі, раціонального відпочинку після тяжкої праці, правильної організації ночівлі тощо, хоча більшість з них вважають, що вони все знають і вміють. Це свідчить про те, що підлітки схильні до переоцінювання своїх можливостей у начебто відомій сфері діяльності.

При формуванні знань, вмінь та навичок праці, що спрямована на задоволення вітальних потреб, особливу увагу треба приділяти наступним вимогам: ця праця здійснюється без практичної допомоги дорослих, тобто підлітки виконують весь технологічний процес, починаючи з підбору матеріалів і закінчуючи отриманням завершених результатів праці; результати праці кожного призначені для конкретних членів або для всієї групи; формування моральних навичок поведінки випереджає або відбувається разом з практичними.

Як вже зазначалось, сама праця без відповідної організації та морального насичення не буде сприяти вихованню. Тому доцільно при організації праці дотримуватись певних правил - "законів".

Організація праці по задоволенню вітальних потреб у багатоденних походах передбачає розгалужене, гнучке самоврядування дітей. Гнучкість самоврядування досягається шляхом обов'язкової періодичної зміни посад у різних туристично-краєзнавчих циклах. Перш за все самоврядування, яке дозволяє здійснювати роботу по задоволенню вітальних потреб, потребує організації праці за постійними

посадами: скарбник, завгосп з харчування, завгосп із спорядження, реммайстер, санітар; і черговими посадами: кухар і відповідальний за вогнище. Але для розширення самостійності підлітків, забезпечення зайнятості усіх членів туристичної групи, кожен отримує конкретну адміністративно-господарську посаду. Таке самоврядування дозволить підліткам випробувати себе в різних сферах діяльності, задовольнити потреби в самоутвердженні, у дорослості, у самостійності тощо.

Збільшення уваги до результату праці кожного, яка здійснюється для покращення життєвого стану групи, приводить до того, що розвиток у підлітків суспільної спрямованості праці розгортається як усвідомлення ними потреб, спільних для всіх членів колективу. В результаті це приводить до формування у дітей особистих суспільно значущих потреб - потреба у взаємодії, взаємодопомозі, взаємозахисті; потреба в ствердженні себе в колективі як повноправного члену тощо.

Базуючись на виконанні елементарних дій по охороні природи, (прибирання місця біваку) доцільно поступово розширювати природоохоронну роботу школярів у туристично-краєзнавчій діяльності. До такої роботи слід віднести:

- здійснення допомоги лісничим у очищенні лісу;
- налагодження місць гніздування птахів;
- облаштування годівниць для диких тварин;
- зберігання старих дерев, куп хмизу, як місць для гніздування птахів, укриття дрібних звірів;
- створення загорож навколо мурашників, їх розселення;
- розчищення джерел і струмків тощо.

Якісне виконання такого роду роботи не можливе без почуття відповідальності, емоційного піднесення від спілкування з природою. Останнє, в свою чергу, є основою естетичного виховання: виховує у учнів відчуття прекрасного, любов до природи. Спостереження за картинами природи під час походів збагачують емоції, здійснюють благодійний вплив на почуття, міркування, уяву, мову учнів. Це сприяє виконанню порівнянь з творами мистецтва.

Естетичне виховання здійснюється в процесі навчання дитини бачити і розуміти красоту всюди: в природі, в творах літератури і живопису, в людській діяльності і людських відносинах.

Завданнями розумового виховання є: озброєння учнів систематичними, свідомо і міцно засвоєними знаннями з основ наук; формування вмінь використовувати отримані знання і самостійно застосовувати їх; розвиток пізнавальних сил і здібностей (уваги, пам'яті, мислення, мови, творчої уяви), а також таких якостей, як допитливість, наполегливість, цілеспрямованість; формування почуття задоволення від інтелектуальної діяльності.

Здійснення розумового виховання в туристично-краєзнавчій діяльності, нерідко ототожнюють з краєзнавчою роботою юних туристів. Зрозуміло, що активне пізнання природного і соціального оточення сприяє формуванню понять і знань, глибокому розумінню вивченого в школі, привчає дітей не тільки дивитися, але й бачити, не тільки знати, але й розуміти. Пізнавальний інтерес суттєво змінює відношення учнів до оточуючого світу, до вивчення шкільних дисциплін. Він сприяє розвитку зв'язку школи з життям, привчає до самостійності і активності учнів, реалізує міжпредметні

зв'язки. Проте розвиток пізнавальних процесів здійснюється і при виконання суто техніко-тактичних дій туристів: орієнтування на місцевості, вибір безпечного шляху руху, розподіл сил на маршруті, вибір технічних прийомів подолання природних перешкод тощо.

Фізичне виховання здійснюється з метою сприяння гармонійному розвитку форм і функцій організму, укріплення здоров'я і творчого довголіття людини. Аналізуючи можливості різних форм туристично-краєзнавчої діяльності у фізичному вихованні, треба зазначити, що найбільший ефект у розвитку фізичних якостей мають спортивні походи з різних видів туризму. У процесі походів удосконалюються такі якості, як сила, спритність, гнучкість і головне - витривалість.

Так пішохідний, гірський та велосипедний види туризму сприяють вихованню сили, в основному м'язів ніг і тулуба, а також укріплюють дихальну мускулатуру. У туристів, що займаються водним туризмом найбільше розвивається сила плечового поясу. Для туристів - лижників характерний розвиток сили всіх груп м'язів.

Структура опорно-рухового апарату людини дозволяє їй виконувати рухові дії з великою амплітудою. Проте, часто через недостатню еластичність м'язів, зв'язок і сухожилів, вона не може повністю реалізувати ці можливості. Водночас, якщо у людини належним чином не розвинена рухливість у суглобах, то вона не зможе оволодіти технікою багатьох рухових дій. Рухливість у суглобах позначають терміном гнучкість - рухова якість людини виконувати рухи в суглобах з великою амплітудою. Розрізняють активну і пасивну гнучкість. Оскільки в походах особі необхідно долати перешкоди з обтяженням (вага рюкзака, опір води, нахил дороги для велосипедиста тощо), то більше розвивається пасивна гнучкість. Недостатній розвиток гнучкості обмежує можливості вдосконалення інших фізичних якостей, призводить до зниження сили і швидкості, зростання втоми. У всіх туристів в процесі походів розвивається рухливість у суглобах хребта, плечових та кульшових суглобах.

Витривалість – найважливіша якість туриста, який здійснює багатоденний похід по пересіченій місцевості. Фізична витривалість має велике значення для діяльності туристів, бо дозволяє: тривалий час підтримувати високий рівень інтенсивності рухової діяльності; виконувати значний обсяг роботи; швидко відновлювати сили після навантажень.

Залежно від специфіки роботи розрізняють загальну та спеціальну витривалість. Загальна витривалість як рухова якість людини - це її здатність тривалий час виконувати м'язову роботу помірної інтенсивності за участю переважної більшості скелетних м'язів, а спеціальна - це витривалість стосовно конкретного виду рухової діяльності. Серед спеціальних видів витривалості найважливішими є швидкісна, силова та координаційна. В процесі туристично-краєзнавчої діяльності найбільше проявляється силова витривалість, тобто здатність людини якомога продуктивніше тривалий час долати помірний зовнішній опір, хоча для туристів, які займаються гірським та водним туризмом і ходять у складні походи, необхідна сформованість швидкісної та координаційної витривалості.

Отже, для участі у походах необхідний певний рівень розвитку фізичних якостей, які можливо формувати у підготовчий період. На заняттях туристично-краєзнавчих гуртків проводяться тренування по розвитку фізичних якостей у дітей.

Але схожість цих занять із заняттями з фізичного виховання, неможливість дітей витримувати тривалі тренування приводять до необхідності пошуку нових підходів до організації навчально-виховного процесу туристично-краєзнавчої діяльності, тобто до оптимізації педагогічного процесу.

Однією з важливих сторін туристично-краєзнавчої роботи для педагога є можливість досконалого вивчення кожного школяра і колективу, діагностики їх ставлення один до одного, діагностики відхилень у моральному розвитку.

3. Запобігання конфліктів у туристично-краєзнавчій діяльності

Незважаючи на позитивні сторони розвитку особистості в процесі туристично-краєзнавчої діяльності, дії керівника стикаються із великою кількістю проблем щодо виховання. Особливої уваги потребує діяльність керівників гуртків спортивного туризму. У процесі походів дітям необхідно долати природні труднощі, сприймати чималі фізичні навантаження, спілкуватися певний час тільки між собою та керівниками тощо. Усе це вимагає від керівника та групи особливої попередньої роботи в плані формування психологічної підготовленості до такого роду діяльності, пошуку шляхів керування взаємовідносинами між школярами, організації спільної діяльності учнів тощо.

Успіх туристичного походу залежить від багатьох різноманітних причин. До них відносяться: правильно спланований маршрут, який відповідає силам і досвіду учасників; достатня фізична та технічна підготовка туристів; оснащення групи відповідним спорядженням і харчуванням; виконання правил техніки безпеки; погодні умови тощо. Але навіть при вдалому збігу обставин та при ретельній підготовчій роботі похід не може нести радість учасникам, якщо між ними склалися складні відносини. Конфлікти в групі можуть не тільки зіпсувати відносини, але й призвести до небажаних наслідків. Тому одним із важливих факторів успіху походу є нормальний психологічний клімат туристичної групи.

Похід буде вдалим в тому випадку, якщо він задовольнить сподівання та запити кожного учасника. Узагальнено їх можна розглядати у вигляді двох вимог:

1) подорож повинна виявитися не нижче певного рівня позитивних сподівань учасників;

2) в процесі її проведення не повинні здійснитися побоювання учасників і не повинно статися неприємних несподіванок.

Сподівання учасників походу складаються з окремих елементів, які Е.Е. Линчевський розглядає у вигляді певної класифікації. На наш погляд, до видів сподівань, особливо сподівань школярів, необхідно додати побутово-трудова, тобто сподівання пов'язані з побутовими умовами у поході та виконанням трудових обов'язків. Це пов'язано з тим, що в умовах походу влаштуванням побуту займаються всі учасники, а діти, в основному, не мають достатніх трудового досвіду і трудових навичок, (див. табл. 1).

Результат будь-якого походу, подорожі оцінюється кожною людиною в залежності від того, наскільки повно здійснюється задоволеність особистих сподівань. Але об'єктивний результат, як окремого походу, так і занять туризмом

взагалі, виходить далеко за рамки задоволеності особистих сподівань. Так, туризм розвиває позитивні риси особистості, сприяє формуванню нових інтересів, фізичних якостей тощо. Усе це проходить незалежно від того, чи ставить перед собою певну мету людина, що займається туризмом.

Таблиця 1

Сподівання учасників походу

I. Спортивні	1. Подолання природних перешкод: а) тактико-технічне, б) фізичне. 2. Подолання себе: а) моральне, б) фізичне. 3. Подолання суперників: а) пряме - змагання, б) непряме - спортивне зростання.
II. Розважальні.	1. Естетико-пізнавальні. 2. Романтичні. 3. Комунікативні (пошук спілкування). 4. Відволікання. 5. Цікавість, данина моді
III. Побутово-трудові	1. Комфортні умови відпочинку. 2. Умови праці в поході.
IV. Випадкові	

Сподівання учасника походу конкретизуються у прогнозі людини. Він складається з позитивних сподівань і побоювань, що ці сподівання не справдяться. В результаті складається позитивна та негативна прогностична модель ситуацій у свідомості людини – члена туристичної групи (див. табл. 2).

Наведений перелік не є остаточним, але нас цікавить його структура, а не деталі. У кожній людини дві моделі складаються на основі життєвого досвіду та особистих особливостей. Стикаючись з реальністю людина підсвідомо оцінює її, зіставляючи з обома моделями. Ситуація, яка повністю співпадає з позитивною моделлю, викликає у людини задоволення. Коли трапляються події та ситуації, що наближаються до негативної моделі, людина насторожується і - бажає вона того чи ні - готується до захисту. Дуже часто в ситуації невизначеності особа зазнає почуття внутрішньої напруги, розгубленості, страху.

Туристично-краєзнавча діяльність насичена великою кількістю напружених ситуацій. Найбільша концентрація таких ситуацій властива туристичним походам, в яких вони можуть спричинитися складнощами маршруту, труднощами туристичного побуту, недоліками спорядження туристів, метеорологічними умовами тощо. В умовах туристичного походу можлива одночасна присутність декількох

різноманітних за характером напружених ситуації. В стані тривожного сподівання готовність до дій може стати різко підвищеною або надмірно сповільненою. Усе це сприяє виникненню конфліктної поведінки.

Таблиця 2

Прогноз учасника походу

Учасник походу	
сподівається, що маршрут походу буде	побоюється, що маршрут походу може виявитися
цікавим, різноманітним достатньо важким, але посильним	набридливим, одноманітним надмірно важким, або занадто простим
сподівається, що група буде	побоюється, що група може виявитися
дружньою, веселою мати спільні інтереси	конфліктною сумовитою роз'єднаною
сподівається, що керівник групи буде	побоюється, що керівник групи може виявитися
компетентним розсудливим тактовним	некомпетентним нерозсудливим безтактним

Існує думка, що збільшення складності походу, кількості перешкод прямо пропорційна виникненню конфліктів у групі. В дійсності все залежить від підготовленості кожного туриста і групи в цілому до певних складностей. В складних умовах, при належній підготовчій роботі, у людей зростає почуття відповідальності, мобілізуються резервні сили, підвищується фізичний і моральний тонус. І навпаки, в невідготовленій групі навіть у нескладних ситуаціях часто виникають конфлікти. Хоча і в першому випадку зберігається можливість конфліктів, причому їх наслідки будуть небезпечнішими.

Якщо розглядати звичайні побутові конфлікти в туристично-красознавчій діяльності, то їх можна об'єднати у три групи:

1. Істинний конфлікт. Реальна загроза обмеження або незадоволеність якихось інтересів суб'єкту. В туристичних походах особа може бути незадоволеною розподілом вантажу, обов'язків або чергування, меню, місцем у наметі, темпом руху

тощо. При цьому інтереси суб'єкта страждають від тих чи інших дій інших учасників чи керівника групи.

2. Непорозуміння. Помилкове приписування якої-небудь позиції, спрямованої проти суб'єкта. Незрозумілі або двозначні вчинки, висловлення інших можуть отримати викривлену оцінку суб'єкта, особливо якщо він має деякі побоювання. Люди з надмірною зарозумілістю і загостреним самолюбством часто болісно сприймають поради досвідчених туристів.

3. Психологічна нестерпність. Нестерпність виникає у суб'єкта тоді, коли якісь якості або вчинки іншої особи викликають неприємні асоціації або дратують самі по собі. Джерелом нестерпності можуть бути вчинки, які не мають прямого відношення до суб'єкта, але демонструють його недоліки. Наприклад: наступні чергові краще вимили котел, ніж попередні; інший першим знайшов стежку, яку не зміг знайти суб'єкт тощо. Інколи може виникнути й інтуїтивне упередження без видимих причин.

Готовність до конфлікту особа переживає як стан дискомфорту, невдоволення, роздратування. Причому все це існує не само по собі, а спрямоване на конкретну особу чи групу, що протистоять суб'єкту і на яких спрямовані дії при переході від готовності до реалізації конфлікту.

Важливу роль у виникненні і розвитку конфліктів відіграє сформованість групи. Спеціалісти з соціальної психології розрізняють декілька рівнів сформованості контактних груп. Перший рівень характеризується як група-конгломерат - сукупність раніше безпосередньо незнайомих людей. У туристично-краєзнавчій діяльності це можливо, коли туристична група формується на основі нового гуртка, який створюється у позашкільному закладі. З часом, в процесі знайомства, усередині групи утворюються зв'язки, симпатії і антипатії, поступово визначається певна структура міжособистісних відносин.

Спочатку формування групи носить стихійний характер, який залежить від індивідуальних особливостей туристів. Важливо своєчасно спрямовувати формування групи в потрібному напрямі, бо мікрогрупи, які створюються стихійно, будуть загрожувати розколом. При належному керівництві групою міжособистісні відносини стануть насиченішими і змістовнішими.

Наступним рівнем формування групи є утворення діад і тріад, які здатні спільно вирішувати навіть складні завдання. У подальшому група створює особливі органи самоврядування. Організація та субординація підвищують мобільність, дієздатність туристичної групи. Характерною особливістю туристичних груп-колективів є висока суспільна активність, готовність прийти на допомогу товаришам, іншим групам та особам. Такі колективи мають стійкі традиції, інтереси туристів різноманітні, вони багато часу проводять разом. Після завершення походу група не розпадається, а ставить перед собою нові, складніші завдання. Члени туристичного колективу вимогливі і принципові, вони багато часу витрачають на підготовку нових членів групи.

Розвиток групи-конгломерату може привести і до небажаних наслідків, якщо її члени будуть прагнути перш за все до досягнення власних егоїстичних цілей, які завдають шкоду іншим. У цьому випадку група стає роз'єднаною, всередині неї створюються нестійкі, ситуативні мікрогрупи. Протиріччя, що виникають в групі,

приводять до сутичок, конфліктів, обмеження інтересів одних туристів за рахунок інших, чії інтереси враховуються в першу чергу. При зіткненні з труднощами така група часто виявляється дезорганізованою, в ній готується ґрунт для конфліктів, спалаху агресивності.

Передумови виникнення конфліктів і конфліктної поведінки підлітків в туристично-краєзнавчій діяльності обумовлюють основні напрямки профілактики такої поведінки. Як вже зазначалося, на розвиток конфліктної поведінки суттєвий вплив здійснюють наступні фактори: ступінь задоволення сподівань та прогнозу підлітка щодо туристично-краєзнавчої діяльності взагалі та туристичного походу зокрема; сформованість колективу туристичної групи; туристичний та педагогічний досвід керівника, стиль його поведінки, а також знання вікових і особистісних особливостей підлітків.

Туристично-краєзнавча діяльність має реальну унікальну можливість моделювати умови як природного, так і соціального середовища. Якщо моделювання в інших видах діяльності носить, в основному, умовний характер, то в процесі туристичних походів реальність очевидна. Моделювання умов природного середовища, в основному, здійснюється під час планування і реалізації маршруту походу. Так, при проходженні між двома пунктами маршруту керівник групи має можливість змінювати темп і швидкість руху; характер і довжину шляху (рухатись навпростець, дорогами, чи з використанням рельєфу); кількість і складність природних перешкод тощо.

Природа сама по собі здійснює благодійний вплив на особистість. Психологи відзначають, що природне середовище сприяє заспокоєнню невротиків та збудженню флегматиків. При моделюванні умов туристичного походу, спрямованих на зниження конфліктної поведінки підлітків, рекомендується:

- підбирати складність природних перешкод, для подолання яких потрібні знання, вміння, навички на рівні зони найближчого розвитку підлітків;
- максимально використовувати естетичні можливості природи для створення емоційно піднесеного настрою;
- при організації біваку дбати про створення максимальних зручностей, не зменшуючи при цьому романтики туристичного побуту.

Суттєве значення в моделюванні умов природного середовища відіграє розроблення програми подорожі. Вона складається з декількох елементів. Як вже зазначалося, велике значення для кожного учасника походу має особистий прогноз. Сподівання туриста доповнюються реакцією поведінки на їх нездійснення. Наявність в прогнозі хоч би одного туриста нездійснених сподівань визначає його невдоволеність, яка обов'язково проявиться в тій чи іншій формі. Ще більші неприємності можуть виникнути при зіткненні суперечливих сподівань у різних учасників. Тому треба потурбуватися, щоб сподівання усіх членів групи були реальними і не знаходилися у протиріччі. Для цього необхідно завчасно визначити і чітко сформулювати цілі і задачі туристично-краєзнавчого циклу. При цьому вони повинні відображати побажання всіх учасників. Разом з тим завчасно повинно бути відомо, чого не буде у поході і на що не варто сподіватися.

Процес підготовки походу має проходити на демократичних засадах, тим паче, що більшість питань спроможні вирішити самі діти. Планування маршруту, підбір особистого і групового спорядження, складання меню, визначення способів подолання складних ділянок тощо, проводиться з обговоренням всією групою. Кожний має право вносити будь-які побажання, які обговорюються і обґрунтовано приймаються групою або відхиляються. У цьому випадку у юних туристів не буде причин мати сподівання, які взаємопов'язані із діяльністю кожного і групи в цілому.

Крім завдань щодо моделювання умов природного середовища, керівнику туристичної групи постійно доводиться вирішувати безліч різноманітних завдань моделювання соціального середовища. В туризмі, як в будь-якому колективному виді діяльності, результат може бути досягнуто тільки при спільних організованих умовах. Роз'єднання групи- одна з головних передумов і майже обов'язкова умова виникнення конфліктів, більшості нещасних випадків. Тому для досягнення мети, як і для безаварійності туристичного походу, необхідно перш за все домагатися такої поведінки всієї групи і кожного її члена, яка забезпечить існування і функціонування групи як єдиного цілого, тобто створення відповідного соціально-психологічного клімату.

Вже зазначалося, що особисті інтереси і сподівання туристів можуть бути дуже різноманітними. Відповідно, що і цілі походу для кожного будуть різними. Це справедливо тоді, коли на основі туристичної групи ще не сформувався колектив. У цьому випадку особисті цілі й інтереси членів такої туристичної групи стають головним регулятором поведінки дітей. У тих випадках, поки не виникають сутички і протиріччя, все протікає благополучно, але об'єднання це хитке і неміцне. Ніщо не змусить підлітка поступитися власними інтересами, якщо вони почнуть розходитися і тим паче стикатися з інтересами інших членів групи.

Якщо туристична група підбирається і комплектується безпосередньо перед походом, тобто відсутня довгострокова підготовча робота, яка виконується самим керівником, то задекларована мета не буде сприйматися більшістю. Ця обставина визначає низький рівень взаємної значущості учасників походу і невисоку референтність групи. Тобто, виконання підготовчої роботи не тільки сприяє вирішенню утилітарних питань, але й сприяє згуртуванню групи, усвідомленістю загальної, соціально значимої мети, яка ставиться перед походом.

Важлива умова єдності дій - згуртованість групи. Для групи початківців, коли ще не сформувалися загальні цілі, єдині для всіх цінності і норми, вона залежить від двох факторів, які знаходяться в тісному взаємозв'язку. По-перше, це особисті властивості підлітків, які зібрані у групу: наскільки вони свідомі, дисципліновані, їх моральний стан. По-друге, відносини, які виникли між ними.

Розрізняють два види взаємовідносин: "підліток - підліток" і "керівник - підліток" (перший вид - горизонтальний рівень, другий - вертикальний). Кожний з цих видів поділяється на формальний і неформальний.

Формальні відносини у системі "підліток - підліток" і "керівник - підліток" заздалегідь запрограмовані і обумовлені вимогами діяльності, підпорядковуються її завданням. Ці відносини реалізуються через систему постійних і тимчасових посад туристичної групи. Якщо кожен юний турист має "посаду", згідно якої здійснює

керівництво іншими, то створюється ситуація відповідальної залежності. Наприклад, сьогодні завгосп по харчуванню виконує обов'язки чергового командира і в своїх діях підпорядковується командирю групи, який виконує обов'язки чергового повара і підпорядковується завгоспу по харчуванню.

Відносини у неформальній сфері проходять і розвиваються спонтанно, тому значно важче їх передбачити. Такі взаємовідносини складаються на основі нерегульованих симпатій і антипатій, спільних інтересів і захоплень.

На розвиток конфлікту, на його перехід у відкрите зіткнення впливає багато факторів. Серед них можна виділити способи поведінки осіб в конфлікті та імовірний прогноз кожного з них (що дає йому розвиток конфлікту). Особливо треба зазначити роль зовнішніх умов та наявності і позиція значимих осіб. Якщо хоч би одна особа, а тим паче дві, налаштовані на конфлікт і відчують підтримку значимих для себе людей, то відкрите зіткнення неминуче. Навпаки, атмосфера загального осуду і особливо несхвальне відношення значимих осіб може загальмувати або зовсім запобігти розвитку конфлікту.

Керівник зможе компенсувати неміцність туристичної групи, запобігти розбріданню, домогтися від кожного учасника самообмеження і підкорення встановленим нормам поведінки і правилам лише в тому випадку, коли всі учасники усвідомлюють необхідність збереження єдності дій і зрозуміють, що без цього не можливо, навіть частково, задовольнити інтереси будь-кого з групи.

Соціально-психологічну атмосферу визначають вимоги, які висуваються колективом до особистості, зміст моральних критеріїв, якими колектив регулює вчинки своїх членів. Тобто, в кожній групі повинна існувати колективна думка, яка спрямована на заохочення дисциплінованих, працездатних, чуйних, ініціативних туристів і засуджувати ледачих, порушників дисципліни, грубих тощо. Сприятливий психологічний клімат туристичної групи складається з:

- наявності товариства;
- взаєморозуміння;
- доброзичливості і підтримки (це сприяє формуванню у туристів відчуття впевненості, стимулює прояву позитивних емоцій);
- суворого дотримання етичних норм поведінки (оскільки при високому психічному напруженні і втомі людина частіше проявляє роздратованість, грубість, більш піддається апатії).

Порушення етичних норм поведінки може привести до зриву регуляторних механізмів самосвідомості і, як результат, до конфліктної поведінки.

Значний вплив на взаємовідносини мають традиції, які виникають у туристичній групі. Традиції - це такі форми і способи дій, поведінки і відносин, що виникають одного разу, повторюються і схвалюються членами групи. Поведінка і взаємовідносини туристів в групі, які стали традиційними, як правило, не потребують регулювання. Причому не зважаючи на те, що дуже часто члени групи навіть не пам'ятають хто і коли започаткував ту чи іншу традицію, всі її дотримуються. У групах, які мають ознаки колективу, традиції усталюють офіційні норми, є їх продовженням у тих відтинках життєдіяльності, які норми не завжди можуть охопити. Так, в багатьох туристичних групах є традицією "іти за слабшим", тобто, темп і

швидкість руху визначає слабший учасник, який рухається на початку колони. Це знімає напруженість, яка може виникнути внаслідок перевтоми туристів з нижчим розвитком фізичних якостей. Традиція кожного вечора проводити обговорення діяльності кожного протягом дня дозволяє внести ясність щодо "неправильних" дій конкретних учасників і тим самим хоча б частково зняти напруженість.

Важливим фактором регулювання взаємовідносин в туристичній групі є приклад педагогів. В умовах туристичного походу керівник групи та його заступник весь час знаходяться серед дітей і їх дії, слова, вчинки чинять певний вплив на підлітків. Керівник групи, який користується авторитетом серед учнів, на їх погляд, завжди знає вихід з будь-якої складної ситуації, не зважаючи на його туристичний досвід. Це відбувається тому, що авторитет керівника формується на основі діяльності, яка для підлітків має велике значення. Саме тому, в багатьох випадках, поведінка інструктора наслідується майже повністю. Це приводить до того, що взаємовідносини між підлітками обумовлені стилем керівництва туристичної групи.

Авторитарний стиль керівництва приводить до тиражування агресивності, до появи конфліктної поведінки. Ліберальний стиль може привести до втрати реального керівництва туристичною групою. Будь-яка напружена ситуація може спровокувати підвищення конфліктності підлітків. При використанні демократичного стилю керівництва туристичною групою керівник створює умови для найкращого прояву позитивного в кожній дитині. У демократичному стилі органічно поєднуються альтруїзм по відношенню до людей та прагматизм по відношенню до справи.

Пошук педагогом доцільних шляхів вирішення конфлікту значно полегшується при складанні карти конфлікту. Вона складається з динамічної карти-схеми та карти потреб й інтересів. Динамічна карта-схема - це графічне зображення позиції учасника конфлікту. Кожен учасник зображується у виді кола, причому розмір цього кола прямо залежить від того, наскільки сильна позиція цього учасника (сила, влада, підтримка навколишніх і ін.). Взаємини між учасниками конфлікту позначаються лініями: суцільними - якщо це підтримка чи співробітництво, пунктирними - якщо це протистояння, боротьба, ворожість. На такій карті добре видно просторове "розміщення сил" і позиція кожного з учасників.

При складанні карти потреб і інтересів, необхідно вдумливо й об'єктивно відповісти на наступні чотири питання: а) у чому полягає проблема; б) хто є головними сторонами конфлікту; в) які справжні потреби учасників конфлікту; г) які побоювання учасників конфлікту.

У процесі аналізу конфліктів за допомогою картографії бажано фіксувати увагу на наступних аспектах ситуації:

- загальні інтереси чи потреби учасників конфліктів;
- спільні інтереси;
- що найбільш і найменш важливо для кожної сторони (можливості для компромісу);
- які побоювання можуть не мати під собою реальних основ (ці побоювання при правильно побудованому спілкуванні можна усунути);
- який підхід до конструктивного вирішення конфлікту.

Саме розводячи те й інше, можна побачити нове рішення проблеми. Крім цього, важливо відзначити, що збоку можна помилитися, намагаючись догадатися, чого саме хоче та чи інша сторона конфлікту.

Те, як вирішуються конфлікти, залежить від багатьох обставин. І рішення, що може запропонувати керівник, можливо, буде дуже відрізнятись від того рішення, до якого можуть прийти сторони в результаті переговорів.

Багато в чому розвиток конфлікту визначається не стільки об'єктивними протиріччями і несумісністю інтересів сторін, скільки відсутністю взаєморозуміння між ними. У зв'язку з цим дуже велике значення для врегулювання конфлікту має характер спілкування між його учасниками. Неконструктивне спілкування може бути як безпосередньою причиною конфлікту, так і фактором, що сприяє його ескалації. Конструктивне спілкування - необхідна умова і шлях до переходу від боротьби і протистояння до співробітництва. Перед керівником туристичної групи стоїть два завдання щодо використання конструктивного спілкування: опанувати навичками правильного спілкування та навчити підлітків правильно, конструктивно спілкуватися як з однолітками, так і з старшими чи молодшими людьми.

Існує дві дуже важливих комунікативних навички, володіння якими має принципове значення у врегулюванні конфліктів. Це активне слухання і "Я - висловлення".

Уміння слухати інших - одна з основних навичок при вирішенні конфліктів. Тільки вислухавши іншого, педагог може отримати об'єктивну інформацію про те, що думає і що відчуває учасник конфлікту.

Звичайно в конфлікті часто здається, що точка зору іншого зрозуміла і ясна. Але це відчуття дуже оманне. Так, наприклад, мовчання може означати найрізноманітніші стани: гнів, втому, невдоволення, зніяковілість і навіть просто те, що у людини хворе горло. Не вступаючи в діалог, неможливо зрозуміти, що припущення були помилкові, і правильно визначити, у чому насправді проблеми і чого побоюється інша сторона конфлікту. Уміння слухати дозволяє зняти страхи і побоювання підлітка, знімає емоційну напругу й відкриває перехід до співпраці.

Не цікавлячись думкою партнера по конфлікту і наполягаючи на своєму, керівник в очах підлітка несправедливий й агресивний, а значить небезпечний. Зовсім "убивчі" заяви типу "Я бачу наскрізь і тебе самого, і ще п'ять метрів під тобою". При цьому підліток ще більш переконується в тому, що потрібно подвоїти протидію, тому що розраховувати на розуміння і повагу з боку керівника не доводиться.

Готовність вислухати думку опонента демонструє добрі наміри, показує, що педагог з повагою відноситься до права підлітка на власну точку зору і не збирається при вирішенні проблеми застосовувати силу (владу).

Потрапляючи в конфліктну ситуацію, підліток звичайно починає захищатися. Це провокує агресію і протидію іншої сторони. Активне слухання - дуже ефективний метод, що допомагає розв'язати конфлікт.

Активне слухання можна розділити на три види:

- 1) Перефразовування.
- 2) Відображення почуттів.
- 3) Резюмування.

Перефразувати – значить передати своїми словами те, що сказав співрозмовник, повернути йому його ж думку в переробленому вигляді, по-іншому сформулювавши сказане ним. Використовуючи даний прийом, педагогу доцільно починати висловлення наступними словами: - Як я зрозумів вас...; - На вашу думку...; - Ви думаєте...; - Ви можете поправити мене, якщо я помиляюся, але... тощо.

При відображенні почуттів на відміну від перефразовування, акцент робиться не на зміст повідомлення, а на відображенні почуттів і переживань підлітка. Виражене у висловленні керівника групи розуміння почуттів іншої людини допомагає послабити їх інтенсивність.

Резюмування - це підсумовування основних ідей і почуттів підлітка. Такі висловлення допомагають з'єднати фрагменти розмови в єдність. Вступними фразами при цьому можуть бути: - Отже, ви вважаєте...;- Вашою основною думкою, як я зрозумів, є...; - Якщо підсумувати сказане вами...

"Я-висловлення"-це спосіб повідомлення кому-небудь інформації про ваші власні, почуття і бажання, ставлення до того, що відбувається, без образи чи осуду того, до кого звернене висловлення. Педагог говорить про те, що хоче, що йому необхідно, про те, що він думає, а не про те, що варто робити чи говорити підлітку.

"Я - висловлення":

- не дає оцінку поведінки іншої людини;
- не обвинувачує;
- не вимагає;
- не учить.

"Я - висловлення":

- об'єктивно і нейтрально називає (описує) ситуацію, що представляє проблему для підлітка;

- описує почуття підлітка в зв'язку з цим;
- повідомляє про те, що підлітку потрібно для того, щоб почувати себе краще.

Структура "Я - висловлення", спрямованого на подолання конфлікту, повинна мати наступну послідовність: подія; ваша реакція; бажаний для вас результат.

Дуже важливо уникати осуду підлітка. Педагогу необхідно дуже ретельно стежити, щоб його "заяви від "я" були чистими, тобто щоб у них не було прямого чи прихованого осуду дій підлітка.

Поведінка керівника туристичної групи, в залежності від обставин, може бути різною. При вирішенні конфлікту у туристично-краєзнавчій діяльності можливе виконання педагогом певних "ролей", до яких слід віднести наступні:

- учасник, сторона конфлікту (з підлітками, з колегами, з адміністрацією);
- спостерігач (конфлікт між колегами чи конфлікт між дітьми, коли, на думку педагога, вони повинні розібратися самі);
- порадник (знаходячись у ближчих відносинах з однією зі сторін, керівник групи може обговорювати з нею ситуацію і давати поради),
- адвокат (часто керівник туристичної групи виступає в ролі захисника, якщо сильний кривдить слабкого);
- арбітр (висловлює свою думку дітям із приводу їхньої поведінки, але не наполягає на своїй точці зору);

- суддя (визначає міру відповідальності кожного; виносить рішення і стежить, щоб воно виконувалося);
- психолог (вислуховує, допомагає розібратися у своїх почуттях, надає моральну підтримку);
- посередник чи миротворець (допомагає сторонам знайти спільну мову і вийти на конструктивне рішення).

В залежності від ролі, яку педагог виконує в конкретному конфлікті, і від особистісних особливостей підлітка підбирається вид активного слухання і зміст "Я - висловлення".

Вивчення вікових та особистісних особливостей підлітків передбачає постійну діяльність педагога. Як правило, більшість керівників туристичних груп, знаючи, що в поході дитина, особливо новачок, "розкривається," "покаже себе", не бачать необхідності у попередньому вивченні її. Саме це найчастіше приводить до того, що педагоги не знають, як зміниться поведінка підлітка у складній, напруженій, конфліктній ситуації і не зможуть виконати адекватні дії щодо їх вирішення. Таким чином, профілактика конфліктної поведінки підлітків в туристично-краєзнавчій діяльності ґрунтується на вивченні особливостей особистості дитини, а її реалізація здійснюється за допомогою моделювання умов природного і соціального середовища, спрямованих на зниження конфліктної поведінки підлітків. Моделювання умов природного середовища передбачає:

- планування маршруту туристичного походу, адекватного можливостям юних туристів;
- подолання у поході різноманітних природних перешкод, що сприяє задоволенню сподівань підлітків;
- широке використання естетичних можливостей природи для створення емоційно-піднесеного настрою підлітків;
- створення максимальних зручностей при організації туристичного побуту без зменшення романтики походу.

Моделювання умов соціального середовища складається з:

- визначення та чіткого формулювання мети і завдань походу;
- створення сприятливого соціально-психологічного клімату туристичної групи;
- керування взаємовідносинами між членами туристичної групи за допомогою розгалуженої системи постійних і тимчасових посадових обов'язків;
- створення і розвитку низки традицій туристичної групи.
- реалізації дій дорослих - керівників туристичної групи, спрямованих: на певну поведінку і вид спілкування в конфлікті; на становлення свого позитивного авторитету; на дотримання демократичного стилю поведінки.

Література

1. Грабовський Ю.А., Селезньова Т.В. Змагання зі спортивного туризму. / Навч-метод. рекомендації для студентів факультету фізичного виховання. - Херсон: ХДУ, 2004.

2. Моргунов Б. П. Туризм. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по специальности №2114 // Физ. воспитание. - М.: Просвещение, 1978.
3. Остапец А.А. Методологические основы туристско-краеведческой деятельности учащихся: Сб. материалов Всесоюзной научно-практической конференции. - Часть 1. - М.: ЦДТЭС Гособразования СССР, ЦСЮТУР Мин. образования РСФСР, НИИ ОПВ АПН СССР, 1989.
4. Шипко А.Л. Туристско-краеведческая деятельность как средство воспитания готовности старшеклассников к защите Родины: Автореф.дис. ... канд.пед.наук. - М.
5. Остапец А.А. Методологические основы туристско-краеведческой деятельности учащихся: Сб. материалов Всесоюзной научно-практической конференции. - Часть 1. - М.: ЦДТЭС Гособразования СССР, ЦСЮТУР Мин. образования РСФСР, НИИ ОПВ АПН СССР, 1989.

Лекція 4

ТЕМА 4. СУТНІСТЬ ТА СКЛАД ПРИРОДНИХ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ

Мета: розглянути сутність та теоретико-методологічні засади національного краєзнавства, взаємозв'язок з іншими дисциплінами; розкрити особливості розвитку туристичного краєзнавства на етапах його формування, формування у студентів любові до рідного краю.

Методи навчання: словесні (лекція-діалог, бесіда); наочні (презентація, ілюстрація).

Дидактичні засоби навчання: навчально-методичний комплекс, підручник, презентація.

Література

1. Всеукраїнська спілка краєзнавства: матеріали та документи. - К.: Рідний край, 1997.
2. Географічна енциклопедія України: УЗ т. - К.: Українська енциклопедія, 1990. - Т. 2. - С 208-209.
3. Демідієнко О. Я., Іонова О. М., Кузнецова В. І. Основи краєзнавства. - К., 2001.
4. Енциклопедія українознавства: У11 т. /Під ред. проф. В. Ку-бійовича. - Л., 1994. - Т. 3. - С. 1159-1160.
5. Жупанський Я. І., Круль В. П. До питання про географічні засади сучасного національного краєзнавства // Український географічний журнал. - 1993. - № 3. - С. 52-55.
6. Жупанський Я., Круль В. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства // Краєзнавство. - 1994. - № 1-2. - С 3-6.
7. Захаров С. Функції, етапи, стадії географічного краєзнавства // Географія та основи економіки. - 1999.
8. Історичне краєзнавство в Українській РСР / П. Т. Тронько, В. О. Гербик, О. І. Лугова та ін.; відп. ред. П. Т. Тронько. - К.: Наукова думка, 1989.
9. Костриця М. Витоки українського краєзнавства // Географія та основи економіки в школі. - 2000. - Мі. - С. 31-32; №2. - С 34-36.
10. Костриця М. Географічне краєзнавство: актуальні питання теорії // Географія та основи економіки в школі. - 1999. - №3. - С. 35-37.
11. Костриця М. Географічне краєзнавство: Поступ у III тисячоліття // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2002. - № 2. - С 5-7.
12. Костриця М. З історії становлення шкільного географічного краєзнавства в Україні // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2001. - № 7. - С 4-5.
13. Костриця М. Кому заважає краєзнавство? // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 1999. - № 5. - С. 2.

14. Костриця М. Становлення організаційних форм українського географічного краєзнавства // Географія та основи економіки в школі. - 2005. - № 3. - С 39-42.
15. Костриця М.Ю. Туристсько-краєзнавча робота в школі. - К.: Радянська школа, 1985.
16. Краеведение: Пособ. для учителя / Под. ред. А. В. Дарин-ского. - М.: Просвещение, 1987.
- 17'. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи: Наук, збірник. - К.: Академія, 2003. - 232 с
18. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм. - К.: Вища школа, 1994.
19. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Теоретичні основи географічного краєзнавства і соціальне районування / Сучасний стан та перспективи вивчення географії рідного краю у школах: Тези доповідей Міжнародного наук.-метод. семінару. - Харків, 1994. - С 3-4.
20. Програма курсу "Основи туризму і краєзнавства" // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2002. - № 35. - С 10-13.
21. Репніна В. Краєзнавчо-пошукова діяльність учнів у позашкільному закладі // Географія та основи економіки в школі. - 2000. - № 1. - С 34-35.
22. Рудницький С. Коротка географія України: Фізична географія. - К.: Лан, 1910.
23. Сафиулина А. З. Географическое краеведение в общеобразовательной школе: Пособ. для учителей. - М.: Просвещение, 1979.
24. Серебряй В. Краєзнавство в системі народної освіти // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2001. - № 13. - С. 7-8.
25. Серкіз Я. Історичне краєзнавство: Навч.-метод, посіб. - Л.: ЛОИМО, 1995.
26. Сов'як П. Яким шляхом піде Дрогобицьке краєзнавство? // Вісник Дрогобиччини. - 1997. - 5 квітня.
27. Соловей М. В. Шкільна географія і краєзнавство у педагогічній спадщині Софії Русової // Географія та основи економіки. - 2001. - № 1. - С 33-34.
28. Тімець О. Значення краєзнавства на різних етапах розвитку суспільства // Рідна школа. - 2002. - Серпень-вересень. - С 57-58.
29. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. - К.: Рідний край, 1994.
30. Тронько П. Т. Родовід українського краєзнавства // Краєзнавство. - 1993. - № 1. - С 3-7.
31. Тушковський П.А. Краєвиди України в зв'язку з її природою і людністю. - К.: Червоний шлях, 1924.
32. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький: Фундатор української географії. - Львів; Мюнхен, 1993.
33. Шишченко П. Сутність географічного краєзнавства // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2000. - № 42. - С. 1-2.

ПЛАН

- 1) Поняття та класифікація краєзнавчо-туристичних ресурсів**
- 2) Основні види природно-географічних туристичних ресурсів**

3) Проблеми рекреаційного навантаження на ландшафтні комплекси природно-заповідних територій

4) Охорона природних краєзнавчо-туристичних ресурсів

«Подорож як сама велика наука й серйозна наука допомагає нам знову знайти себе.»

А. Камю

1. Поняття та класифікація краєзнавчо-туристичних ресурсів

Туристична індустрія належить до галузей із виразною ресурсною орієнтацією. Слід наголосити, що окремі види природних ресурсів впливають на рекреаційно-туристичний процес комплексно, взаємодіють і взаємодоповнюють один одного і формують те неповторне природне оточення, на фоні якого людина реалізує свою потребу відпочивати та відтворювати життєву енергію.

Можна припустити, що туризм, особливо окремі його види, може існувати на основі штучно створених компонентів природного середовища. На практиці ж слід констатувати, що без відповідних природних ресурсів, розвиток і реалізація відповідних функцій є проблематичними.

Тому, безумовно, саме природні ресурси відіграють роль базового фактору, що обумовлює масштаби, особливості й напрямки розвитку туризму в регіоні.

Під **туристичними ресурсами** розуміють сукупність природних та штучно створених людиною об'єктів, що мають комфортні властивості та придатні для створення туристичного продукту.

Як правило, наявність туристичних ресурсів визначає формування туристичного бізнесу в тому чи іншому регіоні.

Відомий туризмознавець **П. Дефер** поділив всі туристичні ресурси на:

- **гідром** - туристичні ресурси, пов'язані з водними ресурсами;
- **фітом** - туристичні ресурси, пов'язані із землею;
- **літом** - туристичні ресурси, створені працею людини й пробуджуючий туристський інтерес;
- **антропом** - туристичні ресурси як види людської діяльності, які можуть викликати інтерес туристів.

Розширюючи сукупність туристичних ресурсів, **М. Труаси** виділяв три основних групи на основі ознаки присутності антропогенного впливу:

- **природні туристичні ресурси**, як природно-кліматичні умови;
- **туристичні ресурси, створені працею людини** як сукупність об'єктів показу і туристського інтересу;
- **додаткові туристичні ресурси** - створені працею людини, але використовувані для обслуговування туристів, тобто індустрія туризму й т.ін.

Всесвітня туристична організація ще більше розширює межі поняття туристичних ресурсів, виділяючи наступні групи:

- природні багатства;
- енергетичні багатства;

- людський фактор (демографічні й культурологічні аспекти);
- інституціональні, політичні, юридичні та адміністративні аспекти;
- соціальні аспекти, особливості соціальної структури, традиції в сфері освіти, охорони здоров'я й відпочинку;
- різні блага й послуги, транспорт, зв'язок, інфраструктура сфери відпочинку і розваг;
- економічна і фінансова діяльність.

Такий підхід до ідентифікації множинності туристичних ресурсів дозволяє більш повно й комплексно оцінювати туристичні продукти й потенціал туристичних територій на різних рівнях, включаючи національний, регіональний і місцевий.

Таким чином, **варто виділити чотири підходи до розкриття сутності туристичних ресурсів:**

- 1) туристичні ресурси розглядаються як особливий вид ресурсів для здійснення туристської діяльності - унікальні об'єкти, що приваблюють туристів і використовувані безпосередньо в рекреаційній і інших туристських цілях;
- 2) туристичні ресурси представляються як сукупність безпосередніх і непрямих ресурсів, тобто як множинність об'єктів показу й індустрії туризму;
- 3) туристичні ресурси розглядаються у всій сукупності ресурсів прямо або побічно використовуваних у сфері туризму, тобто як сукупність об'єктів показу, індустрії туризму й сфер, що забезпечують їх діяльність у регіоні;
- 4) туристичні ресурси представляються як специфічна для туризму сукупність використовуваних у практиці фінансово-господарської діяльності основних категорій ресурсів - інформаційних, землі, капіталу, людських.

У сучасній туризмології виділяють такі типи туристичних ресурсів:

Рис. 4.1. Класифікація типів туристичних ресурсів

Основа територіальної організації туризму – наявність на цій території **рекреаційних ресурсів.**

Туристичні ресурси часто ототожнюють з поняттям рекреаційні ресурси –

Рекреаційні ресурси — природні й антропогенні геосистеми, тіла та явища природи, які мають комфортні властивості і споживчу вартість для рекреаційної діяльності і можуть бути використані з метою відпочинку та оздоровлення людей у певний час та за допомогою існуючих технологій і матеріальних можливостей.

Рекреація - розширене відтворення сил людини (фізичних, інтелектуальних та емоційних) або діяльність, спрямована на відновлення продуктивних сил людини. Серед рекреаційних виділяють наступні види туристичних ресурсів:

Природні рекреаційні ресурси формують компоненти ландшафтних комплексів. Їхні властивості повинні мати сприятливі для рекреаційної діяльності якісні та кількісні параметри, що відповідають потребам відпочинку, лікування та оздоровлення суб'єкта рекреації.

Соціально-економічні рекреаційні ресурси беруть участь у рекреаційній діяльності побічно. Вони формують матеріально-технічну базу рекреаційної території, яка залежить від різновиду рекреаційного ресурсу, його місцезнаходження, транспортної доступності, технології використання та екологічних характеристик, стану рекреаційного середовища, розгалуженості об'єктів інфраструктури та кваліфікованих трудових ресурсів.

Культурно-історичні рекреаційні ресурси мають пізнавальне значення і можуть бути використані для задоволення духовних потреб населення. Географічне довкілля – основа життєдіяльності етносу, тому пам'ятки культури, історії, архітектури, народної творчості є його надбанням, що відрізняється унікальністю і неповторністю, тож не може не привертати уваги туристів, адже людині завжди було притаманно цікавитися культурою та надбанням інших етнічних груп.

2. Основні види природно-географічних туристичних ресурсів

Природно-географічні туристичні ресурси - це природні ландшафти, об'єкти та явища живої і неживої природи, що мають комфортні властивості для туристичної діяльності, які можна використати для її організації протягом певного часу

Планета Земля має великі водні, рослинні, мінеральні та інші ресурси. Але вони не безмежні. Потреби людини в сировині, паливі безперервно зростають. Промислові підприємства використовують воду, сировину, паливо, кисень повітря в зростаючих обсягах.

Ступінь використання природних ресурсів визначається не стільки їх природними властивостями, скільки соціально-економічними потребами. За ознакою вичерпності природних ресурсів, яку нерідко називають **екологічною класифікацією**, вони поділяються на групи: невичерпні, вичерпні відновлювані; вичерпні невідновлювані (рис.4.2.). Класифікація природно-географічних туристичних ресурсів дана на рис. 4.3.

Орографічні, лісові та флоро-фауністичні ресурси можуть мати безпосереднє значення і відігравати провідну роль при формуванні туристичних комплексів та поширенні окремих видів відпочинку і туризму, наприклад, альпінізм, скелелазіння, збирання грибів чи лікарських трав для власного вжитку, сафари і фотосафари тощо.

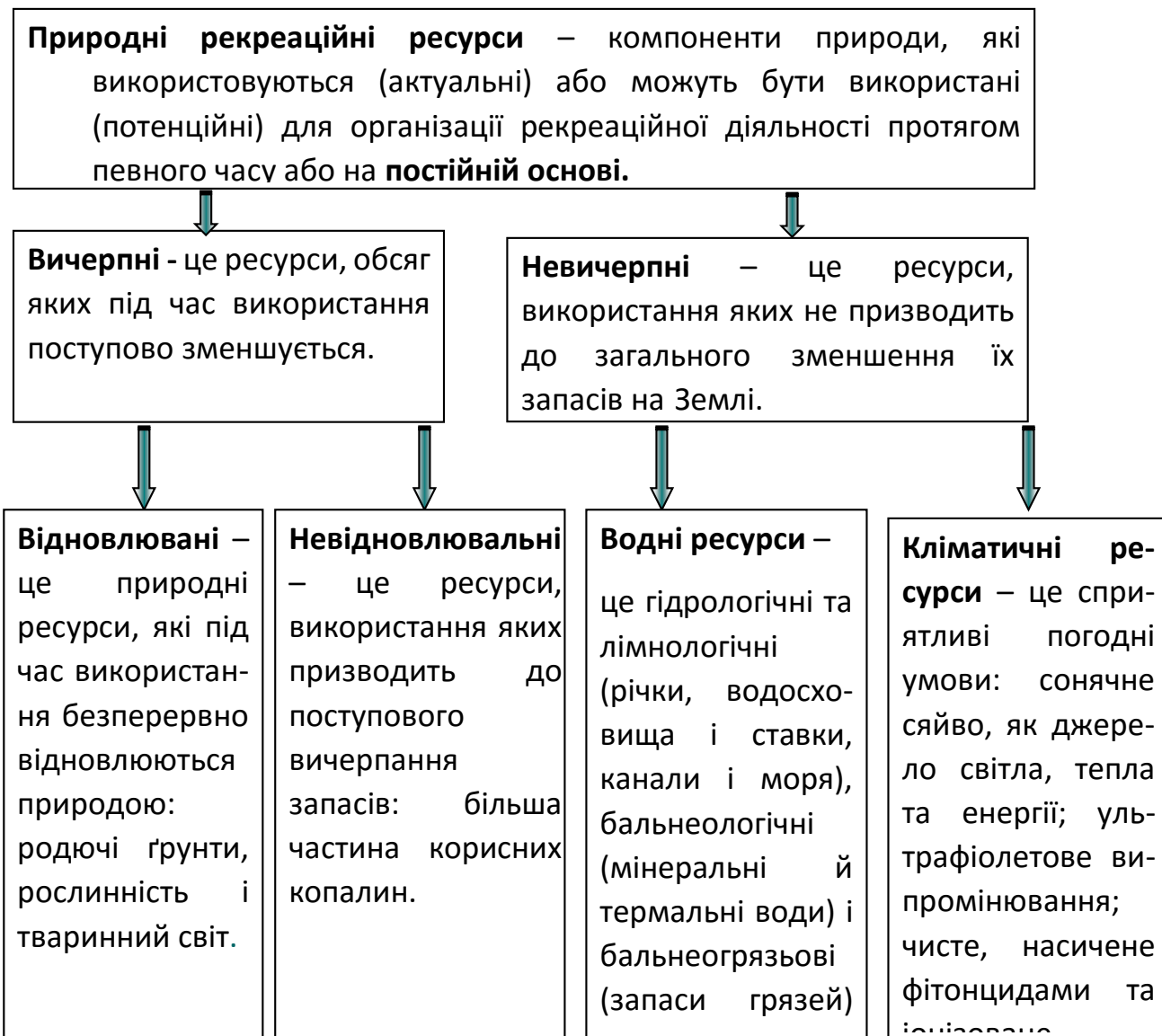
Клімат, погода, їх комфортність і вплив на самопочуття людини є визначальними, а в багатьох випадках навіть лімітуючими чинниками розвитку для більшості функціональних типів територіальних рекреаційних систем, туристичних комплексів і масових видів туризму.

Наприклад, сприятливість помірного, тропічного та субтропічного клімату дозволяє розвивати практично всі види рекреаційно-туристичної діяльності. Тоді як

суворість арктичних і антарктичних районів, згубність для здоров'я людини, особливо європейців, екваторіального клімату з його високими температурами та вологістю,

У
Н
е
М
О
Ж
Л
И
В
Л
Ю
Ю
Т
Ь
Р
О
З
В
И
Т
О
К
М
а
с
о
в
о
Г
о

Рис. 4.2. Класифікація природних рекреаційних ресурсів за ступенем використання

Класифікація природно-географічних туристичних ресурсів дана на рис. 4.3.

Орографічні, лісові та флоро-фауністичні ресурси можуть мати безпосереднє значення і відігравати провідну роль при формуванні туристичних комплексів та поширенні окремих видів відпочинку і туризму, наприклад, альпінізм, скелелазіння, збирання грибів чи лікарських трав для власного вжитку, сафарі і фотосафарі тощо.

Клімат, погода, їх комфортність і вплив на самопочуття людини є визначальними, а в багатьох випадках навіть лімітуючими чинниками розвитку для більшості функціональних типів територіальних рекреаційних систем, туристичних комплексів і масових видів туризму.

Ц
И
Х

Наприклад, сприятливість помірного, тропічного та субтропічного клімату дозволяє розвивати практично всі види рекреаційно-туристичної діяльності. Тоді як суворість арктичних і антарктичних районів, згубність для здоров'я людини, особливо європейців, екваторіального клімату з його високими температурами та вологістю,

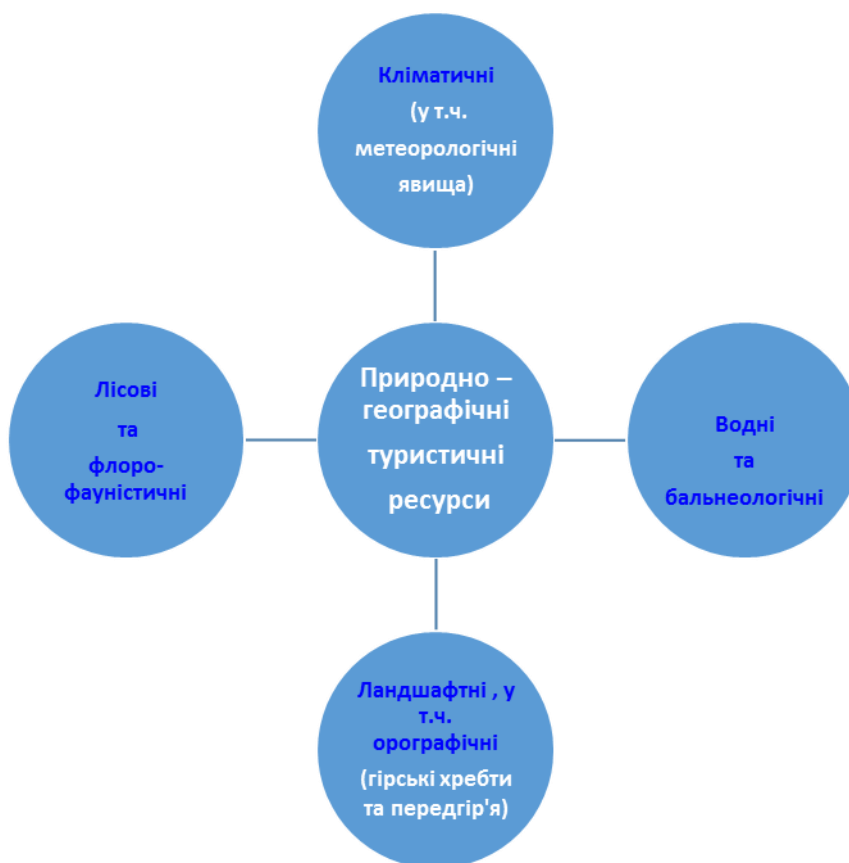
З точки зору економіста природні ресурси поділяють на відновні та невідновні

Рис. 4.3. Класифікація природно-географічних туристичних ресурсів

Клімат безпосередньо впливає на потужність і сезонність туристичних потоків, стає природним регулятором цінової політики в межах головних туристичних районів світу та окремих країн. Саме кліматичні особливості актуалізували одну з нагальних проблем розвитку туристичної індустрії світу - проблему пікового завантаження засобів розміщення туристів і сезонності робочих місць. "Мертвий сезон" (зимовий чи дощовий період) примушує одну частину інфраструктурних закладів тимчасово припиняти свою роботу, а іншу - у кілька разів зменшувати вартість більшості послуг. У вигравші опиняються ті країни чи їх частини, територія яких знаходиться у комфортних кліматичних і погодних умовах, де сезонні коливання головних

метеорологічних характеристик мінімальні і дозволяють обслуговувати туристів протягом року.

До ландшафтних рекреаційних ресурсів належать гори, які створюють передумови для розвитку різних видів рекреаційної діяльності, від спортивних і оздоровчих до санаторно-лікувальних.

Ландшафт, що перетворюється на об'єкт туристського споглядання, належить до естетично привабливих, унікальних природних комплексів, де на перший план виходить один із його виняткових за візуальним сприйняттям складників: рельєф, загальний характер поверхневих і підземних вод, рослинні і тваринні формації тощо. Це можуть бути каньйони, незаймані ділянки лісів, карсти, водоспади, провалля, кратери вулканів, гірські схили, окремі скелі чи вершини, коралові споруди та інші природні об'єкти.

Загальна площа природних рекреаційних ландшафтів України становить 9,4 млн га (15,6 % території держави). Для України характерні переважно рівнинні території з невеликими висотами. Середня висота рівнинної частини, яка займає 95 % площі України, становить 175 м над рівнем моря, і тільки 5 % припадає на Українські Карпати й Кримські гори — унікальні для рекреаційного освоєння природні комплекси.

Загальна площа земель, придатних для рекреаційного використання, в Україні становить, млн га: всього 9,4 (15,6 відсотка території), в тому числі рівнинних рекреаційних ландшафтів — 7,1, гірських — 2,3 (у Карпатах — 1,9, в Криму — 0,4). Близько 7,8 млн га відносять до умовно придатних для рекреації земель (мають обмежене рекреаційне значення).

Орографічні (гірські хребти та передгір'я) ресурси зосереджені переважно в Карпатах та Кримських горах. Карпати характеризуються вологим і теплим кліматом, вертикальною зональністю, значною лісистістю (40 відсотків), наявністю сприятливих перепадів висот для організації гірськолижних спусків, лижних полів. У гірських долинах зі сприятливим мікрокліматом функціонують такі кліматичні курорти, як Яремча, Ворохта, Космач та ін.

Кримські гори за екзотичністю не поступаються Карпатам. Вони так само привабливі для туристичних походів, альпінізму та інших активних видів відпочинку.

Українські Карпати — один з найбільш мальовничих регіонів України — характеризується середньовисокими горами, чітко вираженою вертикальною зональністю. Близько 40 % території Карпат вкрито лісом, а ще близько 35 % зайнято лучною рослинністю. У межах України довжина Карпат від верхів'їв р. Сяну (на західному кордоні держави) до витоків р. Сучави (на румунському прикордонні) становить **280 км** при середній ширині близько 100 км. Окремі гірські хребти розділені поздовжніми улоговинами та розчленовані глибокими поперечними долинами.

Загалом у межах України Карпати поділяються на: зовнішні (Скибові), куди входять Бескиди, Горгани і Покутсько-Буковинські Карпати; центральні або Верховинські; внутрішні або Полонинсько-Чорногірські.

Середня висота Українських Карпат становить 1000 м. Найвищими вершинами Українських Карпат є: Говерла — 2061 м, Бребенескул — 2035 м, Піп Іван — 2022 м, Петрос — 2020 м, Гутин-Томнатик — 2016 м, Ребра — 2001 м. Усі вони розташовані в межах найвищого масиву Українських Карпат — у Чорногірському масиві, який простягається територією Івано-Франківської та Закарпатської областей на 40 км між долинами річок Чорної Тиси, Білої Тиси та Чорного Черемошу. Середня висота хребта становить 1758 м, а на відрізьку між Говерлою та Попом Іваном — 1833 м. Крім головного хребта, масив включає ряд бокових хребтів: Озірний, Маришевська, Кукуль, Хеде, Козмешик, Кострич, Стайки.

Кримські гори займають південну частину Кримського півострова. Вони складаються з трьох майже паралельних хребтів, витягнутих з південного заходу на північний схід: Головного або Південного, Внутрішнього або Середнього, Зовнішнього або Північного. Характерною особливістю всієї гірської дуги є круті південні і пологі північні схили. Південна гряда (з висотами 1200—1500 м) є головним вододілом півострова. Тут знаходяться найвищі вершини Гірського Криму: Роман-Кош (1545м), Демир-Капу (1540 м) та інші. Кримські гори активно використовуються для всіх видів активного гірського туризму. Невисока лісистість (10%), наявність крутих оголених схилів виступають привабливими запоруками для скелелазіння та любителів гострих відчуттів.

Площа рівнинних рекреаційних ландшафтів України становить 7 млн га, гірських та передгірних ландшафтів — понад 2 млн га. Особливе місце серед ландшафтних ресурсів займають **морські пляжі**, загальна довжина яких становить 1160 км, або 47 % берегової смуги. На морських пляжах України можна організувати відпочинок одночасно 4,1 млн чоловік, а ландшафтні рекреаційні ресурси усіх видів дозволяють одночасно оздоровлювати близько 47 млн чоловік, тобто майже все населення України.

Пляжні ресурси зосереджені у приморських територіях Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької та Донецької областей, у Криму. Рекреаційна цінність морського узбережжя визначається поєднанням сприятливих кліматичних, бальнеологічних та ландшафтних ресурсів. Для рекреації можна використовувати близько 1500 км морського узбережжя різного типу. Найвищу рекреаційну цінність має невелика територія Південного берегу Криму, захищена з півночі Кримськими горами.

Гідрографічні об'єкти у поєднанні із комфортними погодно-кліматичними умовами перетворилися у визначальний чинник розвитку рекреаційно-туристичних процесів.

Ріки, озера, ставки, водосховища створюють можливість для водних видів спорту, прогулянок на воді, купання, любительського рибальства. Крім того, до водних плесів тяжіють водоплавні птахи, які є об'єктом спортивного мисливства. Наявність підземних мінеральних вод, пелоїдів свідчить про доцільність розвитку лікувально-оздоровчої рекреації на цій території. Доглянуті джерела стають для рекреанта під час походу головним постачальником питної води.

Значні запаси водних ресурсів України зосереджені в озерах, яких нараховується понад 20 тис., у тому числі 30 озер площею понад 10 км². Також в Україні створено понад 1057 водосховищ та понад 27 тис. ставків. Територією України вони розподіляються нерівномірно.

Озера України можна згрупувати на Волинські, Придунайські, Чорноморські (озера-лимани), Кримські та Деснянські. Найбільшими в Україні є Дніпровський (860 км²) і Дністровський (360 км²) лимани.

Україна має добре розвинену річкову сітку, до складу якої входить близько 73 тис. річок, у тому числі 14 з них мають довжину понад 500 км.

Загальний обсяг стоку всіх річок становить 210 км³. Більшість річок України належить до басейну **Чорного й Азовського морів**. Річки мають переважно дощове і снігове живлення та, здебільшого, рівнинний характер.

Найбільшими річками України є: Дніпро, Дністер, Дунай, Південний Буг, Сіверський Донець, Західний Буг, Прип'ять, Десна, Ворскла, Оріль, Черемош, Прут, Стрий. На річках Карпат і Кримських гір часто трапляються пороги і водоспади, які є туристичними атракціями.

Найвідоміші з карпатських водоспадів: Гук (у підніжжі Говерли), Манявський (на р.Манявці), Шипіт (на р. Шипіт), Яремчанський (Яремча); **найгарніші кримські:** Учан-Су та Джур-Джур.

Бальнеологічні ресурси поділяються на мінеральні води різного хімічного складу, а отже, і різної лікувальної дії.

Україна багата на запаси всіх цих видів мінеральних вод. Для санаторно-курортного лікування, фасування та розливу у пляшки використовуються запаси **понад 200 родовищ мінеральних вод і 25 родовищ лікувальних грязей**.

На території України поширені **мінеральні води практично всіх бальнеологічних типів:**

- вуглекислі (Полянська, Голубінське родовище),

- радонові (Хмельницьке),
- сульфідні (Синякське, Великолюбенське),
- залізисті (Слов'янське, Кемчінське),
- миш'яковисті (Шаянське),
- йодні, йодобромні (Бердянське),
- кремнієві (Березівське, Рай-Оленівське),
- води з підвищеним вмістом органічних речовин (Трускавецьке, Збручанське),
- води без специфічних компонентів та властивостей (Миргородське, Євпаторійське, Одеське, Куяльницьке)
- та лікувальні грязі всіх генетичних типів:
- мулові сульфідні (Сакське, Куяльницьке, озера Соляне, Ріпне),
- торфові (Серemenківське, Великолюбенське),
- сопкові (Булганацьке родовище) та сапропелєві.

Потенційні експлуатаційні запаси **термальних вод** у цілому по Україні за способами експлуатації становлять:

при фонтанному способі – 23,2 тис.м3/добу,

насосному – 125 тис.,

з підтримкою пластових тисків – 273 млн. м3/добу.

Гідротермальна енергія досягає 687,2 млн. і 441 млн. Гкал/добу.

Термальні води розміщені в Україні у двох артезіанських басейнах – Причорноморському і Закарпатському.

Досить значні в Україні запаси **лікувальних грязей**. Зосереджені вони головним чином у південних та північно-західних областях. На базі грязьових покладів функціонують найстаріші в Україні грязьові курорти — Бердянськ, Євпаторія, Куяльник, Саки, Хаджибейський тощо. У північно-західних областях поширені торфові грязі. їх використовують на курортах Миргород, Моршин, Немирів, Черче тощо.

Лісові ресурси держави, поряд з економічними функціями, відіграють важливу рекреаційну та природоохоронну роль.

Рекреаційна цінність лісів визначається їх соціально-культурною, економічною і медико-біологічною функціями.

Медико-біологічна функція лісів полягає у виділенні кисню, поглинанні вуглекислого газу, пилу і шуму, іонізації повітря фітонцидами, вона сприяє зниженню захворюваності, збільшенню тривалості життя.

Естетичні властивості набувають значення у тих лісонасадженнях, куди приїжджають рекреанти заради прогулянок, уїк-ендового відпочинку, збору ягід і грибів, лікарських рослин тощо.

Україна належить до європейських країн, слабо забезпечених лісовими ресурсами, її лісистість становить усього **14,3 %** . Для порівняння, цей показник у Румунії складає

26 % , у Польщі -28 % , у Німеччині - 30 % , у Білорусі - 35 % , у Словаччині -38 %.

Лісистість у різних частинах і регіонах нашої держави нерівномірна. Вона значно вища на заході й півночі, особливо в Карпатах, а також у Кримських горах. У західній і північній частинах України вкрита лісом площа становить 20-40 %, у Карпатах - понад 40 %, в Криму - 10 %.

Площа українських лісів державного значення становить **6,9 млн га**, а тих, що можуть використовуватись для **рекреаційної діяльності - 4 млн га**.

В Україні є сприятливі умови для прискореного приросту деревини, бо пересічний приріст її на 1 га лісопокритої площі становить 4 м³. Причому, на деревостани високої продуктивності припадає 75% покритих лісом земель. Переважають хвойні породи (сосна, ялина) – 54% і твердолистяні (дуб, бук, граб) – 40%. Сосна (35%) зосереджена, в основному, на Поліссі, на ялину (смереку) припадає 16% загального запасу деревини (Карпати). Ялиця (також росте у Карпатах) займає третє місце (3%) щодо запасу деревини. Із твердолистяних порід дуб високостовбурний складає 18% загальних запасів деревини, бук – 13%, граб - 2%. Дуб переважає у Поліссі та Лісостепу, бук – у західній частині і в Криму.

Флоро-фауністичні ресурси обумовлюються сприятливими екологічними умовами України.

Флора України нараховує 4523 види судинних рослин, близько 800 видів мохоподібних, 1000 видів лишайників, понад 4 тис. видів водоростей, близько 15 тис. видів грибів і слизовиків. Найбільш багатую та оригінальною флорою відзначаються гірські райони – Крим, Карпати, Кременецькі гори.

Таким же багатством і видовою різноманітністю відзначається **фауна України**, що нараховує 44 800 видів тварин, з них: хребетних – 694 види, птахів – 344, рептилій – 20, земноводних – 17, риб – понад 200, інших – 12 видів.

Кліматичні характеристики повинні враховувати сонячний, температурний, вітровий режими, вологість повітря та опади, що оцінюють з урахуванням теплового стану людини та її потреб. Кліматичний комплекс також повинен охоплювати дані про стан повітря: чистоту, насиченість фітонцидами, ступінь іонізації. Кліматичні дані є основою для розрахунку середньорічної кількості сприятливих для кліматотерапії днів.

Кліматичні умови України дозволяють організувати масовий літній відпочинок протягом 140—145 днів у північно-західних регіонах, 180—190 днів — у степовій зоні морського узбережжя, 220 днів — у південній частині Криму.

Для зимових видів відпочинку територія України менш сприятлива, крім району Карпат, де кліматичні умови забезпечують повноцінний відпочинок протягом 90—120 днів.

3. Проблеми рекреаційного навантаження на ландшафтні комплекси природно-заповідних територій

Рекреаційне навантаження є тим показником, який відображає сукупну дію

рекреаційної діяльності на природно-заповідній території.

Для одного і того ж об'єкту при однотипному його використанні норми рекреаційних навантажень можуть відрізнятися залежно від критерію їх визначення - технологічного (функціонального), психологічного або екологічного. Практичне застосування норм навантажень в подібних випадках утруднене.

Рекреаційне навантаження має 2 аспекти - кількісний і якісний.

Кількісний аспект.

Існуючі показники оцінюють *відвідуваність і одноразове рекреаційне навантаження*: кількість рекреантів в одиницю часу на одиниці площі, тривалість їх перебування на об'єкті рекреації.

На базі рекреаційних ресурсів України функціонують:

- санаторії, пансіонати, бази відпочинку у кількості - 434, 4 тис. місць,
- дитячі табори — 467,7 тис. місць,
- установи туризму — 91 тис. місць.

Крім того, в приміських зонах функціонує 330 установ одноденного відпочинку на 17,6 тис. місць.

Рекреаційні установи України забезпечують відпочинок 17 млн. чоловік на рік.

Норми навантажень слід визначати шляхом їх співвідношення і знаходження оптимальної величини з погляду технологічних особливостей окремих видів рекреації, психофізіологічної комфортності відпочинку і стійкості ландшафтів до антропогенних навантажень.

Допустимі об'єми рекреаційного використання території обчислюються з урахуванням впливу нерекреаційних видів діяльності. В межах тих міських і приміських ландшафтів, де окрім рекреаційної діяльності представлені і інші види господарського використання, норми допустимих рекреаційних навантажень повинні бути пропорційно понижені. Такі норми будуть реальними, у відмінності від можливих, які визначаються з умовою виконання ландшафтом тільки рекреаційних функцій.

Якісний аспект. Одним з визначальних чинників нормування є *величина екологічного потенціалу* природно-заповідної території: його здібність до самоочищення, стійкість до тих або інших видів рекреаційних, а при поліфункціональному використанні - всьому комплексу антропогенних навантажень.

У рекреаційних (урболандшафтних) комплексах можливо значно розширити межі нормальних і допустимих станів завдяки цілеспрямованому впорядкуванню території (створення доріжок і ігрових майданчиків, устаткування вогнищ, підсівши трав, посадка дерев і так далі).

Нині потенціал рекреаційних ресурсів України використовується недостатньо. З 9 млн. га потенційно придатних ландшафтних ресурсів використовується для всіх видів відпочинку 1,7 млн. га, або 18,95 %. Це забезпечує відпочинок тільки кожного п'ятого жителя України, який віддає перевагу відпочинку влітку.

Рекреаційний потенціал України після аварії на Чорнобильській АЕС значно зменшився. Радіоактивного забруднення зазнали ландшафти і біологічні рекреаційні ресурси на площі 1,4 млн. га.

Природне відтворення (відновлення родючості ґрунтів, деревної й трав'яної маси, кількості тварин тощо) часто не збігається з темпами використання. Уявлення про невичерпність ресурсів цієї групи все частіше приходять у суперечність з дійсністю. Витрата відновлюваних ресурсів (вирубання лісу, вилов риби тощо) починає перевищувати розміри їх природного відтворення. Для того, щоб цього не було, треба:

- а) раціональніше видобувати і обробляти природні ресурси;
- б) завчасно залучати в експлуатацію нові невиснажені ресурси і за рахунок цього послабити використання виснажених;
- в) штучно відновлювати ресурси, що можна робити набагато інтенсивніше, ніж це робить природа;
- г) відшукувати штучні замітники.

Важливими напрямками подальшого використання рекреаційних ресурсів країни є:

- розвиток санаторно-курортних закладів, де лікування і оздоровлення населення поєднується з активним відпочинком, відновлюванням фізичних і духовних сил людей;
- зміцнення матеріально-технічної бази туризму і відпочинку за рахунок як збільшення кількості місць у рекреаційних закладах, так і якісного оновлення діючих установ відпочинку з метою підвищення комфорту проживання та розширення сфери обслуговування;
- створення кількох вільних рекреаційних економічних зон із широким залученням коштів і технологій зарубіжних країн як експериментальних лабораторій для поетапного входження рекреаційного потенціалу України до світового ринку туристських послуг;
- розширення в Україні мережі національних природних парків та ландшафтних регіональних парків, що забезпечить раціональне й екологічно безпечне використання рекреаційних ресурсів.

4. Охорона природних краєзнавчо-туристичних ресурсів

У широкому розумінні під охороною природи розуміють увесь комплекс заходів, спрямованих на раціональне використання і збереження природи.

Вузьке розуміння передбачає саме охорону, збереження природних багатств для нащадків.

Основи природоохоронного законодавства закладені у Декларації про державний суверенітет в законі “**Про охорону навколишнього середовища**” та ще цілому пакеті нормативних документів, які регламентують контроль за станом довкілля, штрафні санкції проти порушників, режим діяльності природоохоронних об'єктів тощо.

Умовно проблему погіршення стану природного довкілля (глобальної екосистеми) можна розділити на дві складові частини:

- 1) деградація природного середовища в результаті нераціонального природокористування;

2) забруднення її відходами людської діяльності.

Прикладом першого можна вважати обезліснення території землі та виснаження земельних ресурсів.

Забруднення географічного середовища – це небажана зміна його властивості у результаті антропогенного (техногенного) надходження різних речовин і сполук.

Техногенне забруднення в більшому чи меншому ступені торкається усіх компонентів природного середовища, а через них позначається на здоров'ї людини.

Забруднення літосфери (грунтового покриву) пов'язано з щорічним надходженням у неї великої кількості металів, радіоактивних речовин, добрив, отрутохімікатів, із розробкою родовищ корисних копалин. Зараз тільки 5-10% усієї речовини, що видобувається і заготовляється, переходить у кінцеву продукцію, а 90-75% її в процесі переробки перетворюється в прямі відходи..

Природні краєзнавчо-туристичні ресурси (мінеральні води, лікувальні грязі, повітря, пляжі тощо) є загальнонаціональним багатством.

Експлуатація джерел мінеральних вод і родовищ лікувальних грязей здійснюється органами управління курортів, а контроль за правильністю їх експлуатації і охороною від псування і передчасного виснаження покладений на органи **Державного комітету по нагляду за безпечним веденням робіт в промисловості і гірському нагляду.** Право на розробку родовищ мають тільки ті організації, які використовують мінеральні води з лікувальною метою або для розливу. Відповідальність за охорону і раціональне використання поверхневих та підземних мінеральних вод несе **Міністерство екології і природних ресурсів України.**

Міністерство охорони здоров'я України відповідає за ті аспекти охорони повітряного басейну, поверхневих і підземних вод, які безпосередньо стосуються санітарних умов проживання населення.

Контроль за станом навколишнього середовища людини здійснює **Головне санітарно-епідеміологічне управління** і підлеглі йому санітарно-епідеміологічні служби. Вони мають право заборонити експлуатацію діючих підприємств, цехів, водозаборів при відсутності споруд, які б забезпечували ефективне очищення газових викидів, стічних вод і чистоту поверхневих і підземних вод.

Вказані служби забезпечені **спеціалізованими лабораторіями**, які проводять стаціонарні спостереження за чистотою навколишнього середовища.

Об'єктами санітарних спостережень є водойми, які використовуються для господарсько-питних і культурно-побутових потреб населення.

Санітарний стан водойм, які мають рибогосподарське значення, контролюють органи рибоохорони.

Міністерство екології і природних ресурсів України вивчає хімічний склад поверхневих вод і його зміни під впливом діяльності людини. На основі отриманих матеріалів складаються огляди стану забруднення водних джерел по стаціонарних постах. Спеціальні станції ведуть спостереження за якістю води поверхневих водойм,

включаючи морські побережжя.

В основі стандартизації природних лікувальних факторів поряд із загальноприйнятими (заборонними) токсикологічними, санітарними і органолептичними показниками лежать також специфічні компоненти, які мають лікувальний вплив.

Говорячи про заборонні показники, перш за все маються на увазі граничне допустимі концентрації (ГДК) забруднень навколишнього середовища, тобто привнесення в середовище нових, не властивих для нього хімічних, біологічних і фізичних елементів або перевищення багаторічного рівня (фону). В результаті привнесення цих елементів погіршується якість навколишнього середовища. Якщо мова йде про природній багаторічний фон, слід мати на увазі, що у ряді випадків цей фон може перевищувати ГДК забруднень і не бути пов'язаним з антропогенним фактором.

Вплив господарської діяльності людини порушує складену рівновагу природних факторів і може привести до незворотної втрати цілого комплексу лікувальних ресурсів:

- відбувається не тільки забруднення навколишнього середовища в районах крупних курортів, але і виснаження курортних ресурсів;
- збільшення водовідбору приводить до зростання навантаження на очисні споруди, які, як правило, не розраховані на специфічний склад мінеральних вод;
- самі стічні мінеральні води можуть бути джерелом забруднення навколишнього середовища.

З метою регламентації видів обмежень і оздоровчих заходів та врахування специфіки формування курортних ресурсів в межах округу виділяють три зони: строгого режиму, обмежень, спостережень. В зоні строгого режиму знаходяться місця виходів джерел мінеральних вод та їх каптажі, родовища лікувальних грязей, мінеральні озера і лимани, пляжі і т.д., тобто все те, що становить лікувальні курортні ресурси. Як показує практика експлуатації мінеральних вод, межа зон встановлюється в 15-70 м від водозбірних споруд і залежить від типу родовища і його гідрогеологічних умов. Конфігурація зони довільна (коло, квадрат, багатокутник). В межах зони забороняється проживання людей і всі види робіт, які шкідливо впливають на природні лікувальні фактори, виключаючи роботи, які безпосередньо пов'язані з експлуатацією лікувальних ресурсів.

Інтернет-ресурси:

- Україна без секретов – фото - <http://ukraina.bezsekretov.com/photopark/>
- ТУРМОМЕТР - социальная сеть туристов - <http://turometr.ru/geo/europe/ukraine/>
- Достопримечательности Украины. - <http://tripua.info/>
- Заповедники и национальные парки - <http://reserves-park.ru/>
- Вся Украина – Туристический портал <http://iloveua.org/>

Лекція 5

ТЕМА 5. ПРИРОДНІ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ

Мета: розглянути сутність та теоретико-методологічні засади національного краєзнавства, взаємозв'язок з іншими дисциплінами; розкрити особливості розвитку туристичного краєзнавства на етапах його формування, формування у студентів любові до рідного краю.

Методи навчання: словесні (лекція-діалог, бесіда); наочні (презентація, ілюстрація).

Дидактичні засоби навчання: навчально-методичний комплекс, підручник, презентація.

Література

1. Всеукраїнська спілка краєзнавства: матеріали та документи. - К.: Рідний край, 1997.
2. Географічна енциклопедія України: УЗ т. - К.: Українська енциклопедія, 1990. - Т. 2. - С 208-209.
3. Демідієнко О. Я., Іонова О. М., Кузнецова В. І. Основи краєзнавства. - К., 2001.
4. Енциклопедія українознавства: У 11 т. / Під ред. проф. В. Кубійовича. - Л., 1994. - Т. 3. - С. 1159-1160.
5. Жупанський Я. І., Круль В. П. До питання про географічні засади сучасного національного краєзнавства // Український географічний журнал. - 1993. - № 3. - С. 52-55.
6. Жу панський Я., Круль В. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства // Краєзнавство. - 1994. - № 1-2. - С 3-6.
7. Захаров С. Функції, етапи, стадії географічного краєзнавства // Географія та основи економіки. - 1999.
8. Історичне краєзнавство в Українській РСР / П. Т. Тронь-ко, В. О. Гербик, О. І. Лугова та ін.; відп. ред. П. Т. Тронько. - К.: Наукова думка, 1989.
9. Костриця М. Витоки українського краєзнавства // Географія та основи економіки в школі. - 2000. - Мі. - С. 31-32; №2. - С 34-36.
10. Костриця М. Географічне краєзнавство: актуальні питання теорії // Географія та основи економіки в школі. - 1999. - №3. - С. 35-37.
11. Костриця М. Географічне краєзнавство: Поступ у III тисячоліття // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2002. - № 2. - С 5-7.
12. Костриця М. З історії становлення шкільного географічного краєзнавства в Україні // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2001. - № 7. - С 4-5.
13. Костриця М. Кому заважає краєзнавство? // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 1999. - № 5. - С. 2.
14. Костриця М. Становлення організаційних форм українського географічного краєзнавства // Географія та основи економіки в школі. - 2005. - № 3. - С 39-42.
15. Костриця М.Ю. Туристсько-краєзнавча робота в школі. - К.: Радянська школа,

1985.

16. Краєведение: Пособ. для учителя / Под. ред. А. В. Дарин-ского. - М.: Просвещение, 1987.
17. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи: Наук, збірник. - К.: Академія, 2003. - 232 с
18. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм. - К.: Вища школа, 1994.
19. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Теоретичні основи географічного краєзнавства і соціальне районування / Сучасний стан та перспективи вивчення географії рідного краю у школах: Тези доповідей Міжнародного наук.-метод. семінару. - Харків, 1994. - С 3-4.
20. Програма курсу "Основи туризму і краєзнавства" // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2002. - № 35. - С 10-13.
21. Рєпніна В. Краєзнавчо-пошукова діяльність учнів у позашкільному закладі // Географія та основи економіки в школі. - 2000. - № 1. - С 34-35.
22. Рудницький С. Коротка географія України: Фізична географія. - К.: Лан, 1910.
23. Сафиулина А. З. Географическое краєведение в общеобразовательной школе: Пособ. для учителей. - М.: Просвещение, 1979.
24. Серебряй В. Краєзнавство в системі народної освіти // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2001. - № 13. - С. 7-8.
25. Серкіз Я. Історичне краєзнавство: Навч.-метод. посіб. - Л.: ЛОИМО, 1995.
26. Сов'як П. Яким шляхом піде Дрогобицьке краєзнавство? // Вісник Дрогобищини. - 1997. - 5 квітня.
27. Соловей М. В. Шкільна географія і краєзнавство у педагогічній спадщині Софії Русової // Географія та основи економіки. - 2001. - № 1. - С 33-34.
28. Тімець О. Значення краєзнавства на різних етапах розвитку суспільства // Рідна школа. - 2002. - Серпень-вересень. - С 57-58.
29. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. - К.: Рідний край, 1994.
30. Тронько П. Т. Родовід українського краєзнавства // Краєзнавство. - 1993. - № 1. - С 3-7.
31. Тушковський П.А. Краєвиди України в зв'язку з її природою і людністю. - К.: Червоний шлях, 1924.
32. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький: Фундатор української географії. - Львів; Мюнхен, 1993.
33. Шишченко П. Сутність географічного краєзнавства // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2000. - № 42. - С. 1-2.

План

- 1) Класифікація об'єктів природно-заповідного фонду України
- 2) Поняття та характеристика біосферних і природних заповідників та пам'яток природи України
- 3) Поняття та характеристика національних парків і пам'яток садово-паркового мистецтва України.
- 4) Заказники природи. Характеристика найбільш відомих в Україні.

- 5) Ботанічні сади, дендрологічні і зоологічні парки. Характеристика найбільш відомих в Україні.
- 6) Особливості природно-заповідного фонду Донеччини

1. Класифікація об'єктів природно-заповідного фонду України.

Згідно Закону України "Про природно-заповідний фонд України" – це ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонових моніторингу навколишнього природного середовища.

Закон України "*Про природно-заповідний фонд України*" визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів та об'єктів.

У зв'язку з цим законодавством України природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

Відносини в галузі охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, відтворення його природних комплексів регулюються Законом України "*Про охорону навколишнього природного середовища*", цим Законом та іншими актами законодавства України.

Державне управління природно-заповідним фондом України здійснює **Державна служба заповідної справи.**

До природно-заповідного фонду України належать:

- *природні території та об'єкти* – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;
- *штучно створені об'єкти* – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути національного, загальнодержавного або місцевого значення.

Залежно від походження, інших особливостей природних комплексів та об'єктів, що оголошуються заказниками чи пам'ятками природи, мети і необхідного режиму охорони:

- заказники поділяються на:
  - ландшафтні,
  - лісові,
  - ботанічні,

- загальнозоологічні,
- орнітологічні,
- ентомологічні,
- іхтіологічні,
- гідрологічні,
- загальногеологічні,
- палеонтологічні
- карстово-спелеологічні;
- пам'ятки природи поділяються на:
- комплексні,
- ботанічні,
- зоологічні,
- гідрологічні,
- геологічні.

За роки незалежності площа природно-заповідного фонду України зросла більш ніж удвічі. Станом на листопад 2009 до його складу входять понад 7200 територій та об'єктів загальною площею 2,8 млн га, що становить 4,% території держави.

Це, зокрема:

- 17 природних та 4 біосферних заповідника,
- 19 національних природних парків,
- 45 регіональних ландшафтних парків,
- 3078 пам'яток природи,
- 2729 заказників,
- 616 ботанічних, зоологічних садів, дендропарків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва,
- 793 заповідних урочища.

Незважаючи на це, площа природно-заповідного фонду в Україні є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де середній відсоток заповідності становить 15 %.

У Законі України *"Про природно-заповідний фонд України"* подано класифікацію територій та об'єктів ПЗФ України (стаття 3) та форм власності на території на об'єкти природно-заповідного фонду (стаття 4).

Державний природно-заповідний фонд – це природно-заповідний фонд країни, що включає природні і штучно створені території та об'єкти.

Структуру ДПЗФ подано на рис.5.1.

Рис.5.1. Структура Державного природно-заповідного фонду

2. Поняття та характеристика біосферних і природних заповідників та пам'яток природи України

Біосферні заповідники – це природоохоронні, науково-дослідні установи міжнародного значення, що створюються з цілями:

- збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери,
- здійснення фонового екологічного моніторингу,
- вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків з включенням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і належать до всесвітньої глобальної мережі біосферних заповідників.

Для біосферних заповідників установлюється **диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням:**

- **заповідна зона** - включає території, призначені для збереження і відновлення найбільш цінних природних та мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;
- **буферна зона** - включає території, виділені з метою запобігання негативного впливу за заповідну зону господарської діяльності на прилеглих територіях; її режим та порядок створення визначаються відповідно до вимог, встановлених для охоронних зон природних заповідників;
- **зона антропогенних ландшафтів** – включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності.
- **зона регульованого заповідного режиму** – включає регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища з додержанням вимог щодо їх охорони, встановлених цим Законом.

Біосферні заповідники України

Назва	Рік створення	Регіон	Загальна площа, га
Карпатський	1968	Закарпатська	57880
Асканія-Нова	1985	Херсонська	33307
Чорноморський	1985	Херсонська	89129
Дунайський	1998	Одеська	46403

Найбільш відомим українським біосферним заповідником є Карпатський біосферний заповідник, створений у 1968 році, з 1992 року входить до мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Загальна площа 57880 га. Майже 2,5 % території Карпатського регіону знаходиться під охороною заповідника, екосистеми якого віднесені до найцінніших на нашій планеті. У складі Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) налічується шість відокремлених масивів та ботанічні заказники державного значення “Чорна Гора” і “Юлівська Гора”. Карпатський біосферний заповідник є одним з найбільших наукових та еколого-освітніх центрів Карпатського регіону. Тут працюють численні наукові лабораторії, створена мережа моніторингових ділянок, фенологічних пунктів, гідро- та метеопостів. Заповідник є природною лабораторією для багатьох вітчизняних та іноземних науково-дослідних установ. На його території розгорнута мережа еколого-освітніх, науково-пізнавальних маршрутів та інформаційних центрів, працює єдиний в Україні *Музей екології гір та історії природокористування Карпат*, є власна відеостудія, видається всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал "Зелені Карпати".

Біосферний заповідник Асканія-Нова - всесвітньо відомий національний заповідник України, єдиний в Європі куточок тіпчако-ковилового степу, якої ніколи не торкався плуг. Тут створено зоопарк, де зібрані птаці та звірі майже з усіх країн світу. Дикі тварини утримуються на волі або у напівволі. Більшу частину території займає мальовничий ботанічний парк з численними штучними озерами і ставками, в якому зростають дерева та чагарники всіх кліматичних зон землі.

Унікальний острівець природи на землі древньої Таврії! Заповідник Асканія-Нова відрізняється від інших заповідників тим, що на його території, крім місцевих, аборигенних, степових видів дикої фауни, добре прижилися багато рідкісних тварин, які привезені не тільки з Європи та Азії, але з Африки, Австралії та Америки.

Тут у великих загонах зоопарку площею в 30 кв. км тримаються в ніпіввольних умовах зебри і антилопи, бізони та буйволи, олені і дикі коні - всього понад 1000 тварин 40 і гібридних форм. Ці "гості" асканійської степу давно вже відчувають себе в просторах вол'єрах як вдома.

У своєрідному зоопарку заповідника міститься унікальна колекція тварин. Зебри, південно-американські верблюди, індійські і африканські антилопи, олені, страуси. У степу пасуться лами, шотландські поні, дикі коні - тарпани (кінь Пржевальського), американські бізони, буйволи кафрські; сайгаки - найстарші копитні, ровесники мамонтів. Дрібних звірів багато: миші, хом'яки, є і тушканчики. Хижаки-тхори, лисиці, ласки, зустрічаються і горностаї.

Біосферний заповідник «Асканія-Нова» – взяв участь у всесвітньому конкурсі «7 нових чудес природи» та став одним із 77 чудес світу.

Біосферний заповідник Дунайський

Дунайський біосферний заповідник — самостійна природоохоронна та науково-дослідна установа. Розташований на крайньому південному заході України, на території Кілійського району Одеської області. Дирекція та основна база знаходяться в м. Вилкове. Заповідник має службу охорони природи, науковий та еколого-просвітний підрозділи, господарчу частину та, частково, службу самофінансування, які управляються адміністрацією. Заповідник підпорядкований Національній академії наук України.

Загальна площа дельти Дунаю складає біля 5640 км², в тому числі 1200 км² припадає на українську частину. Дунайський біосферний заповідник, площею 46402,9 га, займає її приморську зону. Дунайський біосферний заповідник почав своє існування як філія Чорноморського заповідника в 1976 році.

В 1981 році на базі Дунайської філії Чорноморського заповідника було створено заповідник "Дунайські плавні".

Дунайський біосферний заповідник створений Указом Президента України в 1998 році на базі природного заповідника "Дунайські плавні". До передбачених відповідним законом зон біосферного заповідника ввійшли:

- Вторинна (морська) дельта Кілійського рукава Дунаю (нижче м. Вилкове) - заповідна, буферна зони та зона антропогенних ландшафтів;
- Жебріянська гряда - зона антропогенних ландшафтів;
- Стенцівсько-Жебріянські плавні - зона регульованного заповідного режиму;
- Русловий острів Єрмаков - буферна зона та зона антропогенних ландшафтів;
- Територія прилеглого недіючого рибного господарства - зона антропогенних ландшафтів.

Дунайський біосферний заповідник має перспективу розширення на всі найбільш цінні водно-болотні угіддя Українського Придунав'я (верхів'я лимана Сасик, озеро Кугурлуй тощо), що передбачене відповідною Програмою розвитку заповідної справи в Україні на 2001-15 роки. Для цього названі території зарезервовані спеціальним Наказом Президента України.

На території заповідника зареєстровано 953 види судинних рослин, з них до Червоної книги України віднесено 20 (білоцвіт літній, водяний горіх плаваючий, гвоздика бесарабська, меч-трава болотна, рястка Буше, сальвінія плаваюча тощо), а до Європейського червоного списку включено 11 видів.

В акваторії заповідника зареєстровано 90 видів риб, з яких 15 включено до Червоної книги України (стерлядь, лосось дунайський, лосось чорноморський, осетер атлантичний, умбра, йорж смугастий, білуга тощо), 7 – до Європейського червоного списку.

Виявлено 255 видів птахів (62 % орнітофауни України), серед них на гніздуванні відмічено 124 види, 196 пролітних. До червоної книги включено 41 вид:

баклан малий, орлан-білохвіст, пелікан кучерявий, пелікан рожевий, лелека чорний, гага звичайна тощо. До Європейського червоного списку включено 7 видів.

Зафіксовано 42 види ссавців, з них у Червоній книзі України – 13: видра, морська свиня, перев'язка, сліпак білозубий, тюлень-монах, афаліна, дельфін-білобочка, кіт лісовий тощо.

На території заповідника налічується більше 800 видів комах. З них 36 видів занесені до Червоної книги України: жук-самітник, красотіл пахучий, бражник мертва голова, махаон, сколія-гігант, стиз смугастий, мурашиний лев-акантоклізіс тощо, до Європейського червоного списку включено 15 видів.

Зареєстровано 11 видів земноводних та 5 видів плазунів.

Біосферний заповідник Чорноморський.

Заповідник був заснований 14 липня 1927 року Декретом Ради Народних Комісарів УРСР № 172 як складова частина Надморського заповідника, у 1933 році став самостійною природоохоронною і науково-дослідною установою. Як біосферний заповідник затверджений Указом Президента України від 26 листопада 1993 р. № 563. Сесією Координаційної Ради з програми ЮНЕСКО "Людина та біосфера" заповідник включений до міжнародної мережі біосферних резерватів, відповідний сертифікат видано у 1998 році.

До території заповідника входять Гендрівська та Ягорлицька затоки Чорного моря, острови, розташовані в цих затоках, а також 6 материкових ділянок: Волижин ліс, Соленоозерна, Івано-Рибальчанська, Ягорлицький Кут, Потіївська та Потіївська Стрілка.

Територія заповідника поділяється на дві функціональні зони - заповідну, площею 70509,0 га (землі надані заповіднику у постійне користування) та буферну, площею 18620,0 га. Близько 84% території заповідника - 74971 га - це акваторія Гендрівської і Ягорлицької заток Чорного моря, на суходільні ділянки припадає всього 16% - 14158 га. Навколо окремих ділянок заповідника встановлено охоронну зону загальною площею 9278,0 га.

Заповідник створений для охорони гніздових і перелітних птахів, а також ландшафтів типчаково-полинових причорноморських степів і солончаків.

Заповідник представляє собою цілісну систему, яка поєднує надзвичайно різноманітні приморські, прирічкові, аренні та материкові природні комплекси із лісовою, лучною, болотною, водною, степовою та галофітною рослинністю і відповідним їм різноманіттям комплексів тварин. Ценотична різноманітність представлена: лісами, у яких відмічено 22 асоціації, що входять до 4-х формацій, чагарниками - відповідно 5 асоціацій і 2 формації, степами - 29 і 8, луками - 28 і 7, прибережно-водною і водною рослинністю - 11 і 1, солончаками - 23 і 8. До Зеленої книги України занесено 11 степових та лісових асоціацій, які відносяться до 3-х формацій.

На лісостепових ділянках - Івано-Рибальчанській (3104 га), Соленоозерній (2293 га) і Волижин ліс (203 га) - охороняються рідкісні природні комплекси нижньодніпровських пісків, представлені мозаїкою піщаних степів, лук та невеликих гайків (колків) з дуба звичайного, ендемічної берези дніпровської, груші

звичайної, заростей степових чагарників, а також болотної і солончакової рослинності навколо озер і заток.

Реліктові лісові колки є залишками давньої Гілеї - лісового краю пониззя Дніпра, описаної у V ст. до н. е. Геродотом. Справжньою перлиною заповідника є Тендрівська коса, яка вузькою смугою пісків простягнулася на 80 км. Давні греки називали її Ахіллесовим шляхом. У ті часи на ній стояв храм, присвячений Ахіллесу. На косі зростають багато ендемічних видів, у тому числі видів з вузьким ареалом. Вони ніде більше у світі не зустрічаються і тому занесені до Червоної книги України та Європейського червоного списку видів, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі. До таких видів відносяться люцерни тендрівська і морська, перлівка золотолускова та інші.

Зональні типчаково-полинові пустельні приморські степи поширені на ділянках Потіївська (1064 га) і Ягорлицький Кут (840 га). Тут степові ділянки межують з великими ділянками приморських солончаків, що займають плоскі пониження із засоленими ґрунтами.

Територія заповідника репрезентує різноманіття природних умов степового півдня України. Нині Чорноморський біосферний заповідник практично став головним центром, де охороняються найбільш багаті та повночленні природні комплекси рослинного світу крайнього півдня, які зараз збереглися тільки на заповідних територіях.

На його території вже виявлено 926 видів природної флори, серед них - понад 700 видів судинних рослин, 90 - лишайників, 61 вид мохів, 87 видів шапкових грибів та 91 вид фітотрофних грибів-паразитів. І це далеко не всі види, оскільки водорості та гриби тут повністю ще не досліджені.

На території заповідника зустрічається близько 60 видів ендемічних рослин, як вузьколокальних ендемів (береза дніпровська, ковила дніпровська, жовтозілля дніпровське, козельці дніпровські, чебрець дніпровський, астрагал дніпровський тощо), так і більш широкоареальних ендемів - представників самофітно-степових, галофітних та лучних комплексів (ковила Лессінга, тюльпан Шренка, волошка короткоголова, піщанка Зоза, сон чорніючий, холодок прибережний, зозулинець болотний, запашний розмальований та салеповий і ін.). Тут зберігаються 16 видів рослин, занесених до Європейського червоного списку та 24 види, занесені до Червоної книги України.

Багатою є також і фауна заповідника, чому сприяє різноманіття його ландшафтів та географічне положення. У своєму поширенні представники тваринного світу значною мірою пов'язані із згаданими вище піщано-лісостеповим, приморським, пустельно-степовим та прибережно-острівним природними комплексами. Нині в заповіднику вже відомо близько 3500 видів природної фауни. З них найбільшим різноманіттям відрізняються комахи, яких відомо близько 2200 видів, павукоподібні - 168 видів та молюски - 65 видів. Хребетні тварин представлені 462 видами, з яких найбільшим різноманіттям відрізняються птахи - їх відмічено 309 видів. Фауна плазунів налічує 9 видів і є однією з найрізноманітніших серед заповідників України. За всі роки спостережень у морських водах заповідника виявлено 83 види риб, або близько 50 % видового

складу риб Чорного моря. Наземна фауна ссавців складається з 50, а морська - із 3 видів.

Заповідник відіграє особливу роль у збереженні рідкісних видів птахів. В його межах відбувається гніздування таких рідкісних видів, як кулик-сорока, морський зуйок, гага звичайна, ходуличник, крохаль довгоногий, реготун чорноголовий, орлан-білохвіст, дрохва, пелікан рожевий, баклан великий та біла чапля мала та інші.

Загалом на території заповідника гніздяться 110 видів птахів, а решта зустрічаються під час зимівлі та перельотів. Загальна кількість птахів, що зимують у Тендрівській та Ягорлицькій затоках, становить більше 120 тис. особин. У зв'язку з великою природоохоронною та науковою цінністю акваторії цих заток мають статус водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення, головним чином як місця оселення водоплавних птахів. Найважливішим для птахів є прибережно-острівний комплекс, на якому зареєстровано 125 видів водно-болотних птахів і де зосереджується до 60-70 % загальної кількості морських птахів півдня України. Заповідник є базовим місцем гніздування мартина чорноголового у Європі. Орнітокомплекс лісостепових ділянок налічує 100-120 видів, з яких гніздяться 40, ще 60 використовують ці місця як кормові біотопи і місця відпочинку. У приморському степу зустрічається до 180 видів птахів.

Загалом на території заповідника мешкають 29 видів тварин, занесених до Європейського червоного списку, та 124 види, занесених до Червоної книги України. Особливо слід відмітити, що в межах заповідних акваторій зустрічаються рідкісні нині морські ссавці: афаліна чорноморська, білобочка чорноморська та тюлень-монах середземноморський.

Чорноморський біосферний заповідник - найбільший морський заповідник держави, один з найстаріших та найбільш цінних в Україні.

Значна кількість рідкісних та ендемічних видів визначає величезну цінність гено- та ценофонду екосистем, що охороняються. Заповідник займає ключове положення, перш за все для охорони місць гніздування, міграцій та зимівлі навколводних птахів Причорномор'я, і має надзвичайне Європейське і світове значення для збереження і відтворення їх популяцій.

Чорноморський біосферний заповідник забезпечив збереження до цього часу унікальних еталонних фрагментів причорноморського степу, піщаного лісостепу, прибережних екосистем.

Заповідник - науково-дослідна установа та центр екологічної освіти в регіоні. Рекреаційна діяльність в межах заповідника не здійснюється.

Природні заповідники – це природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з цілями:

- збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів,
- вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них,

- розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

Більшість природних заповідників (60%) займають площі в інтервалі від 1 до 10 тис. га. Для природних заповідників українським законодавством не передбачене функціональне зонування території. У їхніх межах можуть виділятися земельні (господарські) ділянки для задоволення потреб установ і їхніх працівників у косовицях, випасах, городах і паливі. Для 16 природних заповідників України загальна площа таких ділянок становить 462,5 га, а на всій іншій їхній території встановлений заповідний режим.

Природні заповідники України: "Горгани", Дніпровсько-Орільський, "Єланецький степ", Казантипський, Канівський, Карадазький, Кримський, Луганський, "Медобори", "Мис Март'ян", Опукський, Поліський, Рівненський, "Розточчя", Український степовий, Черемський, Ялтинський гірсько-лісовий.

Найбільший на півострові **Кримський природний заповідник** створений на місці колишнього заказника імператорських полювань. Він логічно доповнюється колишнім раєм для пташиного полювання – філією "Лебедячі острови".

Природні заповідники України

Назва	Рік створення	Регіон	Загальна площа, га
Кримський	1923	АР Крим	44175
Канівський	1923	Черкаська	2049
Український степовий	1961	Донецька, Сумська	2768
Луганський	1968	Луганська	1576
Поліський	1968	Житомирська	20104
Ялтинський гірничо-лісовий	1973	АР Крим	14523
Мис Март'ян	1973	АР Крим	240
Карадазький	1979	АР Крим	2855
Расточье	1984	Львівська	2080
Медобори	1990	Тернопільська	10455
Дніпровсько-орельський	1990	Дніпропетровська	3766
Єланецька степ	1996	Миколаївська	1676
Горгани	1996	Івано-Франківська	5344
Казантипський	1998	АР Крим	450
Опукський	1998	АР Крим	1592
Ровенський	1999	Ровненская	47047

Канівський природний заповідник презентує гірські породи (гляциодислокації), нещадно перем'яті материковим льодовиком, древні стоянки людини на березі Дніпра й найбільші в країні яри.

Кримські Ялтинський гірничо-лісовий, Мис Март'ян, Карадагський Казантипський і Опукський заповідники формують практично вичерпну картину природної розмаїтості унікального півострова.

Неповторність і широкий спектр природних ландшафтних умов Українських Карпат крім біосферного заповідника й декількох національних парків доповнює **заповідник Горгани**.

Луганський заповідник був створений з метою збереження в природному стані типових і унікальних для степової ландшафтної зони природних комплексів (цілинних степів, лісової, лугової й лучно-болотної рослинності заплави Сіверського Дінця) і деяких видів тварин (бабака європейського й хохулі) у природному середовищі перебування.

Розмаїтість природи піднесеної частини Правобережної України представлено в межах природних заповідників **Медобори й Расточьє**. Медобори розташований на сході Тернопільської області України на території унікального геологічного утворення - Товтр (Толтр), що являє собою залишки древнього бар'єрного рифа, що сформувався приблизно 25 мільйонів років тому уздовж берегової частини Сарматського моря.

Пам'ятки природи – це окремі унікальні природні об'єкти або території всесвітнього, загальнодержавного чи місцевого значення, що мають наукову, історичну, культурну цінність та охороняються законом:

- ділянки мальовничих місцевостей;
- ділянки з перевагою культурного ландшафту (стародавні парки, алеї, канали);
- зразки видатних досягнень лісогосподарської науки й практики;
- геологічні оголення, що мають особливу наукову цінність (опорні розрізи, виходи рідких мінералів, гірських порід і корисних копалин);
- унікальні форми рельєфу й пов'язані з ним природні ландшафти (гори, ущелини, групи скель, печер, моренно-валунні гряди, дюни, бархани);
- місцезнаходження рідких або особливо коштовних палеонтологічних об'єктів;
- ділянки рік, озер, водно-болотних комплексів, водоймищ, невеликі ріки із заплавами, озера, водоймища й ставки;
- природні гідромінеральні комплекси, термальні й мінеральні водні джерела;
- берегові об'єкти (коси, перешийки, півострови, острови, лагуни, бухти);
- окремі об'єкти живої й неживої природи (місця гніздування птахів, рослини вигад-ливих форм, одиничні екземпляри екзотів і реліктів, вулкани, льодовики тощо).

Пам'ятки природи поділяються на: комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні, геологічні.

Кам'яна Багачка

Село **УСТЬ-ПУТИЛА** знаходиться при впадінні річки Путилка у Черемош. Відоме з XVIII століття, як Межибрідки, а пізніше, як Усте-Путилів. Село в першу чергу знайоме завдяки пам'ятці природи – скелі Закам'яніла Багачка. Скеля розташована ліворуч від дороги і являє собою геологічне утворення пірамідальної форми висотою 30 метрів, шириною в основі 12 метрів, і справді нагадує постать людини. Австрійські колоністи називали скелю «Єпископ». Вершина скелі нагадувала їм єпископську корону.

Закам'яніла Багачка - рідкісний випадок форми вивітрювання, проте у місцевих мешканців її поява овіяна легендою.

За цією легендою, у давні часи жила на цьому місці зла і заможна жінка. І дізналася вона про те, що у сліпої старої бабусі є молода донька неземної краси, і вирішила взяти її в рабіні. Одного разу пришла голодна бабуся до багачки та каже їй: «Верни мені дитятко моє, щоб хлібом мене догодувало до смерті. Я ж бо темна, стара, нездужаю». Багачка засміялася, взяла з під ніг великий, як бухань хліба, камінь, і протягнула старій жінці. Взяла жінка камінь та й каже багачці: «Аби ти сама стала каменем!», і багачка відразу перетворилася на скелю. Так і стоїть кам'яна багачка скелею над Черемошом, нагадуючи про наслідки людської жадності і знущання над бідними.

Трохи схожу легенду авторства Степана Петрашука можна прочитати біля самої скелі.

Протяте Каміння і Соколине Око

Про утворення цього дива природи та про виникнення його назви розповідає легенда. Відповідно до неї у давні часи горяни не мали зручного шляху, щоб спуститися з гір у долину. Пізніше вони знайшли для цього зручний вихід: нагрівали в казанах воду і виливали її на скелі. У такий спосіб у нестійкому пісковіку утворилися «протяті», тобто проткнуті проходи, які й дали назву урочищу.

Особливу увагу звертає на себе Соколине Око – найцікавіша з скальних груп Протятого Каміння. Соколине Око являє собою кам'яну арку, що дійсно нагадує око, розташовану в скелі висотою близько 40 метрів. Верхня плита каменя утворює циганську аркаду, з-під якої на дно каньйону веде крутий схил. Поруч – ще одне «соколине око».

Рухаючись у західному напрямку, зустрінемо по дорозі ще декілька великих скельних груп. Ці скелі утворились з розбитих пластів пісковіку і, нібито, насунуті один на одного. Скелі вражають своєю величчю, висота каміння складає подекуди 40 – 50 метрів. Деякі скелі мають цікаву структури гірської породи.

Пройшовши ще декілька сот метрів у південному напрямку, побачимо ще одну групу скель Протятого Каміння. Ця група кам'яних глиб нагадує величезну гальку.

Кролевець. Майже архітектурні пам'ятки та яблуневе чудо

Місто Кролевець розташоване за 180 км від Сум при автотрасі Київ – Москва. Центр адміністративного району. Кількість населення – понад 23 тисячі осіб.

Головна пам'ятка Кролевця - яблуня-колонія

Офіційно Кролевець був заснований у 1601 році переселенцями з Правобережжя (у 2001 році відмічався 400-літній ювілей міста, на честь якого випустили ювілейну колекційну монету номіналом у 5 гривень). Назвали його на честь польського короля (просто короля, без імені). Круль – король. Спочатку поселення називалось Крулевець, ну а потім назва трохи трансформувалась.

Кам'яна Могила

Музей-заповідник «Кам'яна Могила» - науково-дослідницький та культурно-освітній заклад, зібрання пам'яток матеріальної та духовної стародавньої культури, пов'язаної з історією України та Євразії.

Кам'яна Могила — визначна пам'ятка древньої культури в Україні поблизу Мелітополя (с. Терпіння) у Запорізькій області над річкою Молочною, державний історико-археологічний музей-заповідник.

Упродовж років у цьому кам'яному "панцирі" утворювалися печери і гроти, які стародавні люди мали за святилища. Саме сюди приходили перед полюванням первісні мисливці, щоб вершити свої таїнства.

У печерах і гротах Кам'яної Могили зосереджено більше трьох тисяч наскельних малюнків від кам'яного віку до епохи бронзи і пізнішого часу. Серед багатьох з них чітко простежуються зображення людини, диких і свійських тварин. Як правило, їх видряпували шматками твердого каменю. Подекуди первісні митці покривали ці малюнки червоними і чорними мінеральними барвниками. Печера Кози, гроти Бика (Мамонта) і Дракона, двометрова кам'яна фігура людини-риби... І всюди – зображення Дерева життя, символу родючості і вічності.

Люди залишали тут свої "автографи" починаючи з епохи кам'яного віку (22 – 14 тисячоліття до нашої ери). Розмальовували стіни і в добу бронзи, і пізніше. Тут знайдено залишки стародавніх жертвників. За малюнками можна простежити первісні релігії – тотемізм, магію, анімізм, фетишизм, культ предків. Роль храму, що об'єднував три світи (небесний, земний і підземний), ця степова пам'ятка поблизу Мелітополя у Запорізькій області виконувала упродовж багатьох тисячоліть для різних племен і народів, що пройшли теренами сучасної України.

У вивченні цієї пам'ятки, археологія дала змогу відповісти на низку питань про розвиток духовної культури, її фундамент та коріння багатьох народів Євразії.

Найбільшою визначною пам'яткою заповідника безумовно, є камінь на вершині гори Гостра, західна сторона якого покрита загадковими письменами. Основною загадкою є яскраво виражений тризубець із симетричними розмірами в центрі композиції. Він, за своїм функціональним призначенням, є атрибутом сугубо рибного промислу. Адже з вершин Кам'яних Могили добре видна ріка Кальчик. Колись ця річка була транспортною артерією, що з'єднувала їх з азовським

узбережжям. Тоді тризубець могли нанести на камені племена, що займалися рибним промислом.

Також, саме через Приазов'я проходив знаменитий шлях «з варягів у греки». Тому тризубець цілком могли начертати приїжджі варяги, а ще ймовірніше - греки-колонізатори, яким рибний промисел був багато ближче.

Однак можливий і інший варіант. Ще Платон згадував про атлантів – жителів затонулого континенту Атлантиди. Він називав їх «дітьми Посейдона». А символом Посейдона, як відомо, був саме тризубець. Можливо, після загибелі Атлантиди, частина її мешканців зуміла врятуватися, і оселилася на необжитих, але родючих приазовських землях? Та й назва праславян - анти, дає зайвий привід задуматися про наше з вами походження...

3. Поняття та характеристика національних парків і пам'яток садово-паркового мистецтва України

Національний парк – природоохоронна територія, створена з метою збереження, відтворення та ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову та естетичну цінність.

Більшість з національних природних парків (60%) мають площі більше 25 тис. га. Їхня загальна територія розподілена на функціональні зони в такий спосіб: заповідна зона - 14%, регульованої рекреації - 23%, стаціонарної рекреації - 1%, а господарська зона займає близько 62%.

Національні природні парки в основному доповнюють характеристику унікальної української природи й у значній мірі призначені для рекреації й знайомства жителів країни з її видатною природною спадщиною.

Національні парки поряд із природоохоронною функцією виконують рекреаційну. Саме завдяки цій категорії на національному рівні практично розв'язується суперечність між збереженням природної краси та її рекреаційним використанням.

Національні природні парки України

Назва	Рік створення	Регіон	Загальна площа, га
1. Азово-Сиваський	1993	Херсонська	52154
2. Великий Луг	2006	Запорізька	16756
3. Вижницький	1995	Чернівецька	11238
4. <u>Галицький</u>	2004	Івано-Франківська	14685
5. Голосіївський	2007	Київська	4526
6. Гомільшанські ліси	2004	Харківська	14315
7. Гуцульщина	2002	Івано-Франківська	32271
8. <u>Деснянсько-Старогутський</u>	1999	Сумська	16215
9. <u>Ічнянський</u>	2004	Чернігівська	9666
10. Карпатський	1980	Івано-Франківська	50303

11. Мезинський	2006	Чернігівська	31 035
12. Подільські Товтри	1996	Хмельницька	261316
13. Святі Гори	1997	Донецька	40589
14. Синевир	1989	Закарпатська	40400
15. Сколівські Бескиди	1999	Львівська	35684
16. Ужанський	1999	Закарпатська	39159
17. Шацький	1983	Волинська	32515
18. Яворівський	1998	Львівська	7079

Залежно від цільового призначення, природоохоронного статусу, територіальної і ландшафтної структури заповідних об'єктів виділяють такі **основні функції національних природних парків**:

1. Науково-дослідницька функція – полягає у можливості проведення в заповідних територіях систематичних стаціонарних досліджень, результати яких використовують при науковому обґрунтуванні раціонального природокористування, рекреаційного навантаження тощо.

2. Економіко-екологічна функція - надання платних екологічних, соціальних і рекреаційних послуг туристам та екскурсантам відіграє важливу роль у формуванні власних фінансових ресурсів установ ПЗФ в умовах ринкових відносин.

3. Соціальна функція – забезпечення рекреаційними ресурсами населення міст й індустріальних агломерацій.

4. Природо-пізнавальна функція – природні екосистеми дають змогу ознайомитися туристам і краєзнавцям з визначними пам'ятками та явищами природи, побачити екзотичний тваринний і рослинний світ тощо.

5. Культурно-освітня та дидактична функція – полягає у сприянні розвитку загальноосвітньої сфери людини, розширенні її природного і краєзнавчого світогляду, вихованні природоохоронної активності та відповідальності за стан природи як національного так і загальнолюдського багатства.

6. Ландшафтно-естетична функція – значення естетично вартісних ландшафтів для інтелектуального і духовного розвитку людини.

Національні природні парки України: Азово-Сиваський, "Великий Луг", Вижницький, Галицький, Голосіївський, "Гомільшанські ліси", "Гуцульщина", Деснянсько-Старогутський, Ічнянський, Карпатський, Мезинський, "Подільські товтри", "Святі гори", "Синевир", "Сколівські Бескиди", Ужанський, Шацький, Яворівський.

Азово-Сиваський національний природний парк

Азово-Сиваський національний природний парк - національний парк, розташований на косі Бирючий острів, у західній частині Азовського моря, на території Херсонської області України.

Створений 25 лютого 1993 року шляхом перетворення Азово-Сиваського заповідника в національний природний парк з метою збереження гніздування

птахів, рослинного і тваринного світу, унікальних природних комплексів Північного Приазов'я та для раціонального використання їх у наукових, природоохоронних, господарських і рекреаційних цілях.

Загальна площа парку — 57,4 тис. га. Вся земля є власністю парку. Зонування: заповідна зона - 38975,3 га, зона регульованої рекреації - 599,1 га, зона стаціонарної рекреації - 108,7 га, господарська зона - 12473 га.

Флора: загальна кількість видів рослин, що виростають на території парку - 308, з них 12 занесені в Червону книгу України.

Фауна: на території НПП живуть 250 видів тварин, з них 48 занесені в Червону книгу України.

Ще в 1976 році територія Сивашів (затока Сиваш), загальною площею 45700 гектарів, була проголошена *водно-болотним угіддям міжнародного значення*, тобто стала об'єктом Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовища існування водоплавних птахів (Рамсар, 1971 р.). В 1995 р. постановою Кабінету Міністрів України № 935 серед 22 водно-болотних угідь міжнародного значення було затверджено і водно-болотне угіддя "Центральний Сиваш", площею 80000 гектарів

Ця затока є особливо цінним угіддям для водно-болотних птахів взимку; в сезонних скупченнях впродовж року зустрічається більше 1 млн. особин птахів (чайки, качки, болотяні крячки, кулики, лебідь-шипун, галагаз, чаплі та інші); тут реєструються рідкісні, вразливі та зникаючі види, занесені до Червоної книги України, такі як зуйок морський, ходуличник, кулик-сорока, савка, реготун чорноголовий та орлан-білохвіст.

Поруч у степах Присивашся і на о. Бірючий зустрічаються дрофа, хохітва, журавлі степовий та сірий, луні польовий та степовий, беркут, підорлик великий, балобан, сокіл-сапсан, боривітер степовий.

Всього в парку зареєстровано 30 видів "червонокнижних" птахів. З них орлан-білохвіст і хохітва занесені також до Європейського Червоного списку. В угіддях може перебувати більше 1% особин популяції казарки червоноголої та грязьовика, що тут зимують. Загалом на території парку зареєстровано 197 видів птахів.

Загалом у межах парку нараховується більше 5 тисяч видів тварин, серед яких 250 видів - хребетні. З амфібій часто зустрічаються ропуха зелена та жаба озерна, серед рептилій чисельні ящірка прудка, ящурка різнокольорова, вужі звичайний та водяний.

Максимальну чисельність оленя благородного (830 голів) тут було відмічено у 1992 році, лані - у 1991 році (1425 голів), муфлону - у 1992 році (987 голів), кулана - у 1994 році (37 голів). З мисливських птахів тут акліматизовано фазана звичайного, чисельність якого періодично досягає декількох сотень. Крім того, на острові Бірючий склалися сприятливі умови для існування аборигенних видів фауни, таких як заєць-русак, лисиця та єнотовидний собака, чисельність яких, особливо зважаючи на напружену в регіоні епідеміологічну ситуацію, постійно доводиться регулювати.

Із 26 зареєстрованих на акваторіях парку видів риб промислове значення мають камбала-глоса та камбала-калкан, бички леопардовий, бобир та Кніповича, осетер російський, севрюга, а також нещодавно акліматизований в Азовському морі далекосхідний вид кефалі - пелінгас.

Національний природний парк Великий Луг

Національний природний парк Великий Луг, створений в 2006 році в Запорізькій області. Величезні заводи (близько 80 тис.га) здавна називалися в народі "Кінські плавні" або "Великий Луг". У цей час ця територія майже повністю затоплена водами Каховського водоймища. Залишки її природних комплексів збереглися уздовж берегової смуги; по балках, які простягнулися по всьому узбережжю та на островах, які утворилися після заповнення водоймища в 1956 році.

Національний природний парк створений відповідно до Указу Президента України від 10 лютого **2006 року** № 121 на базі регіонального ландшафтного парку "Панай", орнітологічного замовника загальнодержавного значення "Велики та Малі Замети", ландшафтного замовника загальнодержавного значення "Схили Каховського водоймища".

Загальна площа Парку становить **16756,0 га**, у тому числі **9324,0 га** земель, які надаються йому в постійне користування, і **7432,0 га** земель, які включені в його склад без вилучення у землекористувачів (Василевська районна державна адміністрація, водний фонд).

Основними завданнями парку є:

- збереження цінних природних комплексів та об'єктів степової зони і Дніпровсько-Кінських плавнів Великий Луг, підтримання та забезпечення екологічної рівноваги в регіоні;
- проведення науково-дослідної роботи по вивченню природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища і ефективного використання природних ресурсів;
- створення умов для організованого туризму, екскурсій, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням встановленого режиму охорони його природних комплексів та об'єктів;
- відродження місцевих традицій природокористування, розвиток втрачених видів господарства - племінного конярства, бджільництва, розведення хутрових диких тварин та ін.;
- відновлення осередків місцевих художніх промислів - лозоплетіння, кераміки, ткацтва, народного малярства та інших видів народної творчості тощо;
- проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

В установі працюють 50 чоловік, з них у науковому підрозділі - 6, у службі охорони - 33 особи.

На території Парку відповідно до природоохоронного законодавства виділяються функціональні зони.

- Заповідна зона (8084 га): архіпелаг Великі і Малі Кучугури, урочище Маячанська Балка та урочище Білозірське.
- Зони регульованої рекреації та зони стаціонарної рекреації разом становлять 1240 га. До них входять урочища Басанька, Толока, Штольні, Старий Кар'єр, Сім Маяків, Баба, Великий Луг, Балка Кам'яна та парк Дружба у м. Дніпрорудному.
- До господарської зони парку входить акваторія Каховського водосховища, площею 7432 га.

Рослинний покрив території парку відзначається значною різноманіттю. Особливої цінності **флорі** парку надають види, занесені до Червоної книги України, які тут відзначені **40 видів**, серед яких: береза дніпровська, ковила волосиста, ковила Лессинга, тюльпан дібровний, тюльпан гранітний, тюльпан Шренко, волошка короткоголова тощо. На мілководдях водоймища зустрічаються реліктові види: плаун щитолистий, сальвінія плаваюча, водяний горіх плаваючий.

Тваринний світ представлений як видами степової фауни, так і водно-болотними й лісовими видами.

З "червонокнижних" видів **плазуючих** тут зустрічаються полоз і гадюка степова, постійне перебування якої відзначається в урочище Маячанська балка.

З "червонокнижних" видів **птахів** зустрічаються пугач, канюк степовий, лунь польовий, лунь степовий, балобан, сапсан, боривітер степова, чернь білоока, савка, жовта чапля, дрохва, ходулочник, кулик-сорока, баклан малий, червоновола казарка, огар і багато інших видів.

Велике значення має територія парку для збереження угідь **риб** Каховського водосховища. У цілому у водах ріки Білозирки, Каховському водосховищі, струмках, які протікають по балках і ставкам, живе 56 видів риби. Крім видів, занесених до Червоної книги України (стерлядь, марена дніпровська), у Каховському водосховищі живуть ряд видів риби, які на сьогодні вже стали рідкими й мають потребу в охороні.

Національний природний парк «Вижницький»

Національний природний парк «Вижницький» створено згідно з Указом Президента України від 30 серпня 1995 року № 810. За час виконання натурних лісовпорядних робіт 2008-2009 року, згідно Указу Президента України "Про розширення території національного природного парку "Вижницький" від 4 вересня № 818/07, територія парку збільшилась на 3309,6 га, в тому числі 1243,5 га земель, що вилучаються встановленому порядку і передаються в постійне користування НПП "Вижницький" та 2066,1 га земель, що включаються до його складу без вилучення у землекористувачів. Отже на даний час загальна площа НППВ складає 11238,0 гектара, з яких 8246,2 га земель парку надано в постійне користування.

За **функціональним зонуванням** території заповідна зона становить 2153,2 га, зона *регульованої рекреації* рекреації — 5222,1 га, зона *стаціонарної рекреації* — 49,2 га, *господарська* зона — 3811,1 га. У парку працюють 87 осіб, з них у науковому підрозділі — 6, у службі охорони — 29 осіб.

Парк створено для збереження, відтворення та раціонального використання природних ландшафтів Буковинських Карпат з унікальними історико-культурними комплексами.

Основним багатством парку є **ліси**, що займають понад 95% його території. До території парку увійшли ландшафтні заказники загальнодержавного значення «Стебник» та «Лужки», заповідні урочища «Стаєчний» та «Яворів» з ділянками корінних високопродуктивних букових та буково-ялицевих насаджень. На букові та ялицеві ліси припадає 60% лісовкритої площі парку. Зустрічаються окремі ділянки пралісів, де дерева бука та ялиці сягають висоти 40 м та 70-90 см у діаметрі. Всього на території національного парку виявлено 960 види судинних рослин (з них 40 видів занесено до Червоної книги України. Найбільшу цінність становить надбородник безлистя — одна з найрідкісніших орхідей флори України. Зростає чимало реліктових видів, зокрема папороті із роду багаторядників. Особливо цінним є лучне урочище Волотів, де зростають 10 червонокнижних видів. Серед них такі цінні лікарські рослини, як арніка гірська та беладонна звичайна.

Фауна хребетних представлена 1 видом круглоротих, 20 видами риб, 11 — земноводних, 7 — плазунів, 137 — птахів, 41 видом ссавців. Із них 47 видів занесено до Червоної книги України, а 11 видів — до Європейського червоного переліку

Територія національного парку та суміжні з нею місцевості багаті на **мінеральні води**. Традиція їх використання сягає углиб тисячоліть. Ще давні слов'яни виварювали і продавали харчову сіль з ропи джерел «Черешенька» та «Вижниця», мінералізація яких становить 350—400 г/л. Водою з унікального джерела «Лужки» (таких всього три в Європі) лікували захворювання органів травлення та гемофілію. У цій воді містяться понад 20 терапевтично активних іонів різних мікроелементів. Останніми роками виявлено ще два джерела лікувально-столових вод типу «Нафтуса», промислове освоєння яких уже розпочалося.

Галицький національний природний парк

Галицький національний природний парк створений (точніше буде сказати реорганізований з ландшафтного регіонального парку) в **2004** році. Площа його охоплює землі **14684,8** га, з них у постійному користуванні парку перебуває 12159,3 га.

Діяльність парку спрямована на збереження, відтворення й раціональне використання типових і унікальних лісових і лісостепових природних комплексів Прикарпаття. Тут проводиться охорона екосистем, науково-дослідна робота, туристсько-рекреаційна й еколого-просвітительська діяльність.

Територія парку розміщена уздовж річки Дністер і пониззя його припливів - річок Лимниці, Лукві, Гнилої Липи. До складу території входять лісові урочища (загальною площею близько 11 тис. га), водно-болотне угіддя (площа водного дзеркала - 4096 га), ділянки з лучно-степовою рослинністю, геологічне утворення. Природний парк багатий безцінними пам'ятками історії й культури та наділений високим рекреаційним потенціалом.

У 2008 р. при Галицькому національному природному парку відкрився *реабілітаційний центр для хворих диких тварин*, яких тут обстежують, надають медичну допомогу до повного видужання, після чого їх випускають на волю. Хворих тварин приносять лісники, працівники парку, жителі навколишніх сіл, які випадково знайшли їх.

Національний природний парк «Голосіївський»

Національний природний парк «Голосіївський» створено у **2007** р.

Площа парку охоплює землі **4525,52** га, з них 1879,43 га з вилученням.

Територія національного природного парку «Голосіївський» знаходиться в південній частині м. Києва, на захід від Дніпра на крайній півночі лісостепової фізико-географічної зони.

В складі **рослинного покриву** парку виявлено чимало рідкісних видів, які охороняються на різних рівнях — міжнародному, державному та регіональному. На території парку виявлено 1 вид рослин з Європейського Червоного списку, 5 видів з Додатку I Бернської конвенції, 17 видів з другого видання Червоної книги України, 23 види із списку видів, що охороняються у м. Києві. Виявлено також 7 видів хребетних тварин із Червоної книги України.

Основною метою діяльності парку є збереження, відтворення та раціональне використання особливо цінних природних комплексів та об'єктів північної частини Лісостепу, що мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, освітнє, рекреаційне та оздоровче значення, а також для поліпшення екологічного стану міста Києва.

Національний природний парк «Гомільшанські ліси»

В самому центрі Харківської області, на берегах річки Сіверський Донець, розташований національний природний парк Гомільшанські ліси. Він був створений в **2004** році з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових та унікальних лісостепових природних комплексів долини р. Сіверський Донець, що мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення.

Загальна площа парку рівняється **14314,8** га, з яких 3377,3 га перебувають у постійному розпорядженні парку й 10937,5 га - включені в його склад без вилучення в землекористувачів.

Територія національного парку є одним із мальовничих куточків Лівобережної України. Вже в часи Петра Першого тут був затверджений «Заповідний корабельний гай». В описі Харківської єпархії (перша половина XIX с.) її автор Філарет характеризує цю місцевість як одне з «прелестных мест

благодатной України». Історія створення природоохоронного об'єкту на цієї території налічує більше 70 років, з першої половини ХХ ст.

Великі лісові масиви та різноманіття природних умов створили своєрідний резерват, в якому в великій кількості збереглися всі представники фауни та флори, характерні для сучасного лісостепу. На території парку багато історичних пам'яток: городища скіфських часів та періоду Київської русі, залишки козацького монастиря.

Ці мальовничі ландшафти продовжують радувати людей і в наші часи. Різноманітні краєвиди Національного парку, але недаремно в назві національного парку фігурує слово «ліси». Гомільшанські ліси – це кілька великих лісових масивів, що розташовані на берегах Сіверського Донця та вздовж річки Гомольші. Разом вони створюють один з найбільших масивів нагірних дібров на Харківщині. Картину порослих дібровами крутих схилів Дінця доповнюють соснові бори, що розкинулися на пологішому протилежному березі річки, і характерний ландшафт заплави Дінця, де луки чергуються з дубовими та осиковими гаями. Ці лісові масиви подекуди межують з вологими або суходільними луками. Дотепер на території Парку збереглися і ділянки нагірних дібров зі старезними дубами, і корінні соснові бори природного походження (адже більшість борів на території області були висаджені).

Флора: тут налічують близько 1000 видів судинних рослин. Перелік рідкісних рослин становить 132 види, з яких 37 видів - це рослини нагірних дібров, 34 види - рослини борової тераси, 31 вид зустрічається на заплавах луках та 30 - степових видів. До Червоної книги України та міжнародних "червоних" переліків занесені: хвощ великий, цибуля ведмежа, в'язіль стрункий, що є реліктовою рослиною дольдовикового періоду, аконіт дібровний (ендем басейну С.Дінця), вороняче око, любка дволиста, костриця висока, костриця шорстколиста гніздівка звичайна, гронянка півмісяцева, зозулинні сльози яйцевидні, зозулинець болотний, ковила волосиста та дніпровська, косарики тонкі, рябчик малий і ін.

Фауна: тваринне населення Гомільшанського національного парку включає різноманітні зоогеографічні групи тварин, переважно з широкими ареалами. Основне ядро тваринного населення складають представники неморального лісового комплексу. Тут зустрічаються також види середземноморського походження, які знаходяться на північній межі свого ареалу. В лісах Гомільшанського лісового масиву виявлено низку реліктів атлантичного, третинного та льодовикового походження. По гіпновим та сфагновим болотам борової тераси ізолювано зустрічаються представники північної тайгової фауни, а на суміжних піщаних стаціях мешкає низка псамофільних і термофільних видів середземноморського і навіть середньоазіатського походження - реліктів ксеротермічного періоду.

Різноманіття біотопів даного природного комплексу сприяє розвитку різних видів наземних хребетних тварин. Тут зустрічається близько 20 видів земноводних та плазунів. На піщаних кучугурах по узліссях бору мешкає

рідкісна різнобарвна ящурка - плазун, що зберігся у незмінному вигляді з дольодовикового періоду.

Національний природний парк «Гуцульщина»

Національний природний парк «Гуцульщина» створений Указом Президента України від 14 травня 2002 року. Він розташований у межах Косівського району Івано-Франківської області й охоплює площу в 32271 га. Із цієї площі 7606 га земель надані Парку в постійне користування, а 24665 га включені до його складу без вилучення у землекористувачів. Протяжність Парку з північного заходу на південний схід близько 29 км, а з північного сходу на південний захід – 20 км.

Національний природний парк призначений для збереження, відтворення та раціонального використання генетичних ресурсів рослинного і тваринного світу, унікальних природних комплексів та етнокультурного середовища, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історичну, наукову, пізнавальну, освітньо-виховну, естетичну та рекреаційну цінність.

НПП «Гуцульщина» розташований у мальовничій лісистій частині Покутсько-Буковинських Карпат, яка є чи не найцікавішим регіоном України. Тільки тут найвиразніше і найповніше збереглися прадавні самобутні ремесла, промисли, традиції, звичаї унікального етносу гуцулів. Ця територія відзначається великою історико-культурною цінністю, своєрідністю природи, багатством і різноманіттям рекреаційних ресурсів.

Рельєф території Національного природного парку «Гуцульщина» складний і неоднорідний. Тут виділяють передгірну височинну область – Покутське Передкарпаття з переважаючими висотами 350-500 м над рівнем моря та область Зовнішніх Карпат, де абсолютні висоти сягають 1450-1470 м. Гірські хребти простягаються паралельними пасмами з північного заходу на південний схід. Вони здебільшого мають широкі гребені та відносно похилі схили. Між ними пролягають широкі міжгірні улоговини. Такий характер рельєфу сприяє доступності та зручності рекреаційного освоєння території Національного парку.

Одне з найбільших багатств Національного парку „Гуцульщина” – **ліси**. Під горою Грегит збереглися смерекові праліси, а на хребтах Сокільський та Каменистий – корінні букові ліси з домішкою ялиці й явора. Пралісові формації мають винятково важливе екологічне, науково-практичне, пізнавальне значення. Вони є еталонами живої природи, сприятливим середовищем для збереження популяцій рідкісних та зникаючих видів флори і фауни, можуть бути зручними і довготривалими моделями досліджень змін клімату, рослинності тощо.

Загалом на території Парку **зростає** за попередніми підрахунками 864 види судинних рослин, 161 вид мохоподібних, 145 видів макроміцетів, 2 види лишайників, загалом – 1140 таксонів. Серед них 39 видів належать до категорії рідкісних і занесені до Червоної книги України, зокрема, плаун річковий (п. колючий), баранець звичайний, сосна кедрова, лунарія оживаюча, астранція велика, беладонна звичайна, арніка гірська, пізньоцвіт осінній, лілія лісова, цибуля

ведмежа, підсніжник білосніжний, білоцвіт весняний, шафран Гейфелів, 18 видів зозулинцевих тощо. Список виявлених видів вищих рослин, занесених до Регіонального Червоного списку, включає аконіт волотистий, рутвицю малу, сонянку звичайну, тирлич хрещатий, оман високий, косарики черепитчасті.

Багатий та різноманітний **тваринний світ** Парку. Він налічує (за попередніми даними) 734 види, в тому числі: 36 видів ссавців, 150 – птахів, 10 – земноводних, 6 – плазунів, 30 – риб і круглоротих, 3 – молюсків, 13 – червів, 484 – комах, 2 – ракоподібних. До Червоної книги України занесено 58 видів, серед яких ведмідь бурий, видра річкова, борсук, кіт лісовий, рись, лелека чорний, глушець, орел-карлик, підорлик малий, сорокопуд сірий, сова довгохвоста, сич волохатий, мінога українська, саламандра плямиста, тритон альпійський, п'явка медична, 30 видів комах та ін.

У складі фауни НПП «Гуцульщина» відмічено велику кількість таксонів, які включені до міжнародних списків і конвенцій, а саме: 117 видів тварин – до другого та 67 – до третього списку Бернської конвенції (Конвенція про охорону флори, фауни і природних середовищ, Берн, 1979), 42 види – до другого списку Боннської конвенції (Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин, Бонн, 1979) та 8 видів – до Європейського Червоного Списку.

Багата територія Парку на **мінеральні джерела питної води, соляні джерела, з яких колись виварювали сіль**.

Особливим попитом любителів водних видів відпочинку та спорту користується річка Черемош, яка протікає вздовж південно-східної межі парку. З нею пов'язано багато легенд, переказів, вона оспівана поетами та піснями. Мальовничий Черемош є однією з візитних карток не лише Гуцульського краю, але й усіх Українських Карпат. Ще однією водною перлиною Гуцульщини є озеро Лебедине, що знаходиться в однойменному урочищі на висоті 650 м н.р.м. Цей унікальний природний комплекс є улюбленим місцем відпочинку місцевого населення та гостей краю.

З метою поліпшення умов для реалізації єдиної державної політики у сфері розвитку природно-заповідної справи, розширенні науково-дослідної діяльності Парку щодо збереження флори і фауни, охорони навколишнього природного середовища, а також у зв'язку з розвитком рекреаційної галузі при НПП «Гуцульщина» створено **лабораторію екологічного моніторингу**.

Тут проводиться аналітичний контроль (властивості, якісний та кількісний склад) поверхневих, підземних та зворотних вод, водно-болотних угідь Косівщини. Також проводиться аналіз натуральних соків, плодів, ягід та цитрусових.

Науковцями Парку реалізується **програма «Ренатуралізація раритетних видів рослин, тварин, середовищ в НПП «Гуцульщина» та на суміжних територіях**», яка передбачає: вивчення стану популяцій, загрожених видів та стану раритетних середовищ; розроблення оптимальних способів ренатуралізації порушених фітоценозів, створення банку репродукційного матеріалу раритетних видів; створення селекційно-репродукційних ділянок; реконструкцію порушених природних середовищ. В рамках програми з 2003 року проводяться заходи щодо

ренатуралізації тису ягідного. На ренатуралізаційних ділянках в різних біотопах Парку щорічно висівається насіння та висаджуються саджанці тису.

Деснянсько-Старогутський національний природний парк

Деснянсько-старогутський національний природний парк розташований у крайній північно-східній частині України (Сумська область) і займає площу **16215** га. Створено парк у **1999** році з метою збереження, відтворення й раціонального використання ландшафтів Лівобережного Полісся, з типовими й унікальними природними комплексами.

За характером ландшафтів його територія розділена на дві частини: Придеснянську й Старогутську.

Придеснянська частина парку являє собою заплаву й борову терасу р. Десни і її припливів. Заводь Десни в межах національного парку - один з найбільш збережених природних комплексів заводі цієї великої ріки в Україні.

Флора національного парку нараховує 801 вид вищих судинних рослин. Хоча **фауна** парку вивчена недостатньо, у ній багато рідких зникаючих видів, занесених у Червону книгу України (20 видів) і в списки уразливих видів Європи.

Такі види, як ведмідь бурий, рись, сич, ореховка зустрічаються тільки тут і в Карпатах. А для зайця білого, свищучи й вівсянки регіон національного парку є взагалі єдиним місцем перебування на території всієї України.

Прикордонне положення парку створює перспективи для перетворення його в білатеральний заповідний об'єкт із прилягаючими об'єктами в Росії.

Ічнянський національний природний парк

Ічнянський національний природний парк розташований на південно-заході Ічнянського району Чернігівської області (Україна).

Природний парк був створений у **2004** р. з метою збереження, поновлення й раціонального використання звичайних і унікальних лісостепових комплексів у верхів'ї річки Удай.

Загальна площа парку становить **9665,8** га, в тому числі 4686,1 га земель, що надані парку в постійне користування, та 4979,7 га земель, включених до його складу без вилучення у землекористувачів (дендрологічний парк загальнодержавного значення «*Тростянець*», 204,7 га та Прилуцьке державне лісогосподарське підприємство 4775,0 га).

Парк ділиться на такі частини: заповідна зона (22.13 % - 2140.0 га), зона регульованої рекреації (75.78 % - 7324.7 га), зона стаціонарної рекреації (0.36 % - 35.0 га), господарська зона (2.33 % - 166.1 га). Штат співробітників парку: 55 чоловік, у тому числі 1 науковий співробітник і 5 охоронців.

Рослинний світ парку вражає своїм видовим багатством і неповторними мальовничими ландшафтами. 16 % - це ліси. Комплекси фауни: цибульні степи, дубові, грабо-дубові і дубово-соснові ліси, евтрофні болота. Серед лікарських

рослин парку є такі, що занесено в Червону книгу України: лілія лісова й плаун літній.

Фауна парку представлена багатьма рідкими й зникаючими видами. Червоною книгою України оберігається - горностай, борсук, видра річкова, представником Європейського червоного списку є вовк.

Парк надає всі умови для відпочинку, а зокрема, для пішохідного туризму, пізнавальної прогулянки й екскурсії, лижної прогулянки, катання на човні, збору грибів і ягід, рибного лову тощо.

Карпатський національний природний парк

Карпатський національний природний парк - національний парк, розташований в Івано-Франківській області (Яремча), створений у **1980** р. як перший у радянській Україні державний національний природний парк.

Загальна площа парку — **50303** га, з них у власності парку перебуває 38583 га. Зонування: заповідна зона - 10968 га, рекреаційно-господарська зона - 39335 га.

Основне завдання парку - збереження неповторної природи східного макросхилу Українських Карпат, його гірських і долинно-річкових ландшафтів, історичних, архітектурних і етнографічних пам'яток.

Флора: загальна кількість видів рослин, що виростають на території парку - 1105, з них 78 занесені в Червону книгу України.

Фауна: на території парку живуть 185 видів тварин, з них 32 занесені в Червону книгу України.

На території парку є два великих озера: Несамовите (на висоті 1750 м. на горі Туркул) і Маричейка (на висоті 1510 м. на горі Шурин-Гропа). За народними легендами саме з озера Несамовите грішні душі набирають крижинки й розсипають їх з небес градом, наносячи людям великий збиток. Ці озера дуже мальовничі й у народі їх називають "морське око".

Мезинський національний природний парк

Мезинський національний природний парк розташований у Коропському районі Чернігівської області уздовж правого берега ріки Десна, створений у **2006** р.

Площа парку - **31 035,2** га, з яких 8 543,9 га передані парку в постійне користування.

Парк створений з метою збереження та відродження типових і унікальних природних комплексів Новгород-Сіверського Полісся.

Територією парку протікає ріка Десна і її припливи - Студинка, Криста, Головесня, Хвостинка. У заплаві Десни збереглося багато стариц і озер, серед яких самим великим є озеро Хатынь (50 га). Болота займають невелику площу й розташовані на півночі парку двома невеликими масивами.

Фауна нараховує 149 видів хребетних тварин: 25 видів риб, 9 - земноводних, 3 - рептилій, 93 - птахів і 19 - ссавців. 24 види тварин перебувають під охороною Червоної книги України.

На території парку розташовано близько **50 пам'ятників археології**. У їхньому числі - відома *Мезинська палеолітична стоянка*, вік якої - 20 тисяч років.

Реконструйовані пам'ятки вражають своєю досконалістю та простотою. Основу-каркас будинків склали дерев'яні жердини, вкопані з нахилом у землю по краю підлоги та скріплені між собою. Дерев'яний каркас зовні накривався шкірами тварин. Для укріплення та утеплення житла стіни й покрівлю у три яруси обкладали кістками тварин. Цокольна викладка з черепів мамонта була присипана землею. Другий ярус складався переважно з лопаток мамонта. Увінчували й прикрашали будівлю роги північного оленя та бивні мамонта. На стрісі розміщувався череп вовка - тотем жителів Мезинської стоянки (тотем - у первісних віруваннях - це тварина, рослина, предмет або явище природи, які служили об'єктом релігійного культу роду або племені і вважалися його родоначальником або охоронцем).

Науковцям удалося підрахувати, що на будівництво тільки одного з мезинських будинків було використано 300 кісток тварин, серед яких понад 270 кісток мамонта. Загальна вага будівельних конструкцій досягала 2,5-3 тонн, площа становила 20 квадратних метрів. Неподалік розміщувалися надвірні вогнища, виробничі ділянки та ями-льохи. Навколо будинку археологи зафіксували близько восьми тисяч фрагментів кременю, загальна ж кількість кремінних виробів, знайдених на стоянці, сягає 113 тисяч! Крім того, в скупченні кісток трапився "шумкий" набірний браслет, що складався з п'яти ізольованих пластин, вирізаних із бивня - своєрідний музичний інструмент типу кастаньєт. Кожна пластина орнаментована ялинковим візерунком, ромбічною фігурою. Цей витвір пізньопалеолітичного мистецтва дивує досконалістю виконання, з якою майстер-різьбяр зміг за допомогою примітивних кремінних різців та свердел відділити від бивня пластини шириною 12 міліметрів, товщиною два міліметри та зробити отвори діаметром 1,5 міліметра для сполучної нитки!

На долівці поряд із музичними інструментами знайшли голку та вісім проколов, якими користувалися мезинські артисти, коли змінювали одяг під час магічного дійства. Тут же дослідникам трапилися фрагменти прикрас-підвісок із морських молюсків та кісток. Поблизу знаходились залишки червоної та жовтої вохри (2-3 кг), що слугувала для гримування й фарбування тіла.

Кількість учасників музичного "ансамблю" становила не менше шести-семи осіб. Розмістившись біля будинку, цей колектив "грав" перед усіма мешканцями стоянки. Після виконання "музичні кістки" поверталися на своє місце й складалися "гіркою". Там і застав їх обвал даху багато тисяч років тому.

Тривалий час призначення цих кісток бентежило розум дослідників. Лише у 70-х роках київський археолог Сергій Бібіков звернув увагу, що на лопатці помітні сліди ударів. На підставі висновків трасологічної та судово-медичної експертизи встановили, що по кістках били молоточком із рога північного оленя, який теж було знайдено в розкопках. Для підтвердження цієї гіпотези залучили експертів: археологів, палеонтологів, палеотрасологів, медиків, фотоаналітиків, мистецтвознавців. Усі вони одноставно дійшли сенсаційного висновку: цей комплекс є єдиним відомим у світі палеолітичним оркестром ударних інструментів.

Таким чином, Мезинська знахідка поклала початок розвитку нового наукового напрямку - археологічного музикознавства.

1965 року був заснований музей Мезинської стоянки, що з часом перетворився на краєзнавчий.

Національний природний парк Подільські Товтри

Національний природний парк «Подільські Товтри», розташований у Хмельницькій області, створений у 1996 р. для збереження природної розмаїтості гряди Товтри.

Загальна площа парку - **261316** га (12,5 % території Хмельницької області), з них у власності парку перебуває 1300 га.

Флора: загальна кількість видів рослин, що виростають на території парку - 1700, з них 60 занесені в Червону книгу України.

Фауна: загальна кількість видів тварин, що проживають на території парку - 217, з них 29 занесені в Червону книгу України.

Парк є природоохоронною, рекреаційною, культурно-освітньою, науково-дослідною організацією загальнодержавного значення та відповідно до Закону України від 21.09.2000 року №1989-III Національний природний парк "Подільські Товтри" входить у Подільський регіон Національної екологічної мережі України.

На території НПП виявлені більші запаси мінеральних вод (типу "Нафтуся", "Миргородська", "Мінська" і інші). Дебет таких джерел становить у середньому 60 куб.м. на добу.

На території парку "Подільські Товтри" наявність як унікальних рукотворних об'єктів, так і неповторних природних комплексів створили виняткові умови для розвитку туризму не тільки оздоровчого, але й пізнавального (на території парку перебуває під охороною 129 об'єктів природозаповідного фонду, серед яких є парки й садиби різного ступеня схоронності й культурно-історичної цінності, виростає 2977 видів, форм і сортів рослин з різних кліматичних зон, у тому числі дерев і чагарників 521 вид, з деревинно-чагарникової й трав'янистої флори - 395 видів плодових рослин, 620 видів тропічних, 111 видів корисних трав'янистих рослин місцевої й дикоростучої флори, 19 археологічних пам'ятників, більше 302 історико-архітектурних пам'ятників (у м. Кам'янцю-Подільському перебуває більше 200 об'єктів, у Кам'янець-Подільському районі - більше 63 об'єктів, у Чемеровецьком - більше 27 об'єктів, у Сатановском регіоні - більше 12 об'єктів).

На території Національного природного парку розміщений 21 стаціонарний рекреаційний об'єкт (санаторії, профілакторії, турбази, будинку відпочинку й ін.), близько 160 промислових підприємств, колективні й індивідуальні сільські господарства, які завдають шкоди природі. Тому основним завданням НПП є охорона природної розмаїтості, створення організованих зон відпочинку й оздоровлення.

На території НПП ведеться виробництво екологічно чистих продуктів харчування й відповідно сировини.

Національний природний парк Святі Гори

Національний природний парк «Святі гори» розташований у північній частині Донецької області, у Слов'янському (11957 га), Краснолиманському (27665 га) і Артемівському районах.

Створений 13 лютого **1997** року. Загальна площа парку - **40589** га, з них у власності парку перебуває 11878 га.

У парку є крейдові гори, на яких збереглися рідкі рослини стародавності, наприклад, сосна крейдова, збережена з дольодовикового періоду.

Ріка Сіверський Донець згадується в древнекиївській літопису. Як повідомляє Нестір, в 1111 році дружини князя Володимира Мономаха перейшли Донець і завдали нищівної поразки половцям на їхніх землях. Тут розігралися події, повідані нам невідомим автором у дорогоцінному пам'ятнику слов'янської літератури "Слово о полку Игореве".

Сіверський Донець - четверта за величиною ріка України. Долина ріки асиметрична, із крутим стрімчастим правим берегом і великою добре обводненою заплавою, що переходить у надзаплавні тераси на левому березі.

Ця крейдова гряда утворилася з опадів древнього теплового моря, що існувало тут 100-80 млн. років тому.

В 2008 році крейдові гори на території національного природного парку «Святі гори» потрапили в Топ-100 всеукраїнського конкурсу «Сім природних чудес України».

Флора: загальна кількість видів рослин на території парку - 943, з них 48 занесені в Червону книгу України. Охороняється: реліктові бори сосни крейдової, реліктові й ендемічні рослинні угруповання на відшаруваннях крейди, байрачні ліси, степу, лугова і болотна рослинність заплави. Флора нараховує 20 ендемічних видів.

Фауна: на території парку живуть 256 видів тварин, з них 50 занесені в Червону книгу України. Фауна нараховує 43 виду ссавців, 194 - птахів, 10 - плазуючих, 9 - земноводних, 40 - риб.

На території парку перебуває **129 об'єктів археології** (від палеоліту до середньовіччя), 73 пам'ятки історії. У 1980 році на нинішній території парку був заснований державний історико-культурний заповідник. Основу комплексу пам'ятників заповідника становить - **Свято-Успенська Святогорська лавра** (заснована в XIII - XVI століттях, статус лаври одержала в 2005 році), розташована на скелястому правому березі Сіверського Дінця.

До комплексу історичних пам'ятників також відноситься **монументальна скульптура Артема** роботи І. П. Кавалеридзе. Поруч із пам'ятником перебуває **Меморіал Великої вітчизняної війни**.

До складу Національного природного парку «Святі гори» включені наступні пам'ятники природи й заказники:

- ботанічний пам'ятник природи загальнодержавного значення «Маяцкая дача»
- лісовий заказник місцевого значення «Урочище Сосна»
- лісовий заказник місцевого значення «Заплава-1»

- пам'ятник природи « 600-літній дуб»
- Дендропарк Маяцького лісництва
- орнітологічний заказник місцевого значення «Болото Мартиненково»
- загальнозоологічний заказник місцевого значення «Чорний Жеребець»
- ботанічний заказник місцевого значення «Конвалія»
- ландшафтний заказник місцевого значення «Подпесочне»
- ландшафтний заказник місцевого значення «Чернецьке»
- гідрологічний пам'ятник природи місцевого значення «Озеро Чернецьке»
- «Соснові насадження»
- пам'ятник природи «Тополя»

Основними завданнями НПП "Святі Гори" є охорона й вивчення природних і історико-культурних комплексів і об'єктів на його території, створення умов для організованого туризму й відпочинку населення й екологічна освіта відвідувачів.

Для ефективного виконання цих завдань територія парення розділена на функціональні зони з диференційованим режимом охорони й використання природних ресурсів.

Національний природний парк Синевир

Національний природний парк «Синевір» розташований у Межгірському районі Закарпатської області. Парк створений у **1989** р. . Своєю назвою парк зобов'язаний розташованому на його території *озеру Синевир* - найбільшому озеру Закарпаття площею 0,7 га. Загальна площа парку - **40400 га**.

Зонування: заповідна зона - 5807 га, зона регульованої рекреації - 21396 га, зона стаціонарної рекреації - 11 га, господарська зона - 13192 га.

Флора: загальна кількість видів рослин, що зростають на території парку - 914, з них 38 занесені в Червону книгу України.

Фауна: загальна кількість видів тварин, що живуть на території парку - 236, з них 22 занесені в Червону книгу України.

Природні умови парку є типовими для Горган - одного з Карпатських гірських масивів. Для місцевості характерні хребти з бурими гірничо-лісовими й дерено-буроземними щебенчатими ґрунтами, а також середньогорні древньоольодовикові хребти з полонинами, бурими гірничо-лісовими щебенчатими й горно-торф'яно-буроземними ґрунтами.

Найвищими вершинами тут є Стримба (1719 м над рівнем моря) і Негровец (1707 м).

Характерною рисою гір є наявність великих кам'янистих розсипів, які називаються в народі «греготами». Крім них, представлені всі типи рельєфу - від полонинного до долинного.

Національний природний парк Сколівські Бескиди

Національний природний парк «Сколівські Бескиди» розташований на території Львівської області. Парк охоплює басейни рік Стрий і Опир, і займає площу **35684** га, у тому числі - 24702 га надані парку в постійне користування й

10982 га включені до його складу без вилучення в постійного землекористувача (Сколевського військового лісгоспу).

Національний парк створений у 1999 р. з метою збереження, відтворення й раціонального використання природних територіальних комплексів даного регіону, які мають важливе природоохоронне, естетичне, наукове, освітнє, рекреаційне й оздоровче значення.

Кам'янецький водоспад – диво природи, це каскад водоспадів висотою 7 метрів, який знаходиться в національному природному парку “Сколівські Бескиди”. Вважається, що якщо дівчина зранку скупається у водоспаді, то протягом року вдало вийде заміж.

На території парку на ріці Велика Рика розташований водоспад Гуркало.

На території парку перебуває державний історико-культурний заповідник «Тустань».

На терии парку проводиться щорічний *Міжнародний Молодіжний Табір «Зелемин» (ММЛ «Зелемин»)*.

На даний час у зоні діяльності НПП діють понад 20 баз відпочинку й пансіонатів. Починає також формуватися мережа приватних господарств, які орієнтуються на екотуризм (агротуризм).

Флора. За попередніми даними, флора парку містить близько 700 видів судинних рослин, серед яких кілька десятків рідкісних, занесених у Червону книгу України. Рано на весні з-під снігу з'являються фіолетові квіти шафрана Гейфеля, трохи пізніше зацвітають білоцвіт весняний, підсніжник білосніжний.

Фауна. Тваринний світ Сколівських Бескидів досить багатий. Тут зосереджено багато видів тварин занесених до Червоної книги України.

НПП "Сколівські Бескиди" включає колишню територію Майданського заказно-мисливського господарства, де водяться бурий ведмідь, видра, борсук, кіт лісовий, козуля, олень благородний, горностай та інші види ссавців.

Сюди ще в 70-х роках ХХ ст. був інтродукований зубр, який добре адаптувався в даних умовах.

Для збільшення поголів'я звірів на території господарської та рекреаційної зон парку проводяться біотехнічні заходи, зокрема зимою в місцях скупчення рослиноїдних тварин (козуль, оленів і т.п.) проводиться їх підкормка. Полювання у заповідній зоні заборонено. Із земноводних у букових лісах зрідка трапляються саламандра плямиста, а у вологих едатопах – тритони альпійський і карпатський.

Ужанський національний природний парк

Ужанський національний природний парк розташований у гірському масиві Східних Карпат, будучи невід'ємною складовою частиною єдиного у світі тристороннього польсько-словацько-українського Міжнародного біосферного заповідника «Східні Карпати», що підтверджується сертифікатом ЮНЕСКО.

Загальна площа парку - 39, 2 тис. гектари. Розташований національний парк у верхньому рукаві ріки Уж.

Створено парк був в 1999 р. на базі ландшафтного парку "Стужиця". Основною метою його діяльності є збереження, відтворення й раціональне використання природних ландшафтів.

Справжнім скарбом парку є **стародавні ліси**, які розкинулися на **3 тис. га**. На території Ужанського парення проростає більше **200 видів** лікарських рослин, **40** з яких внесені до Червоної книги України.

Фауна краю - тут живуть кабани, плямисті олені, зайці, ведмеді, лиси, рись і ін. Пернаті представлені 82 видами птахів, серед яких рідко зустрічаючі: чорний лелека, сокіл. У річках є форель і харіус. У Червону книгу України занесені 42 види рослин і 10 видів тварин.

На території парку зустрічаються **карстові печери**.

А в 1866 р. на цю місцевість упав **найбільший метеорит Європи** - «Князівський метеорит». Зразки його перебувають у приватному краєзнавчому музеї, а також музеях Відня й Москви.

Шацький національний природний парк

Шацький національний природний парк розташований у Волинській області. Створений у **1983** р. з метою охорони рідких природних комплексів у районі Шацьких озер.

Загальна площа парку — **48977** га, з них у власності парку перебуває 18810 га. **Зонування**: заповідна зона - 5144,9 га, зона регульованої рекреації - 12971,1 га, зона стаціонарної рекреації - 978 га, господарська зона - 29883 га.

Флора: загальна кількість видів рослин, що виростають на території парку - 789, з них 32 занесені в Червону книгу України.

Фауна: на території парку живу 33 види, занесених до Червоної книги України.

Волинське поозер'я характеризується великими за площею та глибиною озерами, великими лісовими масивами, а також теплим і м'яким кліматом, значними рибними ресурсами — все це створює сприятливі умови для масового відпочинку. Нині переважаючим на території парку є загальнооздоровчий відпочинок у зоні стаціонарної рекреації озер Свитязь і Пісочне. Саме тут сконцентровано 56 баз відпочинку з незначною ємністю, спортивно-оздоровчі та дитячі табори, санаторії, пансіонати, стаціонари вищих навчальних закладів та два наметові містечка. Водночас у різних закладах можуть відпочивати близько 7600 осіб.

Яворівський національний природний парк

Яворівський національний природний парк у Львівській області зовсім молодий - він був окреслений у своїх сучасних границях відносно недавно в **1998** році. Парк займає **70.786 га**, які вважаються буферною зоною між природним заповідником «Расточье» (з ним граничить південна частина парку) і Яворівським військовим полігоном (примикає з північно-заходу).

Практично вся територія парку покрита лісом, що й обумовило повну відсутність поселень у парку. Лісовий покрив у парку представлений грабами, дубами й соснами. .

Флору парку органічно доповнюють 200 видів лікарських рослин, що виростають у ньому. Усього ж налічується близько 700 видів судинних рослин.

Фауна парку досить різноманітна. В одному парку знайшли собі житло куниця, і заєць-русак, і білка, і видра, і борсук і горностаї, козуля, дикий кабан, енотовидний пес і лисиця.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення – це найбільш визнані та цінні зразки паркового будівництва, що створені з метою охорони їх та використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних і оздоровчих цілях..

Найбільш видатні: Айвазовський, Місхорський, Масандрівський, Гурзуфський, Фороський, Алупкинський, Чукурлар.

Природний парк «Айвазовський»

Парк «Айвазовський» знаходиться на крутих схилах амфітеатру невеликої бухти в Кримському селищі Партеніт між мисом Плака і мисом Тепелер. **Площа парку становить 25 га.**

Парк Айвазовського порівняно молодий. Він розташований на території чудового старого парку, що був закладений в 1964-1966 роках на місці колишніх виноградників. Це був мальовничий рукотворний парк зі ставками, струмочками, водоспадами, екзотичними рослинами зі всього світу і прекрасними скульптурами; з реліктовим оливковим гаєм, віком понад 200 років, де відпочивали Пушкін, Раєвський, Грибоедов.

Чудовий рукотворний парк-пам'ятник Айвазовское з реліктовим маслиновим гаєм, вік якої більше двох століть; водоспади, каскадні струмки, мальовничі куточки з екзотичними рослинами.

Флора: Понад 6500 хвойних дерев і 200 видів рослин. Посадки проводилися 2-3 літніми саджанцями та крупно розмірним посадковим матеріалом у вигляді алей, гаїв, груп сосен, кедра та кипариса.

За основу пейзажного саду парку взяті міфи, легенди й історичні факти, пов'язані із цим куточком Південного берега Криму. Існуючий маслиновий гай двохсотлітніх маслин став основою організації тут своєї експозиції, пов'язаної з античним світом. Композиційною віссю ділянки є струмок, що перетинає маслиновий гай, із системою природних водойм. Образ античного світу підкреслюють малими формами архітектури (пергола, ротонда в маслиновому гаї, садові меблі й ін.), середземноморською рослинністю, скульптурами богів, героїв і муз. Поряд з експозиціями, що відбивають історію краю, важливу роль у формуванні образу парку «Айвазовський» грають композиції, характерні для сучасної ландшафтної архітектури. Це як би ілюстрації вже відомих у світі напрямків і стилів садово-паркового мистецтва. Це античний сад, сад ароматів,

терасовий сад, рокарій, ротонда у Маслиновому гаї. Завершується пейзаж в стилі модерн, композиційним центром якого є класична альтанка з мармуровою скульптурою «Жриці таємних одкровень», декоративним басейном і водоспадом. Центральна галявина оточена посадками екзотичних рослин (пальми, банани, араукарія, секвоя, родендрон тощо), кожне з яких сприймається як своєрідна жива скульптура на тлі газону. У контрасті з ним спроектований італійський сад з типовою для нього насиченістю малими архітектурними формами. Японськими фахівцями підібрані ділянка й складена проект по створенню традиційного японського саду із чайним будиночком і всіма атрибутами, що відбивають східну філософію пристрою миру. Існуюча експозиція сукулентів «Арізона» - фрагмент мексиканського саду, що втілює образ і ландшафт доколумбової Америки. Він розміщений на сонячній і сухій ділянці парку.

Природний парк «Місхорський»

Розташований в центральній частині курортного району Місхора, на узбережжі між мисом Ай-Тодор і мисом Кішка. **Площа парку** в даний час становить **21,3 га**.

Місхорський парк був закладений після приєднання Криму до Росії в 1780-1783 р. р. за архітектурними проектами Марко і Кебаха. Він є самим старим парком на Південному березі Криму. Походження його назви вірогідно не встановлено, однак відомо, що це поселення в часи генуезців називалося «Мусікори», а в часи турецького панування - «Міссікорь» або «Мусхорь», що в перекладі означає «серединний».

Флора: тут зосереджено близько 300 видів і садових форм екзотичних дерев і чагарників. Є вічнозелені кипариси, кедр, сосни, лавр, тис, секвоя, магнолія, мигдаль, самшит, горіх, двохсотлітні дуби й маслини. Батьківщиною багатьох з них є далекі країни: Японія - криптомерії елегантної, Північна Америка - кипариса арізонського, Мексика - агави.

Природний парк «Масандрівський»

Масандрівський парк - один із наймальовничих на Південному березі Криму. Закладений він був у 40-х роках XIX в. і роботи з його формування тривали до початку XX в. Зараз на **43 га** Нижньої Масандри виростає більше 200 деревних і чагарникових порід.

В 1889 р. Масандра стає царським маєтком. Строго вирішена партерна ділянка добре підкреслює палацовий будинок у масиві лісів і гір. Палац і парк Верхньої Масандри розташовані в горах, на скаті Масандровської яйли, над шосе, на висоті 200-250 м над рівнем моря. . Завдяки високій оцінці ділянки й «розкритій» плануванню зеленого простору із площадки в палацу й від партеру відкривається прекрасний вид на безмежні простори моря, ялтинська затока й гірський ланцюг, що піднімається над ним, з вершиною Ай-Петрі.

Флора. У парку налічується близько 50 видів рослин. Парк формувався поступово шляхом заміни місцевих дубово-грабових насаджень привізними

екзотичними деревами й чагарниками, серед яких: самшит, тис ягідний, пінія, катальпа. З місцевих порід: дуб, граб, дика фісташка, сосна кримська, слива, мигдаль. Основу рослинності парку складають вікові дуби і кипариси. Іншим композиційним вузлом цієї частини парку є галявина із секвою гігантської. У західному напрямку від центральної частини великий інтерес представляє композиція кам'янистого саду, що є акцентом при підході до парку від Полікуровського пагорба. Тут ростуть дуб, багатостовбурні колоновідні екземпляри тиса ягідного, суничне дерево, форзіція, безліч ялівців.

На верхній терасі, найбільш багатою рослинністю, створені дві ділянки відпочинку. У центрі композиції одного з них у кільці прогулянкових доріжок - фонтан Флора. Інші формуються площадками платанів, каштанів і кипарисів.

Майбутнє Масандрівського парку багато в чому залежить від сусідства нового готельного комплексу відпочинку «Ялта», у процесі проектування й будівництва якого його творці ставили як одне з найперших завдань, які необхідно було вирішити, - гармонічний взаємозв'язок архітектури із природою й дбайливе відношення до унікального Масандрівському парку. У якості естетичного завдання ставилося досягнення ефекту органічного злиття архітектури комплексу із природним оточенням. У цьому ідея співіснування двох таких значних об'єктів, як комплекс відпочинку, що втілює в собі прогресивні тенденції сучасного курортного будівництва, і унікальний парк-дендрарій, де зібрані найцінніші представники кримської й екзотичної флори.

Природний парк «Гурзуфський»

Парк розташований в західній частині Гурзуфського амфітеатру, в гирловій частині долини річки Авунди. Це один з перших парків, закладених на Південному березі після включення Криму до складу Росії. У 1808 році новоросійський генерал-губернатор герцог Арман Рішельє побудував тут садибу. **Площа парку становить 12 га.**

Флора. Гурзуфський парк по багатству рослинності і красу входить в число кращих парків Південного берега. З часу заснування збереглося 140 видів і форм рідкісної дендрофлори: секвоядендронів гігантський, магнолія крупноквіткова, кедри ліванський, гімалайський і алтайський, маслина європейська, кипарисовик Лавсона. З місцевих видів у парку знаходяться суничник дрібноплідний, сосна кримська, ялівець високий, фісташка туполиста, іглиця понтійська, ладанник кримський. Великий інтерес представляють старі насадження кипариса вічнозеленого, який так любився А. С. Пушкіну під час його перебування в Гурзуфі в 1820 р.

Цілком природно бажання погуляти по тінистих алеях Гурзуфського парку. Але на жаль, парк знаходиться на території санаторію з жорстким пропускним режимом. Тому відвідування парку можливо тільки у складі організованої екскурсійної групи.

Природний парк «Фороський»

Фороський парк - одне з головних багатств курорту Форос - заснований у першій половині XIX століття.

Площа парку становить 70 гектарів, з яких 30 зайняті культурними насадженнями (нижня й середня зони), а 40 являють собою лісопаркову (верхню) зону.

Фороський парк позначений на картах ще з 1834 року. Парк був закладений генералом М.М. Раєвським-старшим. У 1887 році маєток "Форос" 300 га придбав з торгів московський купець 1-й гільдії Олександр Григорович Кузнєцов - найбільший російський торговець чаєм та фарфорозаводчик, онук А.Губкіна, що володів чайними плантаціями в Індії й на Цейлоні. За часи О.Г.Кузнєцова парк був заселений безліччю рідких птахів і тварин, аж до антилоп. Кузнєцов повністю перепланував парк. І зараз у цьому ландшафтному парку ростуть секвоя, родендрон гігантський, сосни алепська, італійська, приморська, Сабинова, ялиці грецька, іспанська, німідійська, кавказька, кедри атласький, гімалайські, ліванський, кипариси аризонський, великоплідний, пальми, магнолії, платан і інші породи.

Всього у парку зростає понад 200 видів і форм дерев і чагарників, більшість із яких становлять екзотичні породи.

За розмаїтістю дивовижних рослин парк може конкурувати з Никитським ботанічним садом, а за красою ландшафтної композиції - з парком Алупкинського палацу графа Воронцова.

Фороський парк оголошений пам'ятником садово-паркової архітектури й перебуває під охороною закону.

Природний парк «Алупкинський»

Алупкинський парк (інша назва - Воронцовський парк) - чудовий парк, що становить єдиний ансамбль із Воронцовським палацом.

Алупкинський парк заснований в першій половині XIX століття. Парк довжиною **40 гектарів** талантом німецького садівника Карла Кебаха так органічно вписаний в місцевий ландшафт, що, здається, і не було тут впливу людської руки. Кебах напевно був романтиком, адже тільки людина з тонко відчуває душею міг так акуратно доповнити природну красу, не пошкодивши її.

Флора. Алупкинський парк має на сьогоднішній день до 200 видів і форм рослин. Тут ростуть маслини і кипариси, лаври та пальми, великоплідний і дрібноплідний земляничники, калина вічнозелена і араукарія чилійська.

Природний парк «Чукурлар»

Парк-пам'ятник «Чукурлар» є цінним зразком паркобудування на Південному березі Криму. Він являє науковий інтерес як вдалий приклад створення приморських парків на Південному березі Криму в курортній зоні на

базі добре збережених паркових композицій, сформованих в кінці ХІХ ст. навколо старих садиб. **Площа парку становить 17 га.**

Флора. Велике наукове значення парку полягає у високій видовій насиченості його деревними рослинами. Склад паркових композицій входить 168 видів дерев, чагарників і ліан, а також понад 70 декоративних садових форм деревних рослин. 12 видів рослин, занесених в Червону книгу. Загальна кількість деревних рослин становить 232 екземпляра, трав'янистих рослин - близько 2 тис. примірників.

За багатством видового складу рослин, парк є одним з кращих серед санаторних парків Великої Ялти. Унікальні екзотичні рослини здебільшого визначають зовнішній вигляд парку, його естетичну цінність, є основою паркових композицій.

Парки, що належать до загальнодержавних, є **природоохоронними рекреаційними установами.**

- Регіональний ландшафтний парк «Верхньодністровські бескиди»
- Регіональний ландшафтний парк «Знесіння»
- Регіональний ландшафтний парк «Зуївський»
- Регіональний ландшафтний парк «Надсянський»
- Регіональний ландшафтний парк «Приінгульський»
- Регіональний ландшафтний парк «Равське Розточчя»
- Регіональний ландшафтний парк «Тилігульський» (Миколаївська область)
- Тилігульський регіональний ландшафтний парк (Одеська область)

Регіонально-ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя»

Гранітно-Степове Побужжя — регіональний ландшафтний парк на північному заході Миколаївської області України. Парк охоплює річкову долину Південного Бугу і каньйоноподібні долини його приток — Великої Корабельної, Бакшали, Мертвоводу. Простягається на 70 км від південної частини Первомайську до с. Олександрівка Вознесенського району. Природний комплекс Гранітно-Степове Побужжя є однією з найдавніших ділянок суші Євразії, яка не була покрита морем протягом 60 мільйонів років.

Утворений в 1994 р. рішенням Миколаївської обласної ради, і розташований на території Первомайського, Арбузинського, Доманівського та Вознесенського районів. **Площа парку — 6267 га.**

Справжньою перлиною для туристів є Регіонально-ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя», який розташований у межах Первомайського, Доманівського, Арбузинського, Вознесенського, Братського, Врадіївського районів Миколаївської області, а також в районі міста Южноукраїнськ...

Долину річки Південний Буг не дарма вважають однією з найкращих природних «перлин» України. Особливо мальовничою є територія від північної околиці с.Кінецьпіль до м.Вознесенська. Мало хто ще знає про дивовижні річки

Мертвовод та Арбузинку, які є притоками р.П.Буг. Так, течія цих річок, не така стрімка, як Бугу, але за мільйони років ці маленькі річки створили неповторний каньйон, який захоплює подих. Годинами можна дивитися на цей витвір мистецтва, створений природою.

Долини річок Південний Буг, Мертвовод та Арбузинка, які знаходяться на Миколаївщині, необхідно розглядати як один суцільний, комплексний об'єкт. Для створення унікального ландшафту у долинах цих річок природа працювала понад 3000 мільйонів років. На цій території на денну поверхню виходять одні з найстаріших порід Українського Кристалічного Щита – супракрустальні товщі, серії і ультраметаморфічні, інтрузивно-магматичні комплекси.

Частину запропонованої площі займає територія регіонального ландшафтного парку «Гранітно-степове Побужжя». Площа, що знаходиться під охороною, складає 6267 га. земель.

На цій ділянці знаходиться велика кількість унікальних об'єктів живої природи та прибузьких і причорноморських ендеміків:

- 900 видів судинних рослин, 26 з яких занесено до Червоної книги України;
- не менше 9000 видів комах, 56 з яких занесено до Червоної книги України;
- 300 видів хребетних тварин, 46 з яких перебувають під охороною держави.

В долині річки Південний Буг, між селами Мигія та Олександрівка знайдено 98 археологічних пам'яток. Вони мають велику наукову цінність і представляють неперервний хронологічний ряд від палеоліту (які датуються 30 тисяч років до н.е.), та часів формування слов'янського етносу. Особливо цікавими є залишки поховань – кіммерійців, скіфів, трипільців, сарматів, древніх слов'ян, римлян та інші.

Середня течія Південного Бугу була останнім притулком запорізьких козаків після ліквідації козацтва на дніпровських порогах. Тут була створена одна з найпотужніших територіальних одиниць Запорозької Січі – Буго-Гардська паланка з адміністративним центром біля злиття балки Ташлик та Південний Буг (знаменитий острів Гард).

У кінці XVIII століття бузький острів Мигія був центром Гайдамацького руху. На острові був розташований табір – Гайдамацька Січ, що надавав притулок та захист гайдамакам.

В місті злиття р.П.Буг та р.Синюхи, сьогодні розташоване м.Первомайськ на Бузі, у минулому на цій території були збудовані запорозька фортеця Орлик, турецька — Голта та польська — Богополь.

Про величне козацьке минуле свідчать назви місцевості по долині р.Південний Буг – острів козака Мамає, острів Гард, урочище Протіч з Протічанською скелею, скеля Турецький стіл, Брама, Сова, Пугач, Гайдамацька балка та інші.

Так на площі збереглися чудові історико-архітектурні об'єкти – гідроелектростанція с.Мигія, яка була побудована понад 100 років тому представниками шляхетського роду Скаржинських, та млиновий комплекс, збудований паном Сабанським в 1902р. на північній околиці с.Кінецьпіль.

Від с.Кінецьпіль до м. Южноукраїнська проходить чергування ділянок порогів та спокійної течії. Найкращі пороги, які є Меккою водного туризму і місцем паломництва тисяч спортсменів та туристів, розташовані біля с.Мигія , с.Куріпчино, с.Семенівка, с.Львове, с.Іванівка, с.Константинівка і останні біля м.Южноукраїнська.

Стрімкі скелі, які утворюють каньйони по берегам річок сягають висоти до 50 метрів і є чудовим місцем для тренувань альпіністів. Каньйони знаходяться біля с.Куріпчино, м.Южноукраїнська, гирла річки Велика Корабельна (Іванівський міст) по руслу Південного Бугу та с.Актово і с.Петропавлівка по руслу Мертвова.

Територія має надзвичайно високий рекреаційний потенціал – дивовижні краєвиди, історико-культурну цінність, велику кількість радонових джерел, хорошу автотранспортну розв'язку і є однією з найкращих в Європі природних трас для водного слалому.

Сучасна площа регіонального ландшафтного парку становить 7394,3 га. Вже у 2008 році планується оформлення переходу Регіонального ландшафтного парку у Національний природний парк, який стане першим національним парком на Миколаївщині. Передбачається, що в разі створення цього парку до його складу увійде і знаменитий острів Гард.

4. Заказники природи. Характеристика найбільш відомих в Україні

Заказники – природоохоронні об'єкти, які передбачають часткове використання тварин, рослин та інших природних об'єктів.

Залежно від характеру, мети організації і необхідності режиму охорони заказники поділяють на: ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні, карстово-спелеологічні. На відміну від заповідників заказники можуть бути постійними або тимчасовими.

1. Азовская дача	39. Намеловая растительность у села Кирово
2. Арабатский заказник	40. Нескучненский лес
3. Артёмовские садово-дендрологические насаждения	41. Новосёлковский (заказник)
4. Астанинские плавни	42. Новый Свет (Крым)
5. Аюдаг	43. Обушок (заказник)
6. Заказник "Байдарский"	44. Ларинский (заказник, Донецкая область)
7. Балка Водяная	45. Лес по реке Крынка
8. Балка Орлинская	46. Государственный ландшафтный заказник «Мыс Айя»Палимбия
9. Балка Северная	47. Петровский (заказник)
10. Белосарайская коса	48. Плачущая скала
11. Бердянский (заказник)	49. Подпесочное
12. Бешаш (заказник)	50. Пойма-1
13. Болото Мартыненково	
14. Большой каньон Крыма	

15. Великоанадольський ліс	51. Приазовський цапелник
16. Верхнесамарський	52. Пристенське
17. Гектова балка	53. Раздольненський
18. Горний карст Крима	54. Савранський ліс
19. Грузська балка	55. Соколині гори
20. Дальницький ліс	56. Соснові насадження (заказник)
21. Джангульське оползневое побереж'я	57. Староманзырський заказник
22. Змеиний (острів)	58. Старомихайловський (заказник)
23. Знаменовська балка	59. Старченковський
24. Зорянська степь	60. Степь у села Платоновка
25. Казанок (заказник)	61. Стрелка (коса)
26. Кальчикський	62. Тилигульська пересыпь
27. Канака (заказник)	63. Урочище Леонтьєво-Байракське
28. Караби-Караби-Яйла	64. Урочище Плоске
29. Каркинітський заказник	65. Урочище Россоховатое
30. Качинський каньон	66. Урочище Сосна
31. Ковыльники у села Григорьевка	67. Урочище Софіївське
32. Колодезне (заказник)	68. Филлофорне поле Зернова
33. Коханое	69. Хапхальський заказник
34. Кривокосський лиман	70. Чёрний Жеребец
35. Круглик	71. Чёрний ліс
36. Кубалач	72. Чернецьке (заказник)
37. Ландыш (заказник)	73. Щучья заводь
38. Ландышева дубрава	74. Ямпольський заказник

Хапхальський гідрологічний заказник оголошений постановою радою Міністрів УРСР від 28.10.1974 р. № 500 з метою забезпечення охорони мальовничої ущелини Хапхал з віковим буково-дубовим лісом, гірською рікою Улу-Узень, водоспадом Джур-Джур.

Заказник, площею 250 га, розташований у Криму біля села Генеральське й перебуває в межах Сонячногорського лісництва державного підприємства «Алуштинське лісове господарств» у південного підніжжя гірського масиву. Заказник входить у природно-заповідний фонд України.

На південно-східних схилах гори Демерджи перебуває ущелина Хапхал, у якому вас оточують вікові дерева й тиша, що порушується лише монотонним шумом води й співом птахів. У середній частині ущелини перебуває ціла серія мальовничих порогів каскадів, кожний з яких прекрасний і неповторний.

У двохстах метрах вище від водоспаду, на правому схилі, перебуває печера Джур-Джур-Джур, довжиною 770 м.

Рослинний світ. У заказнику ліс представлений в основному буком, дубом і грабом. У незначній кількості зустрічається липа, кизил, ліщина. Усюди багато плюща, що обвиває кам'яні брили й стовбури дерев.

Тваринний світ: Хижаки представлені: горнокримською лисицею (самим великим хижаким півострова), кримською кам'яною куницею, кримським борсуком, а також пещенням. Часто зустрічаються: кримський шляхетний олень, козуля, заєць-русак, дикий кабан

Таємничість нічному лісу Хапхала надають кажани, всі п'ять видів яких занесені в Червону книгу України й охороняються Бернською конвенцією. У річці водиться прісноводний краб (реліктовий вид, Червона книга України), що живе під каменями, а також струмкова форель.

Із птахів найбільш численні зяблики, зорянки, пеночки-трещетки, синиці. Їхні безугавні пісні звучать весь світлий час доби, створюючи основне тло пташиного хору. Коли вмовкають денні птахи, звучить дзвінка флейтова пісня співочого дрозда, йому допомагає більше простою пісенькою чорний дрізд. Над ущелиною можна побачити ширяючого чорного грифа-зникаючий у Європі вид (Міжнародна Червона книга), а також гніздиться на скелях білоголового сипа (Червона книга України).

5. Ботанічні сади, дендрологічні і зоологічні парки. Характеристика найбільш відомих в Україні

Ботанічний сад – науково-дослідницький та культурно-просвітницький заклад, призначений для вивчення рослинного світу, виведення та впровадження в народне господарство нових перспективних видів, форм і сортів рослин.

Ботанічних садів в Україні більше двадцяти п'яти. Поза конкуренцією Нікітський ботанічний сад - Національний науковий центр Української академії аграрних наук (НБС-ННЦ УААН) і три академічних сади: Національний ботанічний сад НАНУ імені Миколи Гришка у Києві, Донецький ботанічний сад НАНУ, Криворізький ботанічний сад НАНУ. Інші функціонують при національних університетах (НУ) і при інших відомствах.. У т.ч. - Докучаєвський ботанічний сад.

Список ботанічних садів України

1. Ботанічний сад Асканія-Нова
2. Ботанічний сад Вінницького державного аграрного університету
3. Ботанічний сад Дніпропетровського національного університету
4. Ботанічний сад Державного агроекологічного університету
5. Донецький ботанічний сад НАН України
6. Запорізький міський дитячий ботанічний сад
7. Ботанічний сад Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника
8. Ботанічний сад Подільського державного аграрно-технічного університету
9. Ботанічний сад Національного аграрного університету
10. Кременецький ботанічний сад
11. Криворізький ботанічний сад НАНУ
12. Ботанічний сад Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка

13. Ботанічний сад «Волинь» Волинського державного університету ім. Л. Українки
14. Ботанічний сад Львівського національного університету ім. І. Франко
15. Ботанічний сад Національного лісотехнічного університету України
16. Ботанічний сад кафедри фармакогнозії і ботаніки Львівського національного медичного університету
17. Ботанічний сад агробіостанції факультету природознавства Ніжинського державного університету ім.
18. Національний ботанічний сад НАНУ імені Миколи Гришка
19. Ботанічний сад ім. академіка О. В. Фоміна Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
20. Ботанічний сад Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова
21. Ботанічний сад Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка
22. Ботанічний сад Таврічного національного університету ім. В. І. Вернадського
23. Ботанічний сад Сумського педагогічного університету ім. А. С. Макаренка
24. Ботанічний сад Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна
25. Агробіостанція — ботанічний сад Херсонського державного університету
26. Ботанічний сад Хмельницького національного університету
27. Ботанічний сад Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
28. Ботанічний сад Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича
29. Ботанічний сад Ужгородського національного університету
30. Нікітський ботанічний сад УААН — Національний науковий центр

Нікітський ботанічний сад

Нікітський ботанічний сад заснований у **1812 р.** - один із найстаріших науково-дослідних установ України. Площа саду - **996 га.**

Засновник Саду - видатний вчений-біолог XIX століття Християн Христианович Стевен.

Ще з перших днів свого існування Сад був покликаний сприяти:

- прискореному розвитку сільськогосподарського виробництва півдня країни на основі інтродукції, акліматизації, селекції та широкого розповсюдження південних плодових, квіткових, декоративних, нових технічних, лікарських та інших корисних рослин;
- вивченню і активному використанню місцевих рослинних ресурсів.

Засновники Саду встановили міцні ділові та наукові зв'язки з провідними ботанічними установами Європи, Азії та Америки.

Це дозволило зібрати унікальні колекції видів, сортів і форм різних культур, зробило Нікітський ботанічний сад одним із найбільших і найвідоміших у країні наукових установ.

Нікітський ботанічний сад - за оцінками провідних фахівців у галузі ботаніки – відноситься до числа найвідоміших у світі ботанічних установ і найбільших колекцій генофонду цінних рослин. Він єдине сховище видового і сортового різноманіття південних плодкових культур України, яке містить понад 11 000 сортів персика, абрикоса, аличі, інжиру, граната, маслини, зізіфуса, черешні, хурми. Тут зібрані унікальні колекції декоративних деревних і трав'янистих рослин.

Всесвітню популярність приніс Саду унікальний арборетум (**дендрарій**) - візитівка ботанічної науки України для багатьох мільйонів вітчизняних і зарубіжних туристів, фахівців і вчених-рослинників. Тут на площі близько 40 га зосереджені **колекції деревних рослин світової флори**. Завдяки досвіду вирощування та використання іноземних рослин у декоративному садівництві є змога сформувати неповторний субтропічний фітоландшафт Південного берега Криму.

Національний ботанічний сад НАНУ імені Миколи Гришка у Києві

Національний ботанічний сад імені Миколи Гришка — науково-дослідна установа, що займається проектуванням і створенням нових ботанічних садів та парків, розробкою наукових основ озеленення та фітодизайну підприємств і організацій, а також багатьма іншими напрямками теоретичної та прикладної ботаніки.

За різноманітністю колекцій живих рослин, масштабами території, рівнем наукових досліджень, займає одне з провідних місць серед найбільших ботанічних садів Європи. До складу ботанічного саду входить **8 наукових відділів**, унікальний **колекційний фонд Національного ботанічного саду налічує близько 11180 таксонів, що відносяться до 220 родин та 1347 родів**.

Ідея створення ботанічного саду зародилася восени 1918 року, коли була створена Національна академія наук. Серед її установ значився і Ботанічний сад. Його наукові основи були розроблені працями всесвітньо відомого флориста, мандрівника і знавця ботанічних садів світу, одного з перших Президентів Академії наук України — Володимира Іполитовича Липського.

Сад бузків (сирінгарій) — декоративна колекційно-експозиційна ділянка Національного ботанічного саду імені Миколи Гришка НАН України (НБС), своєю **візитна картка НБС**. Сирінгарій НБС за видовим і сортовим багатством колекції є **другим у світі**, проте є неперевершеним у світі за витонченістю планування, за пишністю кущів та надзвичайно рясним щорічним квітучим і красою пейзажів, що його оточує.

Криворізький ботанічний сад НАНУ

Створений у **1989 р.**

Колекційний фонд включає **дерева й чагарники 665** видів; декоративні **квіти 811** видів; тропічні субтропічні **890**; лікарські **170** видів.

Криворізький ботанічний сад НАНУ є науковою установою, яка створена для організації творчої роботи колективу вчених і вирішення актуальних проблем розвитку фундаментальних та прикладних досліджень в галузі біологічної науки.

Ботанічний сад є об'єктом природно-заповідного фонду України загальнодержавного значення.

З 2004 року, згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів, колекція деревних і чагарникових рослин (дендрарій) визнана національним надбанням України.

Донецький ботанічний сад НАНУ

Донецький ботанічний сад НАН України - один з найбільших ботанічних садів Європи, був заснований у **1964** році як науково-дослідний інститут Національної академії наук України. Перша черга Саду була побудована в 1977 році, і 31 травня він був відкритий для відвідування.

Будівництво Саду, його розвиток і становлення нерозривно пов'язане з ім'ям видатного вченого Кондратюка Євгенія Миколайовича, що був директором з 1970 по 1987 роки. Саме в цей час був закладений фундамент колекційного фонду живих рослин, визначені основні напрямки досліджень.

Площа саду становить 262,2 га (перше місце за площею в Європі). За 40-літній період існування ботанічний сад став рукотворною зеленою скарбницею промислового Донбасу. Одним з головних результатів наукової й практичної діяльності вчених є створення найбагатших колекцій рослин відкритого й захищеного ґрунту, що демонструють розмаїтість рослинного світу різних регіонів Земної кулі.

Наукова цінність і унікальність колекцій обумовлена оригінальністю видової й формової розмаїтості, що спрямовано на виживання рослин в екстремальних умовах посушливого степу й техногенного забруднення.

Саме в Донецьком ботанічному саду одержало свій розвиток новий напрямок - промислова ботаніка, область біологічної науки, що вивчає взаємини зеленої рослини із промисловим середовищем

Донецький ботанічний сад приділяє значну увагу створенню нових і вдосконаленню існуючих об'єктів природно-заповідного фонду України, формуванню національної екологічної мережі, розробляє методи відновлення порушених природних екосистем, здійснює моніторингові дослідження флори й рослинності, вивчає процес синантропізації рослинного покриву Східної Європи. Проводиться комплексне вивчення пасовищних і кормових угідь південно-сходу України, впроваджується технологія поліпшення низькопродуктивних кормових угідь.

Колекції живих рослин нараховують 7610 таксона (4615 видів, різновидів, форм і 1252 сорту, 9168 зразків), у тому числі:

- Колекція рослин природної флори - 576 таксонів, з них 562 виду
- Колекція тропічних і субтропічних рослин - 2653 таксонів, з них 2094 виду, 349 культурваров
- Колекція деревних і чагарникових рослин - 1004 таксона, з них 631 вид і 305 сортів
- Колекція квітчасто-декоративних рослин - 2172 таксонів, з них 988 видів і 1211 сорт
- Колекція рідких харчових і інших корисних рослин - 584 таксона, 341 вид, 134 сорту
- Колекція нових і навдибки кормових рослин - 586 таксонів, 494 виду, 75 сортів
- Колекція декоративних рослин для інтер'єрів і садово-паркового будівництва лабораторії прискорених методів розмноження - 525 таксонів, з них 338 видів, 240 сортів

Під склом перебуває 1200 квадратних метрів площі, що дозволило організувати 5 оранжерей та імітувати умови тропіків і субтропіків.

Структурно сад розділений на чотири відділи, у яких працюють окремі дослідницькі групи:

Відділ дендрології й квітництва (група дендрології, група квітництва)

Відділ мобілізації рослинних ресурсів (група харчових рослин, група кормових рослин, група прискорення методів розмноження рослин, група фітохімічної оцінки рослинних ресурсів).

Відділ флори (група «Гербарій», група інтродукції рослин, група тропічної й субтропічної флори).

Відділ промислової ботаніки.

У колекціях донецького ботанічного саду виростає 71 вид рослин, що охороняються на міжнародному рівні; 97 видів рослин, занесених у Червону книгу України; 88 видів рослин, що охороняються на регіональному рівні.

Дендрологічний парк (Дендропарк, Дендрарій) - територія, на якій на відкритому ґрунті культивуються деревні рослини.

До найбільш відомих з них відносяться державні дендрологічні паки: Уманський парк "Софіївка" НАН України, "Олександрія", "Асканія-Нова", "Тростянець" (Тростянецький дендрологічний парк загальнодержавного значення), Роганський дендропарк (дендропарк загальнодержавного значення ХНАУ ім. В.В. Докучаєва), "Веселі Боковеньки" (Дослідно-селекційний дендрологічний лісовий центр "Веселі Боковеньки", Устимовський парк загальнодержавного значення).

Насадження в дендропарку зазвичай в стилі ландшафтного парку, можуть бути самостійними або входити до складу ботанічного саду. Розміщення рослин здійснюється по систематичному, географічному, екологічному, декоративному або іншим ознакам.

Дендрологічні парки України

1. Уманський дендрологічний парк "Софіївка" НАН України
2. Дендрологічний парк "Олександрія"
3. Державний дендрологічний парк "Асканія-Нова"
4. Державний дендрологічний парк "Тростянець" (Тростянецький дендрологічний парк загальнодержавного значення)
5. Роганський дендропарк (дендропарк загальнодержавного значення ХНАУ ім. В. В. Докучаєва)
6. Дендрологічний парк "Веселі Боковеньки" (Дослідно-селекційний дендрологічний лісовий центр "Веселі Боковеньки")
7. Устимовський дендрологічний парк загальнодержавного значення
8. Сирецький дендрологічний парк
9. Березневський державний дендрологічний парк
10. Дендропарк Маяцького лісництва 1957 р.
11. Дендропарк "Високогірний" 1967 р.
12. Дендропарк "Кіровоград"
13. Онуфрієвський дендропарк
14. Оброшинський дендропарк
15. Рудковський дендропарк
16. Криворудський дендропарк
17. Дендропарк "Ненудне"
18. Бережанський дендропарк
19. Гермаковський дендропарк
20. Хоростковський дендропарк
21. Орчикський дендропарк
22. Дендропарк Нижнеднепровської НИС
23. Сторожинецький дендрологічний парк

Дендропарк «Софіївка»

Парк «**Софіївка**» заснований в 1796 р. власником міста Умані польським магнатом Станіславом Потоцьким, названий на честь його дружини Софії Вітт-Потоцької і дарований їй до дня народження у травні 1802 р. Автором архітектурного проекту і керівником будівництва парку був польський військовий інженер Людвіг Метцель, а всі роботи в парку виконали безпосередньо кріпосні Умані. Парк був створений в майже безлісній місцевості, розділеною річкою Кам'яною, балками і каньонами, які врізалися в граніт, що часто виходив на поверхню. На окремих ділянках були висаджені місцеві і екзотичні деревно-чагарникові рослини, тоді ж були побудовані перші архітектурні споруди і створені прикраси у вигляді скульптури переважно античною.

Дендропарк «Краснокутський»

Краснокутський дендропарк — один із найстаріших дендропарків України, історія якого налічує понад 200 років. За однією з версій, заснований у

1793 році. Розташований у мальовничій місцевості Харківської області на околиці селища Краснокутськ в селі Основинці. Площа парку становить 50 гектара.

Флора. До наших днів в Краснокутському дендропарку збереглося більше 300 видів рідкісних рослин. В парку також зберігся цукровий клен, сибірська сосна, американська липа та величезна ялиця лула, посаджена ще Каразіними. Також з Краснокутського дендропарку розійшовся по всім губерніям червоний клен, чорна і червона ялини, каштани, канадська і бальзамічна тополя, кизил, обліпіха, платан і багато інших рослин.

Зоопарк (зоологічний парк) — територія спеціально створена людиною з будівлями і обладнанням для утримання, збереження зникаючих видів та публічного показу тварин.

Вживається (особливо в країнах Заходу) також назва *Zoo* і близький термін зоосад, який був вперше вжитий 1828 року як Лондонський зоологічний сад (англ. London Zoological Gardens), згодом скорочений до zoo.

Зоологічні парки створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі.

Перелік українських зоологічних парків:

1. Зоопарк заповідника Асканія-Нова
2. Бердянський зоопарк «Сафарі»
3. Вінницький зоопарк
4. Зоопарк під відкритим піднебінням "Таврія"
5. Кам'янець-Подільський зоопарк
6. Київський державний зоологічний парк
7. Луцький міський зоопарк
8. Менський зоопарк
9. Миколаївський зоопарк
10. Одеський зоопарк
11. Ровенський зоологічний парк
12. Симферопольський зоопарк
13. Харківський зоопарк
14. Черкаський зоопарк
15. Ялтинський зоопарк "Галявина Казок"

Зоологічні парки загальнодержавного значення є природоохоронними культурно-освітніми та науково-дослідними установами. 7 зоопарків України мають статус загальнодержавного значення: Київський, Миколаївський, Менський, Одеський, Ровенський, Харківський і Черкаський.

Міні-зоопарки й зооуголки:

1. Денісовський контактний міні-зоопарк
2. Дніпропетровський зоопарк (зоозона)
3. Домашній зоопарк Тимофія Григоровича Омелянюка (>600 мешканців)
4. Євпаторійський зоопарк у Дитячому парку розваг
5. Зоопарк "Золотий страус" у Криму в сел. Золоте
6. Зооуголок Докучаєвського флюсо-доломітного комбінату
7. Луганський зооуголок
8. Маньковський міні-зоопарк
9. Міні-зоопарк ДЖД Запоріжжя (1976)
10. Міні-зоопарк Ясногородської страусиної ферми
11. Реваківський міні-зоопарк
12. Приватний зоопарк "Три ведмеді"
13. Яремчанський міні-зоопарк

Докучаєвський зоопарк

Єдиний на Донбасі зоопарк створений зусиллями трудового колективу місцевого підприємства ВАТ "Докучаєвський флюсо-доломітний комбінат". В 2001 р. на підприємстві з'явився зооуголок. Потім була розчищена, упоряджена й озеленена територія занедбаного дитячого табору. На місці старого басейну з'явилося "Лебедине озеро", на місці фонтана - орлятник, на місці їдальні - тераріум. Відновлено оранжерею, прокладена дитяча залізниця, усюди розставлені скульптури героїв дитячих казок. Першими жителями зоопарку стали два павичі. Потім з'явилися качки-мандаринки, гірські гусаки, муфлони, крокодил і інші тварини. Сьогодні їх налічується вже більше сотні видів, сім з яких занесені в Червону книгу. Особлива гордість зоопарку - пари чорних лебедів з Туркменії.

На території докучаєвського зоопарку розташований Докучаєвський ботанічний сад.

6. Особливості природно-заповідного фонду Донецчини

Площа **природно-заповідного фонду Донецької області** складає 84882 га, або 3,2% території області. При цьому, відсоток заповідності території України дорівнює 5%.

Створюються умови для ефективного туризму, організованого відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з дотриманням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів. Так, ведуться роботи із створення тренінг-центра з метою пропаганди охорони навколишнього середовища на базі РЛП «Меотіда», стаціонарного екологічного табору і автостоянки на території РЛП «Клебан-бик», розміщення рекреаційної зони «Візит-Центр РЛП Зуєвський». На території РЛП «Донецький Кряж» і «Краматорськ» за рахунок інвесторів, створені вольєрні комплекси і містяться придбані дикі тварини.

Пріоритетними завданнями в області розвитку природно-заповідного фонду Донецької області є:

- створення нових і розширення існуючих природно-заповідних об'єктів, зокрема: створення на базі РЛП «Меотіда» національного природного парку, розширення територій НПП «Святі Гори», РЛП «Зуєвський» і «Донецький Кряж»;
- завершення встановлення в натуральній величині меж територій і об'єктів ПЗФ;
- завершення реконструкції фондів оранжерей Донецького ботанічного саду, затвердження Положення і розробка проекту організації території ботанічного саду;
- забезпечення виконання Указу Президента України про розширення території Українського степового ПЗ в частині відведення в постійне користування земельної ділянки площею 579,6 га і розробки Проекту організації його території;
- відведення в постійне користування регіональним ландшафтним паркам земельних ділянок з метою розвитку рекреації і організованого туризму;
- підвищення ефективності охорони природних комплексів і вживання заходів по боротьбі з шкідниками лісу на території НПП «Святі Гори»;
- проведення наукових досліджень на територіях і об'єктах ПЗФ, перспективних для заповідання ділянках;
- організація підвищення кваліфікації співробітників установ ПЗФ;
  - розвиток співпраці установ ПЗФ з екологічними громадськими організаціями, учбовими закладами, ЗМІ, з метою підвищення ефективності екологічного виховання і освіти.